

ΟΔΗΓΟΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
(Τάξη: Β΄)

ΓΕΝΙΚΟ
ΛΥΚΕΙΟ

2015

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

ΕΙΔΙΚΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ:

Βιρβιδάκης Στυλιανός, Καθηγητής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (Συντονιστής)

Αντωνοπούλου-Τρέχλη Ζωή, Σχολική Σύμβουλος ΠΕ02

Τουρνά Χαρίκλεια, Σχολική Σύμβουλος ΠΕ02

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ
ΕΠΟΠΤΕΙΑΣ:

Κιντή Βασιλική, Αν. Καθηγήτρια Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

ΕΚΠΟΝΗΣΗΣ:

Ζωγραφίδης Γεώργιος, Μέλος ΔΕΠ ΑΕΙ

Περπερίδης Παύλος, Εκπαιδευτικός Δημόσιου τομέα ΠΕ02

**«ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (Σχολείο 21ου αιώνα) – Νέο Πρόγραμμα Σπουδών»
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ»**

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
Σωτήριος Γκλαβάς
Πρόεδρος του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Υπεύθυνη Πράξης
Γεωργία Φέρμελη
Σύμβουλος Α΄ Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Το παρόν συγχρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και εθνικούς πόρους στο πλαίσιο της πράξης **«ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (Σχολείο 21ου αιώνα) – Νέο Πρόγραμμα Σπουδών»** του Επιχειρησιακού Προγράμματος **«Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση»**

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΑ

Ο παρών *Οδηγός* ακολουθεί το Πρόγραμμα Σπουδών για το μάθημα της Φιλοσοφίας Β΄ Τάξης Γενικού Ενιαίου Λυκείου και σκοπό έχει να προσφέρει υλικό και προτάσεις που μπορεί ο καθηγητής και η καθηγήτρια να αξιοποιήσουν, κατά την κρίση τους, στη διδασκαλία του μαθήματος.

Ο *Οδηγός* συντάχθηκε πριν από το σχολικό εγχειρίδιο, ωστόσο ακολουθεί τη δομή του και, στις επτά μεγάλες θεματικές ενότητές του,

- εξειδικεύει τις γενικές αρχές και τους σκοπούς και στόχους του Προγράμματος Σπουδών, που προτάσσει σε κάθε ενότητα, και
- υποδεικνύει τρόπους διδασκαλίας των θεματικών του βιβλίου.

Καταγράφει γενικά ζητήματα διδακτικής, προτείνει ενδεικτικό διδακτικό υλικό και ορισμένες διδακτικές εφαρμογές και παραδείγματα ή σενάρια μαθήματος, χωρίς να αποτελεί εξαντλητικό βοήθημα σε κάθε ένα από τα τριάντα οκτώ κεφάλαια του βιβλίου.

Σύμφωνα με το Πρόγραμμα Σπουδών, το βιβλίο Φιλοσοφίας θα ακολουθήσει τη θεματοκεντρική προσέγγιση, χωρίς αυτό να σημαίνει υποτίμηση άλλων δυνατών προσεγγίσεων ή των ιστορικο-φιλοσοφικών και μη φιλοσοφικών παραμέτρων για την κατανόηση της φιλοσοφίας (εξάλλου η φιλοσοφία είναι και η ιστορία της). Η έμφαση, συνεπώς, θα δοθεί στην κατανόηση, παρουσίαση, ανάλυση και συζήτηση των θεματικών του βιβλίου –με τελικό σκοπό την ενίσχυση της κριτικής σκέψης, την άσκηση στην προφορική και γραπτή διατύπωσή της. Για τον λόγο αυτό η διδασκαλία του μαθήματος στηρίζεται, αφενός, στον καθηγητή και τη καθηγήτρια και στον τρόπο του να εκθέτουν και να αξιολογούν φιλοσοφικά και παιδαγωγικά προβλήματα, ιδέες και επιχειρήματα και, αφετέρου, στον μαθητή και τη μαθήτρια που καλούνται και παρακινούνται να αυτενεργήσουν, αξιοποιώντας τον ζωντανό διάλογο στη σχολική αίθουσα, τη συνεργατική ατμόσφαιρα στις ομαδικές εργασίες και την προσωπική μελέτη.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Τι είμαι, από πού έρχομαι και πού πηγαίνω; Πώς δημιουργήθηκε ο κόσμος; Πώς γνωρίζουμε; Έχει όρια η γνώση μας και πότε είναι αληθινή; Τι σημαίνει καλός άνθρωπος και πώς θα γίνω τέτοιος; Ποια είναι η πιο κατάλληλη μορφή ζωής για μένα –για όλους; Ποια είναι και πώς θα φτάσω στην ευτυχία; Τι είναι καλό και τι κακό, σωστό και λάθος; και ποιος το ορίζει, με ποια κριτήρια; Ποια είναι η ιδανική κοινωνία και πώς θα οδηγηθούμε σε αυτήν; Ποιο είναι το άριστο πολίτευμα; Ποιο έργο τέχνης είναι ωραίο και τι είναι αυτό που το κάνει ωραίο; Υπάρχει κάτι που κυβερνά τη ζωή μου –Θεός, μοίρα ή τύχη; Είμαι ελεύθερος; Ποιο είναι το νόημα της ζωής;

Όλα τα παραπάνω είναι ερωτήματα που πολλοί άνθρωποι τα θέτουν, από παλιά και από μικροί· πιθανώς όχι έτσι διατυπωμένα, αλλά με αυτό το νόημα. Και τα θέτουν συχνά όχι σαν απλά εγκυκλοπαιδικά ερωτήματα (μόνο για να γνωρίζουν την απάντησή τους), αλλά σαν ερωτήματα που η απάντησή τους θα καθορίσει άμεσα ή έμμεσα το πώς θα κατανοήσουν και το πώς θα ζήσουν τη ζωή τους, ως άνθρωποι, ως πολίτες. Ίσως αρκετοί δεν θεωρούν ότι πρέπει να περιμένουν την απάντηση από τη φιλοσοφία. Πάντως, είναι κατεξοχήν η φιλοσοφία που εξ αρχής έχει θέσει και δεν παύει να θέτει τέτοια θεμελιώδη ερωτήματα και επιχειρεί να τα απαντήσει, με τον δικό της τρόπο, με έννοιες, με επιχειρήματα, με παραδείγματα, με κείμενα κάθε μορφής και με ζωντανό διάλογο.

Η συζήτηση των ερωτημάτων αυτών συνιστά μια κατάλληλη εισαγωγή στη φιλοσοφία και στους βασικούς κλάδους της. Το μάθημα φιλοσοφίας της Β΄ Λυκείου έχει ακριβώς αυτόν τον σκοπό:

- να βοηθήσει να κατανοήσουμε τα ίδια τα ερωτήματα, το πώς και γιατί γεννήθηκαν, το πώς απαντήθηκαν από διαφορετικούς φιλοσόφους διαφορετικών εποχών, το πώς τίθενται και μπορούν να απαντηθούν σήμερα
- να υποδείξει το πώς αναζητούμε το νόημα ερωτήσεων και απαντήσεων, το πώς μπορούμε να τις ελέγξουμε
- να προσφέρει ερεθίσματα και κατάλληλο υλικό για όλα τα παραπάνω.

Πρέπει να σημειωθεί ότι το σχολικό εγχειρίδιο, και κατ' επέκταση ο *Οδηγός*, δεν ενδιαφέρονται να υποστηρίξουν ως ορθή κάποια από τις πολλές απαντήσεις των ερωτημάτων που έχουν δοθεί στην ιστορία της φιλοσοφίας, στη διάρκεια τόσων αιώνων.

1. Το διδακτό της φιλοσοφίας

«Πες μου, Σωκράτη, μπορεί να διδαχθεί το χ; Ή δεν είναι διδακτό αλλά αποτέλεσμα μιας πρακτικής; Ή δεν είναι τίποτε από αυτά, αλλά το κατέχουν οι άνθρωποι εκ φύσεως ή με κάποιον άλλο τρόπο;». Οι απορίες του Μένωνα στον ομώνυμο πλατωνικό διάλογο προσποιούνται ότι αγνοούν την προϋπόθεσή τους, αλλά ο Σωκράτης δεν αργεί να ρωτήσει: «Αν δεν γνωρίζω τι είναι κάτι (αυτό το χ), πώς μπορώ να γνωρίζω τις ιδιότητές του;».

Είτε αναφέρεται στην αρετή είτε σε κάτι άλλο (στη φιλοσοφία ή *altra cosa*), ο Πλάτων θέτει τα εναρκτήρια ερωτήματα που (οφείλουν να) βασανίζουν κάθε δάσκαλο (φιλοσοφίας) και κάθε μαθητή (φιλοσοφίας). Οι δάσκαλοι διδάσκουμε τη φιλοσοφία, χωρίς πάντα να δείχνουμε ότι δίνουμε ιδιαίτερη σημασία στη διδασκαλία της. Ενίοτε ξεχνούμε ότι παραμένουμε μαθητές της φιλοσοφίας –απλώς παλαιότεροι από τους μαθητές μας. Οι μαθητές διδάσκονται τη φιλοσοφία χωρίς πάντα να την βλέπουν σαν ένα αντικείμενο που πράγματι διδάσκεται ή που μπορεί να διδαχθεί όπως άλλα μαθήματα –πάντως σαν κάτι που όσο σημαντικό κι αν θεωρείται, δύσκολα γίνεται κατανοητό και ακόμη δυσκολότερα απομνημονεύεται (για τις εξετάσεις).

Είναι η διδασκαλία της φιλοσοφίας δυνατή; Η ρήση του Καντ είναι γνωστή και προκλητική: «Δεν μπορεί κανείς να μάθει τη φιλοσοφία. Διότι πού βρίσκεται αυτή; Ποιος την κατέχει; Και από ποια διακριτικά μπορεί κανείς να την αναγνωρίσει; Μπορεί κανείς μόνο να μάθει να φιλοσοφεί» (*Κριτική του Καθαρού Λόγου* A838/B866).

Όταν ρώτησε τον Ντεκάρτ ένας φίλος του πώς θα έπρεπε ο γιος του να διδαχθεί φιλοσοφία, η απάντηση ήταν αναπάντεχη –ιδίως για εμάς που θεωρούμε τους κανόνες του *Λόγου περί μεθόδου* θεμέλιο της νεοτερικής σκέψης: ο Ντεκάρτ δεν του σύστησε να διαβάσει τα δικά του έργα –όπως πιθανώς θα έλεγαν άλλοι φιλόσοφοι ή καθηγητές φιλοσοφίας (προφανώς χωρίς ίχνος, καρτεσιανής έστω, αμφιβολίας για τον εαυτό τους). Είπε: να μάθει φιλοσοφία όπως αυτή διδάσκεται στα σχολεία (των Ιησουιτών), δηλ. να ακολουθήσει πρόγραμμα φιλοσοφικών σπουδών. Είναι αναγκαία η συστηματική σπουδή της φιλοσοφίας.

Αλλά τι κάνουμε, φιλοσοφικά, με το παράδοξο της μάθησης στον πλατωνικό *Μένωνα*, ότι δηλ. κάποιος δεν μπορεί να αναζητήσει αυτό που δεν γνωρίζει και δεν χρειάζεται να αναζητήσει αυτό που ήδη γνωρίζει; Μήπως απλώς απωθούμε την επανάληψη του παράδοξο στο *De Magistro* του Αυγουστίνου, ότι δηλ. κάποιος μπορεί να μάθει μόνο μέσω σημείων, αλλά τίποτε δεν θα μάθει μέσω σημείων, εάν δεν γνωρίζει αυτό του οποίου αποτελεί σημείο;

Και ποιος είναι ο σκοπός της διδασκαλίας της φιλοσοφίας; Να μάθουμε ή να απομνημονεύσουμε τα αποτελέσματα, τα συμπεράσματα μιας αυστηρής επιστημονικής πρακτικής; Να φτιάξουμε τη δική μας φιλοσοφία; Να ενταχθούμε – διακριτικά και χωρίς πολλές αξιώσεις– στην παρέα των φιλοσόφων και στη συζήτησή τους; Να γίνουμε φιλόσοφοι; Να ζήσουμε φιλοσοφικά;

Όπως γράφει ο Θωμάς Ακινάτης, συμπληρώνοντας τον Αυγουστίνο, αν οι καθηγητές δεν μπορούν (ούτε πρέπει να) σκέφτονται για τους μαθητές τους, μπορούν να τους βοηθήσουν να σκεφτούν για δικό τους λογαριασμό. Βρισκόμαστε μόλις ένα βήμα πριν από το διαφωτιστικό και καντιανό *τόλμα να γνωρίσεις* για τον εαυτό σου.

Και υπάρχει μέθοδος για να διδαχθούμε, να μάθουμε, να φιλοσοφήσουμε; Έχει η φιλοσοφία τη δική της (ειδική) διδακτική; Μπορεί, όμως, κάποια μέθοδος να φιλοσοφήσει στη θέση μας (του καθηγητή ή του μαθητή); Κατέχουν, με όποιον τρόπο, οι καθηγητές τα μέσα που δίνουν στον μαθητή για να σκεφτεί μόνος –ή αυτό αποτελεί αντίφαση; Ή μήπως ο μόνος τρόπος είναι να πέσουμε (ή να μας ρίξουν, στην περίπτωση της εκπαίδευσης) στη θάλασσα –και τότε να θυμηθούμε το *αύτοδίδακτον* του Επίκουρου ή το «όλοι είμαστε φιλόσοφοι» του Καρλ Πόππερ;

Το αν και πώς διδάσκεται η φιλοσοφία συνδέεται με την αντίληψη για τη φύση της μάθησης και της γνώσης και προϋποθέτει, τελικά, μία θέση για τη φύση και το έργο της ίδιας της φιλοσοφίας. Ως τέτοιο, ως φιλοσοφικό ερώτημα, προσήλκυσε παραδοσιακά την προσοχή των φιλοσόφων, οι οποίοι δεν το άφησαν στα χέρια των ειδικών της διδακτικής (που εξάλλου ελάχιστες φορές το καταδέχθηκαν, ειδικά στην Ελλάδα). Στην ιστορία υπήρξαν στιγμές (ούτε λίγες ούτε αμελητέες) που η ίδια η φύση της φιλοσοφίας καθορίστηκε από τον τρόπο που την ασκούσαν και την δίδασκαν. Το ζήτημα του διδακτού της φιλοσοφίας τέθηκε ουσιαστικά τη στιγμή της ίδρυσής της ως διακριτικής νοητικής δραστηριότητας και πρακτικής, όταν ο Πλάτων δεν αρκέστηκε στην προφορική παρουσίαση των ιδεών του στην Αγορά, όπως ο Σωκράτης, αλλά ίδρυσε τον πρώτο φιλοσοφικό θεσμό, την Ακαδημία. Από τότε η φιλοσοφία συνυφάνθηκε με τη διδασκαλία της, θεωρούμενη ταυτόχρονα προσωπική σχέση δασκάλου και μαθητή (θεμελιωμένη στον παιδαγωγικό έρωτα) και τρόπος ζωής. Το αριστοτελικό Λύκειο, οι φιλοσοφικές σχολές της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας, οι περιπλανώμενοι φιλόσοφοι, τα μεσαιωνικά σπουδαστήρια, τα αστικά σαλόνια και έντυπη διάδοση των

φιλοσοφικών βιβλίων, το γερμανικό πανεπιστήμιο, οι καθηγητές φιλοσοφίας, οι φιλοσοφικοί σύμβουλοι μαρτυρούν για τη στενή σχέση φιλοσοφία και, τυπικής ή άτυπης, εκπαίδευσης.

Σήμερα το ζήτημα της διδασκαλίας της φιλοσοφίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση συζητιέται, ιδιαίτερα σε χώρες με μακραίωνη σχετική παράδοση, όπως η Γαλλία. Οι απόψεις, ως συνήθως, αποκλίνουν: υπάρχουν εκείνοι που υποστηρίζουν ότι είναι εφικτή και αποτελεσματική μια (ειδική) διδακτική της φιλοσοφίας και εκείνοι (κυρίως καθηγητές φιλοσοφίας) που αμφιβάλλουν αν η φιλοσοφία έχει ανάγκη από μια διδακτική, επειδή από τη φύση της προσδιορίζει τον τρόπο της δικής της παιδαγωγικής προσέγγισης, δηλαδή εμπεριέχει την παιδαγωγική της.

Μπορεί να πει κάποιος ότι οι καθηγητές φιλοσοφίας δεν προσπαθούν απλώς να εισαγάγουν 'πακέτα πληροφοριών' στους μαθητές τους, αλλά είναι άτομα που τα ίδια σχηματοποιούν τη διδακτική διαδικασία και πρεσβεύουν συγκεκριμένες αξίες. Αυτό, κατά συνέπεια, ίσως να συνεπάγεται ότι η προσπάθεια των διδασκόντων να αναλύσουν τους «τρόπους διδασκαλίας της φιλοσοφίας» αντανακλά τις προσωπικές τους απόψεις –για επιμέρους ζητήματα αλλά και για το θεμελιώδες ερώτημα περί της φύσης και του ρόλου της ίδιας της φιλοσοφίας.

Σε κάθε περίπτωση χρειάζεται να τεθεί ως σκοπός η εκμάθηση και κατοχή ενός βασικού σώματος φιλοσοφικών γνώσεων, η εισαγωγική γνώση της φιλοσοφίας και των κύριων προβλημάτων της, ενώ παράλληλος σκοπός είναι να περάσει ο μαθητής από τη «γνώση του ότι» (τη γνώση φιλοσοφικών θεωριών και ιδεών) στη «γνώση του πώς», στην εμπάθυσση και στην εφαρμογή τους, καλλιεργώντας έτσι συνθετική, κριτική και, εν τέλει, προσωπική σκέψη.

2. Ο ρόλος της φιλοσοφίας

Στον 20^ο αιώνα η κρίση στην ανθρωπιστική παιδεία και η κυριαρχία του θετικιστικού μοντέλου των επιστημών όξυναν την κρίση της φιλοσοφίας, θετικά και αρνητικά. Η φιλοσοφία μοιάζει να μετατοπίστηκε από την υψηλή θέση που κατείχε στην κρατούσα συνείδηση στην θέση ενός ειδικού επιστημονικού κλάδου, ως καθαρή γνώση απαλλαγμένη από κάθε πραγματικό περιεχόμενο –ενώ η ίδια θα ήθελε να είναι κάτι μη μερικό, κάτι καθολικό. Η φιλοσοφία κλήθηκε και καλείται να δικαιολογήσει, εξαιτίας της αμφίθυμης ή και διαταραγμένης σχέσης της με τις επιστήμες (κυρίως τις φυσικές), τη δική της αναγκαιότητα. Μια φιλοσοφία που θα ήταν η μόνη δυνατή υπεύθυνη στην τεχνικο-επιστημονική εποχή, θα έπρεπε να μην αυτοπαρουσιάζεται ως σκέψη ανίσχυρη, σε παθητικό ρόλο, «απλή πρόβλεψη ή ταξινόμηση» (κατά τον Αντόρνο), αλλά ως σκέψη που έρχεται σε σύγκρουση με το σύνολο της δικής της παράδοσης, σκέψη μη απολογητική αλλά αντίστασης στις κοινές και ετερόνομες δεσμεύσεις του υπαρκτού. Εάν η φιλοσοφία είναι ακόμη αναγκαία ως επιστήμη που δεν υπακούει τυφλά στις υπαγορεύσεις της εξειδικευμένης γνώσης αλλά και ούτε επιτρέπει στον εαυτό της να αυθαιρετεί, τότε «ο κριτικός δρόμος είναι ο μόνος ακόμη ανοιχτός δρόμος»· τότε θα έπρεπε να απαιτήσουμε, έστω και ως «ανίσχυρη» προσπάθεια της σκέψης, να μην αντιφάσκει προς τον εαυτό της, αλλά να παραμείνει κυρία του εαυτού της, να προσφέρει, ενάντια στη βία και την καταπίεση, το καταφύγιο στην ελευθερία, στην ελπίδα, στην αντίσταση, στην κριτική, στη χειραφέτηση, ως επίκαιρη στρατηγική πράξη σκέψης

ικανή να συλλαμβάνει τη δυναμική της εποχής της απέναντι στις πραγματικές κοινωνικές σκοπιμότητες και να εμμένει στην αποκατάσταση μιας έλλογης και χειραφετημένης ανθρωπότητας.

Η φιλοσοφία δεν είναι –και δεν πρέπει να είναι– μια ξεχωριστή σφαίρα, μια ανάμνηση κάποιας παλαιότερης γενικής παιδείας, αλλά μια θετική ενέργεια που θα αποδεικνύει τη δύναμή της μέσα στην οργάνωση του πραγματικού και συγκεκριμένου ανθρώπινου βίου (πολιτικού, κοινωνικού, προσωπικού), χωρίς να καταφάσκει άκριτα σε αυτό που υπάρχει. Εάν η φιλοσοφία ως μορφωτική δύναμη δεν έχει άλλη δυνατότητα επιβίωσης παρά μόνο τον κριτικό αυτοστοχασμό και αναστοχασμό, τότε προδιαγράφεται η διαμορφωτική δύναμη της φιλοσοφίας και προκρίνεται η δυνατότητά της να επηρεάζει τον προσανατολισμό της δράσης και τη διαμόρφωση της προσωπικότητας των εκπαιδευομένων. Εάν η φιλοσοφία εν γένει είναι κάτι αμφιλεγόμενο, είναι επίκαιρη η άποψη του Fichte ότι στην πράξη του φιλοσοφείν μπορούμε να γνωρίσουμε την πραγματική φύση, αλλά και η θέση του Wittgenstein στη *Λογικο-φιλοσοφική πραγματεία* (4.112) ότι η φιλοσοφία δεν είναι «διδασκαλία» αλλά «δραστηριότητα».

Είναι γεγονός ότι οι μαθητές/έφηβοι σήμερα έρχονται ενώπιον επίκαιρων ζητημάτων, της ελευθερίας, της αυθαιρεσίας των εξουσιών, της ανθρώπινης εκμετάλλευσης, της ανεργίας, της κρίσης των αξιών, των θεσμών και της ηθικής, των κοινωνικών συγκρούσεων, της βίας, της κρίσης της πολιτικής, της προβληματικής των σύγχρονων επιστημονικών και τεχνολογικών δεδομένων, εν γένει των δυσκολιών που βιώνει ο σημερινός άνθρωπος στις δυτικές κοινωνίες. Σε αυτό το ρευστό τοπίο των ανακατατάξεων ο έφηβος αφενός καλείται ή και υποχρεώνεται να πάρει θέση, αντιλαμβανόμενος την κρισιμότητα των επιλογών και τη σημαντικότητα διαμόρφωσης μιας υγιούς κατανόησης και διερμήνευσης των πολλαπλών και συχνά αντικρουόμενων ερεθισμάτων που δέχεται. Αφετέρου διαισθάνεται την ανάγκη να προσδιοριστεί και έναντι των συνομηλίκων του και κυρίως έναντι του εαυτού του, θέτοντας συνεχώς ζητήματα με διαφορετικό περιεχόμενο και πολλούς αποδέκτες. Στο μεταίχμιο αυτό η Φιλοσοφία, με την πολυσχιδή ερωτηματοθεσία της και την αστείρευτη ενασχόλησή της με τον ανθρώπινο βίο σε όλες τις εκδοχές του, μπορεί να αποτελέσει για τους εφήβους το πλαίσιο μιας ασφαλούς περιήγησης, την πηγή άντλησης απαντητικών και ως εκ τούτου υποστηρικτικών δεδομένων κατανόησης του κόσμου, των άλλων και του ίδιου του εαυτού τους.

3. Μεθοδολογία – Διδακτική

Η ίδια η φιλοσοφία, έχοντας από την εμφάνισή της την αξίωση να βοηθά ή και να καθοδηγεί τον άνθρωπο, αναπτύσσει διαχρονικά ιδέες για το πώς πρέπει να είναι οι άνθρωποι, τι πρέπει ή τι μπορούν δικαιολογημένα να πιστεύουν και να κάνουν. Αυτό το εγχείρημά της, που συνήθως γίνεται με μόνα μέσα τον λόγο, το επιχείρημα και το παράδειγμα, έρχεται σε άμεση ή έμμεση σύγκρουση με άλλες δυνάμεις ή μορφές εξουσίας που αξιώνουν την κατοχή ή της επιβολή της αλήθειας: την πολιτική, τη θρησκεία, τις κυρίαρχες αντιλήψεις, τους απόλυτους ισχυρισμούς και τα στερεότυπα κάθε είδους. Υπό αυτή την έννοια, αποτελεί η ίδια η φιλοσοφία μια *παιδαγωγική θεωρία* στην αναζήτηση μιας παιδαγωγικής της ελευθερίας.

Μια διδασκαλία της φιλοσοφίας προσανατολισμένη στα κοινωνικά προβλήματα και στον μαθητή μπορεί να υπονομεύεται από δύο πραγματιστικές

τάσεις: (α) αφενός από τις ενδεχόμενες (και εν μέρει αναγκαστικές) περιοριστικές επιλογές ενός γενικού αναλυτικού προγράμματος που δίνει έμφαση σε προκαθορισμένα περιεχόμενα μάθησης και στην αξιολόγηση των επιδόσεων των μαθητών· και (β) αφετέρου από την εξειδικευμένη διδακτική, η οποία μεταφέρεται από άλλα γνωστικά αντικείμενα που εφαρμόζονται στη διδασκαλία της φιλοσοφίας. Έτσι αναβιώνει η παλιά διαμάχη ανάμεσα στην καντιανή εκδοχή του «μαθαίνω να φιλοσοφώ» και την εγελιανή του «μαθαίνω φιλοσοφία», και ελλοχεύει ο κίνδυνος να υποβαθμισθεί το φιλοσοφείν σε απλές πρακτικές διδασκαλίας, σε συγκεκριμένη μέθοδο, με αμφίβολη αναποτελεσματικότητα. Η φιλοσοφία ως ζωντανή πρακτική μπορεί και πρέπει να διδάσκεται με μεθόδους διδασκαλίας ανεξαρτημένες από την αυστηρή τυποποίηση και χωρίς άκαμπτες προεπιλογές.

Άλλωστε η ίδια η φιλοσοφία και η ιστορία της, μας προσφέρουν ποικίλες μεθόδους του φιλοσοφείν: την αναλυτική ή συνθετική περιγραφή και την έκθεση των όσων αντιλαμβάνομαι, την κατανόηση και ερμηνεία των φιλοσοφικών κειμένων, την ανάλυση εννοιών και την κατασκευή και αξιολόγηση επιχειρημάτων και συλλογισμών, τη διατύπωση υποθέσεων και την ανάπτυξη νοερών πειραμάτων, καθώς και τη διαλεκτική αντιπαράθεση. Τέτοιες μέθοδοι μπορούν να χρησιμοποιηθούν δημιουργικά εντός της μαθησιακής διαδικασίας, κατά τη διδασκαλία της φιλοσοφίας.

Για να φανεί αυτή η ποικιλία, απαιτείται

- η εισαγωγική παρουσίαση των πτυχών του κάθε φιλοσοφικού προβλήματος,
- η παρουσίαση βασικών θεωριών που διατυπώθηκαν για τη λύση του, ενταγμένων στην ιστορικο-φιλοσοφική συνάφειά τους,
- η ανάγνωση και η, παραδειγματική ή/και σύντομη, ερμηνεία επιλεγμένων χωρίων από κλασικά και σύγχρονα φιλοσοφικά κείμενα, επειδή κεντρικό ρόλο στη διδασκαλία παίζει ο ίδιος ο φιλοσοφικός λόγος,
- η συζήτηση φιλοσοφικών προβλημάτων που μπορούν να εντοπισθούν σε άλλες μορφές λόγου (π.χ. λογοτεχνία) ή γενικότερα ανθρώπινης δημιουργίας (λ.χ. εικαστικές τέχνες, μουσική, κινηματογράφος),
- η διαθεματική προσέγγιση φιλοσοφικών προβλημάτων.

Οι πρώτες δύο δράσεις είναι αυτονόητες σε κάθε κεφάλαιο του βιβλίου, ενώ οι υπόλοιπες μπορούν να γίνουν εναλλακτικά, ανάλογα με τον προγραμματισμό της διδασκαλίας.

Ο καθηγητής και η καθηγήτρια είναι σκόπιμο να διαβάσουν το Γενικό και το Ειδικό Μέρος του Προγράμματος Σπουδών, όπου περιγράφεται η ταυτότητα του μαθήματος φιλοσοφίας, οι γενικές αρχές και οι σκοποί του Προγράμματος, καθώς και οι κύριες μεθοδολογικές και διδακτικές κατευθύνσεις.

Παράλληλα κείμενα για τα κεφάλαια του βιβλίου είναι προσιτά και καλά οργανωμένα στο βιβλίο Βιρβιδάκης Σ., Καρασμάνης Β. & Τουρνά Χ., *Αρχές φιλοσοφίας (Βιβλίο Καθηγητή)*. Αθήνα: ΟΕΔΒ, 2007.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γενικά έργα

Βενετή Μαρία, *Η διδασκαλία της φιλοσοφίας*. Αθήνα: Παπαδήμας, 2001.

Canguilhem G. (επιμ.), *The Teaching of Philosophy*. Παρίσι: Unesco, 1953.

Derrida J., *Du droit à la philosophie*. Παρίσι: Galilée, 1990.

- Fey E. (επιμ.), *Beiträge zum Philosophie-Unterricht in europäischen Ländern*. Münster: Aschendorff, 1978.
- Hamlyn D.W., *Being a Philosopher*. Λονδίνο: Routledge, 1992.
- Kasachkoff T. (επιμ.), *In the Socratic Tradition: Essays on Teaching Philosophy*. Λονδίνο: Rowman & Littlefield, 1998.
- Lipman M., *Philosophy goes to school*. Φιλαδέλφεια: Temple UP, 1988.
- Tozzi M. κ.ά., *Apprendre à philosopher dans les lycées d'aujourd'hui*. Παρίσι: Hachette, 1992.
- Ειδικά περιοδικά: *Φιλοσοφία και παιδεία*, *Teaching Philosophy*, *Zeitschrift für die Didaktik der Philosophie und Ethik*, *L'enseignement philosophique*.

Ιστορία της διδασκαλίας της φιλοσοφίας

- Γιαννικόπουλος Α., *Ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης*, 2 τόμοι. Αθήνα: Γρηγόρης, 1988, 1992.
- Goff J. Le., *Οι διανοούμενοι στο Μεσαίωνα*. Αθήνα: Κέδρος, 2002.
- Βώκος Γ., *Φιλοσοφία και εκπαιδευτική πολιτική*. Αθήνα: Λωτός, 1987.
- Βενέτη Μ., *Η διδασκαλία της φιλοσοφίας*. Αθήνα: Παπαδήμας, 2001.
- Poucet B., *Enseigner la philosophie*. Παρίσι: CNRS, 2002.

Η φιλοσοφία στη νεοελληνική εκπαίδευση

- Αντωνίου Δ., *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929)*, 3 τόμοι. Αθήνα: ΓΓΝΓ, 1987-89.
- Βενετή Μαρία, *Αντιλήψεις για το έργο και τη διδασκαλία της φιλοσοφίας κατά την περίοδο του νεοελληνικού Διαφωτισμού*. Αθήνα, 2002.
- Γλυκοφρύδη-Λεοντίνη Α., «Η διδασκαλία της φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών κατά τον 19ο αιώνα», στο: *Η φιλοσοφία στα Βαλκάνια σήμερα*. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1994, 191-206
- Δημητράκος Γ., *Η φιλοσοφία στη Μέση Εκπαίδευση*. Αθήνα: Gutenberg, 1993.
- Ζωγραφίδης Γ., «Το μάθημα της φιλοσοφίας στη Μέση Εκπαίδευση», *Θαλλώ* 13 (2002) 113-134.

Τα σχολικά εγχειρίδια φιλοσοφίας

- Βιρβιδάκης Σ., Καρασμάνης Β. & Τουρνά Χ., *Αρχές φιλοσοφίας*. Αθήνα: ΟΕΔΒ, 2007.
- Βιρβιδάκης Σ., Καρασμάνης Β. & Τουρνά Χ., *Αρχές φιλοσοφίας (Βιβλίο Καθηγητή)*. Αθήνα: ΟΕΔΒ, 2007.
- Πελεγρίνης Θ., *Αρχές φιλοσοφίας*. Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1999.
- Πανταζάκος Π.Ν. & Πελεγρίνης Θ., *Αρχές φιλοσοφίας (Για τον καθηγητή)*. Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1999.
- Κατσιμάνης Κ. & Βιρβιδάκης Σ., *Προβλήματα φιλοσοφίας*. Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1999.
- Αναπολιτάνος Δ. κ.ά., *Λογική: θεωρία και πρακτική*. Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1999.
- Βέικος Θ. & Μιχαλοπούλου-Βέικου Χ., *Ιστορία του φιλοσοφικού στοχασμού*. Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1985.
- Κατσιμάνης, Κ., *Φιλοσοφία*. Αθήνα: ΟΕΔΒ, 1984.

Ζητήματα διδασκαλίας της φιλοσοφίας

- Τζαβάρας Γ., *Εγχειρίδιο φιλοσοφίας: Διδασκαλία της φιλοσοφίας με διαλογική κι ερευνητική μέθοδο*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 2006.
- Μοσχονάς Σ., *Τα φιλοσοφικά μαθήματα στο Γυμνάσιο και το Λύκειο*. Αθήνα 1993.
- Φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Φιλολόγος (Βιβλιοθήκη του "Φιλολόγου"), 2000.
- Τράπεζα θεμάτων φιλοσοφίας* (Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων): <<http://exams-repo.cti.gr/category/240-filosofia?Itemid>>.

Υλικό και Προτάσεις για τη Διδασκαλία της Φιλοσοφίας στη Β΄ Τάξη του Λυκείου (Τμήμα Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Πατρών):
<<http://www.philosophy.upatras.gr/el/node/453>>.

Λεξικά – εγκυκλοπαίδειες

Πελεγρίνης Θ., *Λεξικό της φιλοσοφίας*: Οι έννοιες, οι θεωρίες, οι σχολές, τα ρεύματα και τα πρόσωπα. Αθήνα: Πεδίο, 2013 (2004).

Audi R. (επιμ.), *Το φιλοσοφικό λεξικό του Cambridge* (επιμ. Σ. Βιρβιδάκης & Γ. Ξηροπαΐδης). Αθήνα: Κέδρος, 2011.

Durozoi G., *Λεξικό φιλοσοφίας* (μτφ. Βασιλική Ιακώβου, Σ. Τέγος & Θ. Τραμπούλης). Αθήνα: Πατάκης, 2010.

Jordan S. & Nimitz C., *Λεξικό φιλοσοφίας: Εκατό όροι* (μτφ. Λ. Αναγνώστου & Η. Κρίππας). Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2014.

Φιλοσοφία και κοινωνικές επιστήμες (Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τόμ. 22). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1997.

Έγκυρα φιλοσοφικά λήμματα υπάρχουν σε εγκυκλοπαίδειες, όπως η *Πάπυρος-Larousse-Britannica*.

Ελληνικά φιλοσοφικά περιοδικά

Αξιολογικά, Έκδοση θεωρίας και κριτικής (1990–)

<<http://electra.lis.upatras.gr/index.php/axiologika/index>>

Δευκαλίων, Περιοδική έκδοση για τη φιλοσοφική έρευνα και κριτική (1970–)

<<http://electra.lis.upatras.gr/index.php/deukalionas>>

Διά-λογος, Επετηρίδα φιλοσοφικής έρευνας (2011–)

<<http://www.dia-logosphil.com/arxikh.html>>

Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση (1985–)

<<http://electra.lis.upatras.gr/index.php/ephe/index>>

Κριτικά, Φιλοσοφικές βιβλιοκρισίες (2009–)

<<http://www.philosophica.gr/critica>>

Νεύσις, Εξαμηνιαίο περιοδικό ιστορίας και φιλοσοφίας της επιστήμης και της τεχνολογίας (1994–) <<http://www.nnet.gr/neusis.htm>>

Σκέψις/Skep̄sis, Περιοδική Έκδοση Φιλοσοφίας και Διεπιστημονικής Έρευνας (1990–)

Υπόμνημα στη Φιλοσοφία, Εξαμηνιαία έκδοση για την κριτική ερμηνεία της ιστορίας της φιλοσοφίας (2004-2010).

Φιλοσοφία, Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας της Ακαδημίας Αθηνών (1971–)

Φιλοσοφία και Παιδεία, Περιοδική Έκδοση της Ένωσης Καθηγητών για την Προαγωγή της Φιλοσοφίας στην Εκπαίδευση (1994–)

Χρονικά Αισθητικής (1962–)

Cogito, Νέο περιοδικό για τη φιλοσοφία (2004-2010)

<<http://www.nnet.gr/cogito/cogitoindex.htm>>

Διαδικτυακές πηγές για τη φιλοσοφία

Philosophica: Ηλεκτρονική πύλη στη φιλοσοφία: <<http://philosophica.gr>> [φιλοσοφική επικαιρότητα, φιλοσοφικές βιβλιοκρισίες (περιοδικό *Κριτικά*)].

Εργαστήριο Ερευνών Νεοελληνικής Φιλοσοφίας: <<http://www.kenef.phil.uoi.gr>> [Βάση δεδομένων, αναζήτηση, τεκμήρια νεοελληνικών φιλοσοφικών κειμένων].

Ελληνική φιλοσοφική βιβλιογραφία: <<http://www.philosophicalbibliography.com>>. [Ιστοσελίδα Βάση δεδομένων, αναζήτηση, τεκμήρια νεοελληνικών φιλοσοφικών κειμένων].

Ψηφιακή Εγκυκλοπαίδεια Πλάτων: <<http://www.plato-academy.gr/platon>> [λήμματα για όλες τις πτυχές της πλατωνικής σκέψης και τα πλατωνικά κείμενα, καθώς και φιλοσόφους από την αρχαιότητα έως σήμερα –σχέση τους με πλατωνισμό].
Stanford Encyclopedia of Philosophy, <<http://plato.stanford.edu>> [ίσως η εγκυρότερη εγκυκλοπαίδεια φιλοσοφίας με ανοιχτή πρόσβαση. Δεν έχει ολοκληρωθεί].

Βιβλία φιλοσοφικής εκλαΐκευσης

- Droit R.-P., *101 εμπειρίες φιλοσοφίας της καθημερινής ζωής* (μτφ. Ρ. Πεσσάχ). Αθήνα: Ψυχογιός, 2002.
- Fearn N., *Ο Ζήνωνας και η χελώνα: Πώς να σκέφτεσθε σαν φιλόσοφοι* (μτφ. Αριάδνη Αλαβάνου). Αθήνα: Α.Α. Λιβάνης, 2003.
- Fearn N., *Φιλοσοφία: οι πιο πρόσφατες απαντήσεις στα αρχαιότερα ερωτήματα* (μτφ. Σέβυ Σπυριδογιαννάκη). Αθήνα:Μεταίχμιο, 2008.
- Gaarder J. *Ο κόσμος της Σοφίας: Μυθιστόρημα για την ιστορία της φιλοσοφίας* (μτφ. Μαρία Αγγελίδου). Αθήνα: Α.Α. Λιβάνης, 1994.
- Huisman D., *Η φιλοσοφία για αρχάριους* (μτφ. Δ. Ρήσος). Αθήνα: Γράμματα, 1998.
- Law S., *Τι θέλει να πει ο φιλόσοφος; Φιλοσοφία για αρχάριους* (μτφ. Σοφία Τσιλεδάκη). Αθήνα: Modern Times, 2003.
- Rodgers N. & Thompson M., *Αχ, αυτοί οι Φιλόσοφοι* (μτφ. Δέσπω Παπαγρηγοράκη). Αθήνα: Μεταίχμιο, 2010.
- Κοντ-Σπονβίλ Α., *Καθρέφτες φιλοσοφίας* (μτφ. Μαρώ Φιλίππου). Αθήνα: Κέδρος, 2003.
- Στα βιβλία αυτά ο καθηγητής θα βρει άφθονο υλικό για τη διδασκαλία της φιλοσοφίας.

Πρώτη Θεματική Ενότητα

Εισαγωγή: Τι είναι η Φιλοσοφία και σε τι χρησιμεύει;

Γενικός σκοπός

Το εισαγωγικό κεφάλαιο, ως περιεχόμενο και ως μεθοδολογική προσέγγιση, επιδιώκει να καταστήσει ικανούς τους μαθητές/τριες να κατανοήσουν την ανάπτυξη του φιλοσοφικού λόγου και να διαπιστώσουν τη διαλεκτική πορεία των επιχειρημάτων, καθώς και την πρακτική αξία της φιλοσοφίας.

Στόχοι

I. Γνώσεις:

- Να κατανοήσουν ότι η φιλοσοφία αποτελεί διακριτό πεδίο σε σχέση με από τις άλλες πνευματικές δραστηριότητες.
- Να γνωρίσουν τους όρους και τις αρχές διατύπωσης ενός φιλοσοφικού ερωτήματος.
- Να γνωρίσουν τους κλάδους της Φιλοσοφίας.
- Να γνωρίσουν τη δομή του φιλοσοφικού επιχειρήματος.
- Να γνωρίσουν τη χρησιμότητα της φιλοσοφίας στον πρακτικό βίο.

II. Ικανότητες - Δεξιότητες:

- Να αναγνωρίζουν τη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στα φιλοσοφικά ερωτήματα.
- Να διερευνούν κριτικά και συγκριτικά τις απαντήσεις στα φιλοσοφικά ερωτήματα.
- Να διακρίνουν τα έγκυρα επιχειρήματα.

III. Αξίες-Στάσεις:

- Να καλλιεργήσουν θετική στάση απέναντι στον φιλοσοφικό στοχασμό.
- Να αναγνωρίσουν τη χρησιμότητα του φιλοσοφικού στοχασμού στο ευρύτερο κοινωνικό, πολιτικό, πολιτιστικό πλαίσιο.
- Να καλλιεργήσουν θετική στάση απέναντι στις διανοητικές διαδικασίες κριτικής και αναστοχαστικής διερεύνησης των ερωτημάτων.
- Να εκτιμήσουν τη διεπιστημονικότητα και την οικουμενικότητα του φιλοσοφικού στοχασμού.

Γενικές διδακτικές επισημάνσεις

- Η πρώτη εισαγωγική θεματική ενότητα είναι εξαιρετικά σημαντική για τη κατανόηση της φύσης της φιλοσοφικής δραστηριότητας και ακολουθεί μια συνεκτική πορεία. Η απόπειρα ορισμού της φιλοσοφίας γίνεται μέσα από σχετικά κείμενα φιλοσόφων από την αρχαιότητα έως σήμερα, ώστε να αναδειχθούν οι πολλαπλές όψεις (και οι ποικίλοι κλάδοι) της φιλοσοφίας, ως μιας ιδιαίτερης δραστηριότητας, θεωρητικής και πρακτικής, με σκοπό τη συνολική και αιτιολογημένη θεώρηση του κόσμου και της θέσης του ανθρώπου σε αυτόν (κεφάλαιο 1).
- Η ταυτότητα της φιλοσοφίας αποσαφηνίζεται ακόμη περισσότερο με την επισήμανση των διαφορών της από γειτονικές δραστηριότητες και πεδία, όπως οι θετικές και οι ανθρωπιστικές επιστήμες, οι τέχνες ή η θρησκεία (κεφάλαιο 2).

- Οι αξιώσεις της φιλοσοφίας να συγκροτήσει και να προτείνει στον άνθρωπο ένα συνεκτικό κοσμοείδωλο ή και μια βιοθεωρία πιστοποιούν τη θέση και τον ρόλο της φιλοσοφίας, αλλά ταυτόχρονα εγείρουν και αμφισβητήσεις –από το εσωτερικό της ή από άλλα πεδία και λόγους. Ωστόσο, κυρίως, φανερώνουν τη ‘χρησιμότητα’ της φιλοσοφίας: στην κατανόηση αλλά και στην αλλαγή της πολιτικής και κοινωνικής πραγματικότητας (κεφάλαιο 3) και στη διαμόρφωση της αιτιολογημένης και έγκυρης σκέψης (σε αντιδιαστολή προς την απλή διατύπωση γνώμης) , όπως θα τονιστεί με παραδείγματα στην ανάλυση του φιλοσοφικού επιχειρήματος και των σοφισμάτων (κεφάλαιο 4).
- Όλα τα παραπάνω, πλαισιωμένα με μαρτυρίες από την ιστορία της φιλοσοφίας, μπορούν να τεκμηριώσουν την αντίληψη ότι η φιλοσοφία έχει αποτελέσει (ή και μπορεί να αποτελεί) μια τέχνη του βίου, ένα έμπρακτο παράδειγμα ώσμωσης θεωρίας και πράξης που κατορθώνεται προσωπικά μέσα στον συλλογικό βίο (κεφάλαιο 5).
- Οι διδακτικοί στόχοι μπορούν να επιτευχθούν κατά τη διδασκαλία αυτής της θεματικής ενότητας, ωστόσο (ιδιαίτερα οι ικανότητες και οι αξίες) πρέπει να επανεξετάζονται σε κάθε ενότητα και έτσι να εμπλουτίζονται. Ουσιαστικά όλες οι επόμενες ενότητες αναφέρονται, άμεσα ή έμμεσα στα κεντρικά ζητήματα αυτής της ενότητας, επομένως συμβάλλουν με περισσότερα στοιχεία στη διεύρυνση και την εμβάθυνση του ερωτήματος «τι είναι η φιλοσοφία».
- Ο καθηγητής είναι σκόπιμο να τονίσει ότι η φιλοσοφία είναι σκέψη αφενός πάνω σε προβλήματα που δημιουργούνται στην προσπάθεια του ανθρώπου να κατανοήσει τις διάφορες όψεις της πραγματικότητας και αφετέρου σκέψη πάνω στην ίδια τη σκέψη (στη λειτουργία και στις δυνατότητές της). Τα ίδια τα φιλοσοφικά ερωτήματα και οι απαντήσεις (οι φιλοσοφικές θεωρίες) γεννιούνται και συγκροτούνται μέσα σε συγκεκριμένα πλαίσια, ιστορικά, κοινωνικά, φιλοσοφικά· και ότι ερωτήματα και απαντήσεις επαναδιατυπώνονται, επανανοηματοδοτούνται, καθώς αυτά τα πλαίσια μεταβάλλονται ή και διαρρηγνύονται. Και αυτό συμβαίνει είτε αφορούν συγκεκριμένα και πρακτικά θέματα αξιών (π.χ. για την ηθική, την πολιτική, την τέχνη) είτε θεμελιώδη ζητήματα (π.χ. για τη γνώση, τη νόηση, την πραγματικότητα). Αυτή η διπλή επισήμανση στην αρχή του μαθήματος δεν μπορεί παρά να είναι προγραμματική, ωστόσο μένει να ελεγχθεί και να επαληθευτεί σταδιακά καθ’ όλη τη διάρκεια της διδασκαλίας του. Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο, χρήσιμη είναι η αναγωγή κάθε θεματικής ενότητας στους εδώ διατυπωμένους διδακτικούς στόχους.

Γενική βιβλιογραφία ενότητας

- Αυγελής Ν., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης, 2012.
- Βέικος Θ., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία: Προβλήματα, αναλύσεις, ασκήσεις*. Αθήνα : Θεμέλιο, 1989.
- Βέικος Θ., *Εισαγωγή στις φιλοσοφικές σπουδές*. Αθήνα: Γρηγόρη, 1988.
- Deleuze G. & Guattari F., *Τι είναι φιλοσοφία;* (μτφ. Σταματίνα Μανδηλαρά). Αθήνα: Καλέντης, 2004.
- Nagel T., *Θεμελιώδη φιλοσοφικά προβλήματα: Σύντομη εισαγωγή στη φιλοσοφία* (μτφ. Χριστίνα Μιχαλοπούλου-Βεΐκου). Αθήνα: Σμίλη, 1989.

Ragland C. P. & Heidt Sarah, *Τι εστί φιλοσοφία;* (μτφ. Ν. Ηλιάδης). Αθήνα: Ψυχογιός, 2005.

Renaut A., *Η φιλοσοφία* (μτφ. Τ. Μπετζέλος). Αθήνα: Πόλις, 2009.

Warburton N., *Φιλοσοφία: τα βασικά* (μτφ. Δέσποινα Ρισσάκη). Αθήνα: Αρσενίδης, 2010.

Για περαιτέρω διάβασμα:

Bouveresse J., *Το αίτημα της φιλοσοφίας : Τι ζητάει από εμάς η φιλοσοφία και τι μπορούμε να ζητήσουμε εμείς από αυτήν* (μτφ. Σ. Βιρβιδάκης). Αθήνα: Πόλις, 2002.

Λέξεις-κλειδιά

αμφισβήτηση της φιλοσοφίας	πράξη
απορία	σοφία
διαλεκτική	σοφίσματα
εγκυρότητα	συλλογισμός
επαγωγή	τέχνη του βίου
επιχείρημα	υπόθεση
ερωτήματα ανοιχτά	φιλοσοφία, ορισμοί
θεωρία	φιλοσοφία, κλάδοι
κοινωνικός ρόλος φιλοσοφίας	φιλοσοφία και επιστήμη/ες
λογική	φιλοσοφία και θρησκεία
παραγωγή	φιλοσοφία και κοινωνία
πεποιθήσεις	φιλοσοφία και τέχνες
πλάνες (λογικές)	χρησιμότητα της φιλοσοφίας

1. Τι είναι η Φιλοσοφία

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Να εξοικειωθούν με την ορολογία της φιλοσοφίας και τους βασικούς της προβληματισμούς.
- Να προβληματιστούν σχετικά με τα χαρακτηριστικά της φιλοσοφικής δραστηριότητας και την προέλευση της.
- Να διερωτηθούν για τον χαρακτήρα των φιλοσοφικών ερωτημάτων και να διαμορφώσουν προσωπική γνώμη.
- Ως προς τον ορισμό της φιλοσοφίας είναι σκόπιμο καταρχήν να φανούν οι δυσκολίες και οι προϋποθέσεις ενός τέτοιου γενικού και ομογενοποιητικού ορισμού, που αφορά μια δραστηριότητα 2.500 χρόνων που έχει διανοιχθεί σε τόσο διαφορετικά πεδία. Οι ορισμοί που έχουν διατυπώσει πολλοί σημαντικοί φιλόσοφοι μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως παράδειγμα για να φανεί η πολλαπλότητα της φιλοσοφίας. Ωστόσο, είναι σημαντικό να αναδειχθούν, πέρα από την ποικιλία, ορισμένα κύρια χαρακτηριστικά της φιλοσοφικής δραστηριότητας

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

- Αυγελής Ν., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης, 2012, σ. 19-45 [Ο όρος 'φιλοσοφία' στην αρχαιότητα, ορισμοί της φιλοσοφίας].
- Βέικος Θ., *Εισαγωγή στις φιλοσοφικές σπουδές*. Αθήνα: Γρηγόρη, 1988.
- Δελλής Ι., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία: Προλεγόμενα: Προβλήματα γνωσιολογίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 2002, σ. 19-69 [Ορισμοί της φιλοσοφίας].
- Deleuze G. & Guattari F., *Τι είναι φιλοσοφία;* (μτφ. Σταματίνα Μανδηλαρά). Αθήνα: Καλέντης, 2004.
- Nagel T., *Θεμελιώδη φιλοσοφικά προβλήματα: Σύνοψη εισαγωγή στη φιλοσοφία* (μτφ. Χριστίνα Μιχαλοπούλου-Βεΐκου). Αθήνα: Σμίλη, 1989.
- Ragland C. P. & Heidt Sarah, *Τι εστί φιλοσοφία;* (μτφ. Ν. Ηλιάδης). Αθήνα: Ψυχογιός, 2005.

Περιοδικό *Cogito*, τεύχος 6 (2007), αφιέρωμα «Τρόποι του φιλοσοφείν».

2. Διαδικτυακές πηγές

Περιλαμβάνονται στην Ενότητα Γ.

3. Φιλοσοφικές αφορμήσεις από τις τέχνες

Μπορεί κανείς να συζητήσει την εικόνα του φιλοσόφου και των φιλοσοφικών σχολών, όπως παρουσιάζεται σε έργα τέχνης από την αρχαιότητα έως σήμερα. Οι εικόνες είναι εύκολα προσβάσιμες στο διαδίκτυο.

- [Φιλόσοφοι] (ρωμαϊκό ψηφιδωτό, 1^{ος} αι. π.Χ.)
- *Ο Βοήθιος και η Φιλοσοφία* (σε πολλά μεσαιωνικά εικονογραφημένα χειρόγραφα, π.χ. <<http://shoeblogs.com/consolation/boethius>>)
- [Αίθουσα διδασκαλίας] (εικονογραφημένο βυζαντινό χειρόγραφο *Ιστοριών* Ιωάννου Σκυλίτζη, 12^{ος} αι.)
- Ραφαήλ, *Η Σχολή των Αθηνών* (*La Scuola di Atene*, 1509-11)
- Ρούμπενς, *Τέσσερις φιλόσοφοι* (1611-12)
- Ρέμπραντ, *Φιλόσοφος στοχαζόμενος* (*Mediterende filosoof*, 1632)
- Abraham van der Hecken, *Ο φιλόσοφος* (*De filosoof*, 1635)
- Eastman Johnson, *Η σχολή φιλοσοφίας του Ναντάκετ* (*The Nantucket School of Philosophy*, 1887)
- Ροντέν, *Ο στοχαστής* (*Le penseur*, 1904)
- Edawrd Hopper, *Εκδρομή στη φιλοσοφία* (*Excursion into Philosophy*, 1959)
- Mark Makaron, *Φιλόσοφοι* (*Philosophers*, 1994)

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

Ι. Εισαγωγικά ερωτήματα

Για να δώσουμε ορισμένες δυνατές ερμηνείες του όρου φιλοσοφία και να δείξουμε το εύρος του, μπορούμε να παραθέσουμε εισαγωγικά ερωτήματα όπως τα παρακάτω:

- Γιατί υπάρχει το κάτι και όχι το τίποτε;
- Γιατί υπάρχω εγώ;
- Πώς μπορώ να ξέρω ότι είμαι εγώ;
- Ήμουν εχθές ο ίδιος ο οποίος είμαι σήμερα –ή ήμουν ένας άλλος;
- Γιατί είμαι εγώ και όχι εσύ;
- Υπάρχει ο κόσμος πραγματικά;
- Τι είναι ένας αριθμός;
- Τι είναι ο χρόνος;
- Μπορούν οι άνθρωποι πραγματικά να γνωρίσουν;

- Πότε και γιατί οι άνθρωποι αμφιβάλλουν;
- Πότε οι άνθρωποι αρχίζουν να φιλοσοφούν;
- Η γνώση φέρνει την ευτυχία ή τη δυστυχία;

II. Ασκήσεις (γραπτές ή/και προφορικές)

1. Φανταστείτε τον κόσμο χωρίς τον άνθρωπο και τα ζώα.
2. Φανταστείτε, έναν άνδρα που είχε γεννηθεί τυφλός και μετά από τη χειρουργική επέμβαση αποκτά την όρασή του. Περιγράψτε τα συναισθήματα, αν μπορεί να δει.
3. Πώς μπορώ να ξέρω ότι εγώ είμαι αυτός που σκέφτεται; (άσκηση της ικανότητας της αμφιβολίας)
4. Συζήτηση ή γραπτή άσκηση στο θέμα: Με ποια ζητήματα θα ασχολούνται οι φιλόσοφοι το 3000 μ.Χ.;
5. Δημιουργία, ατομικά ή κατά ομάδες, ενδεχομένως και με τη χρήση ΤΠΕ, εννοιολογικού χάρτη με τους κλάδους και τους υποκλάδους της Φιλοσοφίας.

III. Ενδεικτικά συνοπτικά σχέδια διδασκαλίας

1. Σχέδιο διδασκαλίας (α)

Οι μαθητές/τριες γράφουν έναν διάλογο στον οποίο ο ένας από τους δύο συνομιλητές αναγνωρίζεται ως φιλόσοφος. Διαβάζουν από πριν τους διαλόγους και διατυπώνουν τα χαρακτηριστικά που τον διακρίνουν και τα μεταφέρουν, κατασκευάζοντας έναν χάρτη εννοιών. Επιπλέον επεξεργάζονται τα χαρακτηριστικά της φιλοσοφικής ερωτηματοθεσίας και της φιλοσοφικής σκέψης. Διατυπώνουν έναν ορισμό της φιλοσοφίας (π.χ. η φιλοσοφία ως σοφία) και τον συγκρίνουν με ορισμούς που δίνονται από φιλοσόφους.

2. Σχέδιο διδασκαλίας (β)

Με βάση τη φράση που αναγράφεται στον πίνακα «Αυτός δεν βλέπει το δάσος από τα πολλά δέντρα», εξηγούν οι μαθητές/τριες το νόημα της φράσης αυτής, προσπαθώντας να καθορίσουν τη σημασία/χρήση των λέξεων «βλέπω», «δάσος» «δέντρα» και της αντωνυμίας «αυτός». Οι μαθητές καλούνται να ανακαλέσουν καταστάσεις στις οποίες η παραπάνω φράση εφαρμόζεται και να εκφράσουν τις υποθέσεις τους σχετικά με το πώς τους επηρεάζει. Αναγνωρίζουν στο νόημά της, την ιδεατή άποψη ως αλλαγή του κοντινού και του μακρινού, ως σύνδεση του ατομικού και του γενικού, των αισθητηριακών αντιλήψεων και των σκέψεων. Μέσω της επίκλησης και εξήγησης άλλων παροιμιών που εμπεριέχουν και φιλοσοφικό «νόημα» (λ.χ. «τα λάθη είναι σκαλοπάτια, στα οποία μετακινείται ο έξυπνος»), αναγνωρίζουν τη φιλοσοφική σκέψη ως σκέψη, η οποία τους βοηθά να δουν με διαφορετικά, ασυνήθιστα μάτια την πραγματικότητα και τον ίδιο τον εαυτό τους και αυτό που φαίνεται αυτονόητο να θεωρηθεί ως κάτι (παρα)ξένο.

IV. Ομαδικές εργασίες

Τα παρακάτω μπορούν είτε να δοθούν παράλληλα σε 5 ομάδες είτε να επιλεγεί ένα ερώτημα για την ολομέλεια.

ΟΜΑΔΑ Α (οι τέσσερις ερωτήσεις του Καντ)

Οι μαθητές διαβάζουν το απόσπασμα από τη Λογική του Καντ, στο οποίο βρίσκονται τέσσερα θεμελιακά ερωτήματα (Τι μπορώ να ξέρω ; Τι πρέπει να κάνω; Τι επιτρέπεται να ελπίζω; Τι είναι ο άνθρωπος;) και αναζητούν απαντήσεις στα

ακόλουθα ερωτήματα: Ποιο πρόβλημα οδηγεί σε αυτή την ερώτηση; Σε τι θεμελιώνεται το πρόβλημα; Σε ποια κατάσταση τίθεται αυτό το ερώτημα;

ΟΜΑΔΑ Β (Τι πρέπει να κάνω;)

Οι μαθητές/τριες επεξεργάζονται σε πρώτο επίπεδο (Τι πρέπει να κάνω;) μια συνέντευξη ενός σύγχρονου φιλοσόφου, εντοπίζουν το πρόβλημα με το οποίο ασχολείται, καταγράφουν τις θέσεις και τα επιχειρήματα, εξασκούνται στην επιχειρηματολογία και την αντιπαράθεση και σχηματίζουν τις δικές τους προσωπικές απόψεις. Μαθαίνουν το «τραίνο της σκέψης» που ως ένας τύπος τους επιτρέπει να καταγράφουν την πορεία της σκέψης συνοπτικά, όπως την αντιλαμβάνονται. Βεβαίως, τα δικά τους αποτελέσματα θα φανούν, εάν στη συνέχεια γράψουν έναν δικό τους διάλογο. Είτε σε αυτό το σημείο είτε ως μια εισαγωγή σε μία από τις επόμενες ενότητες, οι μαθητές μπορούν να συζητήσουν και να ασκηθούν στον ηθικό συλλογισμό (πρακτικό συλλογισμό) με κανονιστικές προεκτάσεις.

ΟΜΑΔΑ Γ (Τι μπορώ να γνωρίζω)

Σε κατευθυνόμενη διδασκαλία ή μέσω ενός σύντομου αποσπάσματος αντιλαμβάνονται οι μαθητές/τριες την ολοκλήρωση εκμάθησης μιας ενότητας ως ουσιώδη στιγμή της γνώσης. Σε σχέση με ένα απόσπασμα από τον *Θεαίτητο* (151d-152e) συζητείται η συμβολή της αντίληψης στη διαδικασία σχηματισμού της γνώσης και μαθαίνουν οι μαθητές/τριες τον τύπο του σωκρατικού διαλόγου. Ειδικότερα, διακρίνουν τα λογικά, οριστικά συμπεράσματα, από τα ευλογοφανή συμπεράσματα(αναλογίες).

Ομάδα Δ (Τι είναι ο άνθρωπος;)

Οι μαθητές/τριες αναλύουν τη δεύτερη ιστορία δημιουργίας του κόσμου της Παλαιάς Διαθήκης, διατυπώνουν τα παράξενα, το δέντρο της γνώσης και το προπατορικό αμάρτημα ως απαντήσεις σε φιλοσοφικά ερωτήματα. Επιπλέον ανακαλύπτουν την αντίθεση και διακρίνουν τις φιλοσοφικές από τις θεολογικές ερμηνείες.

Με αφετηρία την ιστορία δημιουργίας του κόσμου, αναγνωρίζουν τη διαφορά του καλού και του κακού, όπως και την εμφάνιση της ντροπής ως ενός βασικού χαρακτηριστικού της ανθρώπινης ύπαρξης. Οι μαθητές μπορούν να αξιοποιήσουν τα σχόλια του Σαρτρ για τη δημιουργία του αισθήματος της ντροπής (*Το είναι και το μηδέν*) και να κατασκευάσουν ένα «τραίνο σκέψης» ή έναν χάρτη εννοιών (αιτίες, συμπτώματα, συνέπειες).

Συγκριτικά με το κείμενο του Σαρτρ, ή με τις ιστορίες από τη Βίβλο, μπορούν να αναγνωρίσουν τη διαφορετική προέλευση των κειμένων και των αξιώσεων ισχύος (ο λόγος του θεού/η θεωρητική παραγωγή).

Επίσης, σε συζήτηση πάνω σε ένα σύντομο απόσπασμα του Gehlens από το έργο του *Άνθρωπος και θεσμοί*, μπορούν να εξηγήσουν την έννοια του θεσμού και τη σχέση της Φύσης και του πολιτισμού, να συζητήσουν την έννοια του θεσμού και της προσωπικότητας και να τη συσχετίσουν με το αίσθημα της ντροπής.

Ομάδα Ε (Τι μπορώ να ελπίζω;)

Οι μαθητές γράφουν σε ομάδες εργασίας ένα λεξικό παρατηρήσεων για την έννοια «ψυχή», συγκρίνουν τα κείμενά τους, με το να επισημαίνουν διαφορές και ομοιότητες και να διατυπώνουν ερωτήματα και προβλήματα. Έτσι ενισχύουν τις μεθόδους κατανόησης του κειμένου με επιχειρήματα που στηρίζονται στο απόσπασμα (70c-72c) από τον *Φαίδωνα* του Πλάτωνα (θνητότητα της ψυχής).

Ως περαιτέρω εισαγωγή στα καντιανά ερωτήματα προσφέρεται μια αντιπαράθεση κειμένων από τον Άνσελμο του Καντέρμπουρου (Ο Θεός ως ουσία, ως κάτι τίποτε μεγαλύτερο του οποίου δεν μπορεί να νοηθεί) και τον Ε. Bloch («Αποχαιρετισμός στην Ουτοπία»). Στη συνέχεια οι μαθητές γράφουν μια πλασματική συνέντευξη ή μια συζήτηση μεταξύ Bloch, Σωκράτη και Ανσέλμου.

Οι μαθητές εμβαθύνουν τις γνώσεις τους για το φιλοσοφείν και τον άνθρωπο και για τον σωκρατικό διάλογο με αναφορές στην αλληγορία του σπηλαίου του Πλάτωνα. Οπτικοποιούν το σπήλαιο σε σχέδιο, συνθέτουν ημερολόγιο σημειώσεων των «ανερχομένων» ή δημιουργούν έναν διάλογο ανάμεσα σε έναν κρατούμενο και σε έναν 'Φιλόσοφο' που επιστρέφει στο σπήλαιο.

Οι μαθητές γράφουν στο τέλος της εισαγωγής ένα φιλοσοφικό δοκίμιο με το θέμα «Τι είναι η φιλοσοφία», χρησιμοποιώντας τη γνώση που απέκτησαν από τη συζήτηση και την προσπάθεια απάντησης των τεσσάρων ερωτημάτων του Καντ.

V. Σενάριο μαθήματος (με χρήση ΤΠΕ) -1

1. Γενική περιγραφή

Η ανάπτυξη του συγκεκριμένου σχεδίου διδασκαλίας που αφορά την πρώτη θεματική ενότητα του βιβλίου περιλαμβάνει τρεις φάσεις

A Φάση διδασκαλίας. Ενεργοποίηση των ενδιαφερόντων των μαθητών

B Φάση διδασκαλίας. Επεξεργασία κειμένων βάσει συγκεκριμένων ερωτημάτων και διερεύνηση των ιδιαιτεροτήτων της φιλοσοφίας.

Γ Φάση διδασκαλίας. Επεξεργασία κειμένων συγκεκριμένων ερωτημάτων και αναζήτηση των στόχων της φιλοσοφίας.

2. Σύντομη περιγραφή

Το σενάριο της συγκεκριμένης διδασκαλίας αφορμάται από τον προβληματισμό για την έννοια της Φιλοσοφίας. Στοχεύει να προβληματισθούν οι ίδιοι οι μαθητές πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα, να συνειδητοποιήσουν πόσο τους αφορά και μέσα από μια διαδικασία επαγωγική και ανακαλυπτική, να οδηγηθούν με την κατάλληλη υποστήριξη του καθηγητή σε απαντήσεις σχετικά με την έννοια της φιλοσοφίας, την οργάνωση της φιλοσοφικής σκέψης, τα όρια, τις δυνατότητες και φυσικά την παρουσία της στον καθημερινό, πρακτικό, ανθρώπινο βίο. Το θέμα συναρτάται με τις εφηβικές ανησυχίες, το αίσθημα της αδιάκοπης επιθυμίας των εφήβων να εκφραστούν, να ρωτήσουν, να «πάρουν» απαντήσεις στα πολλά «γιατί» της ζωής τους με την επαφή τους με το γοητευτικό, αλλά συνάμα περίπλοκο κόσμο της φιλοσοφίας. Αν λοιπόν προβληματιστούν πάνω στο ζήτημα, είναι πιθανό και αποτελεί στόχο του συγκεκριμένου σεναρίου, να «οικοδομήσουν» μόνοι τους τη δική τους θέση, αφού εξετάσουν το πρόβλημα στην ιστορική του διαχρονία, αλλά και στις σύγχρονες διαστάσεις του.

3. Συσχετισμός με το Αναλυτικό Πρόγραμμα

Το προτεινόμενο σενάριο διδασκαλίας σχετίζεται με τη διδασκαλία του μεγαλύτερου μέρους της πρώτης θεματικής ενότητας («Τι είναι η Φιλοσοφία και σε τι μας χρησιμεύει;») και ακολουθεί τις αρχές του εκσυγχρονισμένου, Νέου Προγράμματος Σπουδών για τη διδασκαλία της Φιλοσοφίας ως μαθήματος Γενικής Παιδείας στη Β' Τάξη Λυκείου. Ειδικότερα, λαμβάνοντας υπόψη τον βασικό προσανατολισμό του μαθήματος της Φιλοσοφίας που είναι «να αποκτήσουν οι μαθητές/τριες μια εισαγωγική φιλοσοφική γνώση, να αναπτύξουν θετική στάση απέναντι στον φιλοσοφικό στοχασμό, να καλλιεργήσουν αυτοδύναμη συνθετική και

κριτική σκέψη, να αντιληφθούν τη χρησιμότητα της φιλοσοφίας για την καθημερινή ζωή», η συγκεκριμένη ενότητα κρίνεται κατάλληλη για α) ενθάρρυνση του ενδιαφέροντος των μαθητών για τη φιλοσοφία μέσα από τη συνειδητοποίηση ότι πρόκειται για μια δραστηριότητα η οποία πρέπει να έχει σημαντική θέση στη ζωή μας, γιατί μας δίνει εργαλεία, «αν όχι να αλλάξουμε», οπωσδήποτε να κατανοήσουμε τον κόσμο και να συγκροτήσουμε την υποκειμενικότητά μας, β) διεύρυνση των ορίων της προσωπικής εμπειρίας και ευαισθησίας των μαθητών μέσα από τη μελέτη και την κατανόηση κειμένων και οπτικοακουστικού υλικού, γ) ανάπτυξη της ικανότητας των μαθητών να αξιοποιούν ενεργητικά τη γνώση και να παίρνουν κριτική θέση απέναντι σε βασικά ζητήματα της ατομικής και κοινωνικής ζωής, δ) ενίσχυση των επικοινωνιακών δεξιοτήτων των μαθητών μέσα από την παραγωγή προφορικού και γραπτού λόγου, ε) αξιοποίηση σύγχρονων μεθόδων διδασκαλίας (ομαδοσυνεργατική) και στ) αξιοποίηση των ΤΠΕ στο μάθημα. Παράλληλα, επιχειρείται οι μαθητές να πατούν στέρεα πάνω σε αξίες και αρχές και να πραγματώνουν την έννοια της κοινωνικοπολιτικής συνείδησης.

4. Εμπλεκόμενες γνωστικές περιοχές

Φιλοσοφία, Νεοελληνική Γλώσσα Β' Λυκείου.

5. Αφόρμηση

Η Φιλοσοφία βρίσκεται παντού στη ζωή μας αλλά η προσέγγισή της κατά κοινή ομολογία είναι αποσπασματική ή επιφανειακή. Η ανυπαρξία φιλοσοφικής παιδείας σε προηγούμενες τάξεις, σε μαθητές/τριες που δεν έχουν καμία ιδιαίτερη συστηματική ενασχόληση με τη φιλοσοφία, δημιουργεί την αναγκαιότητα να αποκτήσουν οι μαθητές/τριες την απαιτούμενη εισαγωγική, φιλοσοφική γνώση η οποία θα συνεισφέρει και ως πρόσκληση στη φιλοσοφία. Διαμορφώνοντας μια θετική στάση απέναντι στο φιλοσοφικό στοχασμό, θα αρχίσουν μέσα από την επεξεργασία των φιλοσοφικών ερωτημάτων να αναστοχαστούν κριτικά για τα μεγάλα ερωτήματα που διατυπώνει ο άνθρωπος για την ύπαρξη και το νόημά της, αναγνωρίζοντας ότι η φιλοσοφία είναι συγχρόνως γνώση, μέθοδος έρευνας και στάση ζωής. Η συγκεκριμένη διδασκαλία στοχεύει να φέρει τους μαθητές/τριες σε επαφή με κείμενα που διαπραγματεύονται αυτούς τους εισαγωγικούς φιλοσοφικούς προβληματισμούς και άρθρα που εκφράζουν τους τρόπους λογικής και αποδεικτικής στήριξης του φιλοσοφικού λόγου. Έτσι, θα επιδιωχθεί να «κατασκευάσουν» την προσωπική τους στάση πάνω στο θέμα, βασισμένη όμως σε στοιχεία που θα συνδυάσουν επαγωγικά και λογικά με την καθοδήγηση του καθηγητή.

6. Διδακτική διαδικασία

Μεθοδολογικό πλαίσιο.

Η αφόρμηση γίνεται με βάση οπτικοακουστικό υλικό.

Η πρώτη προσέγγιση του κειμένου επιχειρείται με την ερμηνευτική μέθοδο.

Στη συνέχεια εφαρμόζεται η ομαδοσυνεργατική τεχνική: οι μαθητές/τριες κινούνται διερευνητικά προς την ερμηνεία με φύλλα εργασίας.

Πρόκειται για διαφοροποιημένη/εμπλουτισμένη διδασκαλία εφόσον βασίζεται στην έμπνευση του εκπαιδευτικού ο οποίος λειτουργεί ως εκπαιδευτικός/δημιουργός, σε πρόσθετο διδακτικό υλικό. Η εκπαιδευτική μέθοδος που χρησιμοποιείται συνδυάζει: την ερμηνευτική μέσω ερωτήσεων και απαντήσεων, τη διδασκαλία μέσω πηγών, τη διαθεματική προσέγγιση της γνώσης μέσω κειμένων της ηλεκτρονικής δημοσιογραφίας, τη χρήση των πολυμέσων και

των ΤΠΕ. Οι μαθητές καλούνται να συνεργαστούν σε ομάδες, και να συζητήσουν σε ολομέλεια(στρογγυλό τραπέζι.)

Ο εκπαιδευτικός θα υποστηρίξει τους μαθητές στην αναζήτηση πληροφοριών και στη χρήση των εργαλείων των Τ.Π.Ε. και θα βοηθήσει στην επίλυση των αποριών τους. Θα ενθαρρύνει τους μαθητές και θα εξελιχθεί έτσι σε συνεργάτη της μαθησιακής εμπειρίας και σε συντονιστή της σχολικής εργασίας.

Οργάνωση της Τάξης

Χωρίζουμε τους μαθητές σε 4 ομάδες των 4-5 ατόμων με την παρότρυνση να σχηματίσουν ομάδες και με συμμαθητές με τους οποίους έχουν συνεργαστεί λιγότερο. Η σύσταση των ομάδων θα παραμείνει σταθερή καθ' όλη τη διδακτική αυτή παρέμβαση.

Επίσης ο διδάσκων θα δημιουργήσει φύλλα εργασίας βάσει των οποίων θα δραστηριοποιηθούν οι ομάδες και θα λειτουργήσει συντονιστικά και υποστηρικτικά στην πορεία της διδακτικής διαδικασίας, ώστε οι μαθητές να ολοκληρώσουν σε συγκεκριμένο χρόνο την προσπάθειά τους.

Τέλος, θα αξιολογήσει τη διαδικασία, την εργασία των ομάδων και των μαθητών μέσα σ' αυτές.

7. Προετοιμασία - προαπαιτούμενα

Εξοικείωση των μαθητών και του διδάσκοντα στη χρήση επεξεργαστή κειμένου, λογισμικού παρουσίασης, και περιήγησης στο διαδίκτυο. Καλό είναι να υπάρχει εμπειρία των μαθητών σε συνεργατικές βιωματικές δραστηριότητες.

Έχει προηγηθεί η σύσταση των ομάδων των μαθητών και ο τρόπος εργασίας τους στο εργαστήριο ώστε με την είσοδο τους εκεί να πάρουν τη θέση τους μπροστά στον υπολογιστή. Οι μαθητές χωρίζονται σε 4 ομάδες με τυχαίο τρόπο ώστε να αποφευχθούν οι ομαδοποιήσεις και οι αποκλεισμοί μαθητών. Κάθε ομάδα αποτελείται από έναν συντονιστή, έναν γραμματέα, έναν ερευνητή και έναν ειδικό στις τεχνολογίες. Έχει δημιουργηθεί φάκελος στην επιφάνεια εργασίας των υπολογιστών με αρχεία που περιέχουν τα φύλλα εργασίας και τις ιστοσελίδες.

8. Εργαλεία – διδακτικό υλικό

- Σχολικό εγχειρίδιο.
- Εργαστήριο υπολογιστών.
- Αίθουσα παρουσιάσεων .
- Διαδραστικός πίνακας.
- Ηλεκτρονικά και έντυπα φύλλα εργασίας.
- Επεξεργαστής κειμένου (Word)
- Λογισμικό παρουσίασης (Power point)
- Λογισμικό Smartools.

9. Προσδοκώμενη διαδικασία μάθησης

Το σενάριο βασίσθηκε στις αρχές της διερευνητικής – ανακαλυπτικής μεθόδου και στο ομαδοσυνεργατικό μοντέλο μάθησης με μαθητοκεντρικό προσανατολισμό.

Οι μαθητές θα αναζητήσουν, θα επιλέξουν, θα αξιολογήσουν τις πληροφορίες αξιοποιώντας τις δυνατότητες των Τ. Π. Ε., θα συνεργαστούν και θα εμπλακούν ενεργητικά στη διαδικασία της μάθησης. Ιδιαίτερη σημασία είχε το γεγονός ότι οι μαθητές να διαχειριστούν τις πληροφορίες ευαισθητοποιούμενοι στα μηνύματα του περιβάλλοντος και θα γίνουν ερευνητές. Η συνεργατική και βιωματική προσέγγιση θα υλοποιηθεί μέσα από την εργασία σε ομάδες και την

ανάληψη ρόλων από τους μαθητές που τους θα τους δώσει προσωπικό νόημα στην αναζήτηση της γνώσης και βιωματικό χαρακτήρα στην οικοδόμηση της.

10. Περιγραφή σεναρίου

Το σενάριο πραγματοποιείται σε φάσεις που καλύπτουν ολόκληρη την πρώτη θεματική ενότητα.

Κατά την κρίση του καθηγητή, τα φύλλα εργασίας μπορούν να χρησιμοποιηθούν και επιλεκτικά και αυτόνομα κατά τη διδασκαλία των κεφαλαίων της πρώτης θεματικής ενότητας, χωρίς να αποτελέσουν κατ' ανάγκην μέρη ενός συνολικού σεναρίου.

ΠΡΩΤΗ ΦΑΣΗ: (1^η διδακτική ώρα) Αφόρμηση-ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος των μαθητών – Βιώνοντας το νέο;

Κατά τη διάρκεια της πρώτης διδακτικής ώρας οι μαθητές μεταβαίνουν στο σχολικό εργαστήριο πληροφορικής και παίρνουν τη θέση τους.

Μοιράζουμε σε κάθε ομάδα δύο αντίτυπα του φύλλου εργασίας και επισημαίνουμε ότι στο τέλος θα παραδώσουν το φύλλο και τα ηλεκτρονικά αρχεία ως ομάδα. Γι' αυτό δίνουμε έμφαση στο γεγονός της συνεργασίας, της συμφωνίας ανάμεσα στα μέλη κάθε ομάδας. Ορίζεται ο συντονιστής της ομάδας. Επίσης ενημερώνουμε τους μαθητές ότι το φύλλο εργασίας θεωρείται παραδοτέο για τελική αξιολόγηση.

Ο καθηγητής εξηγεί το σκοπό και τους στόχους της διδασκαλίας και επισημαίνει ότι ο ρόλος της θα είναι συντονιστικός και υποστηρικτικός.

Επεξεργασία Φύλλου Εργασίας (Κοινό) – Α Φάση:

Ζητάμε από τους μαθητές να επεξεργαστούν το φύλλο εργασίας 1. Συγκεκριμένα αναζητούν μέσα από την «Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα» τη σημασία των λέξεων: «Φιλοσοφία» «φιλόσοφος», «φιλοσοφώ», «φιλοσοφημένος» με σκοπό να ανακαλύψουν και να καταγράψουν τη διαφορετική νοηματική χρήση των όρων αυτών. Χρησιμοποιούν με τη βοήθεια του εκπαιδευτικού το λογισμικό Smartools για να κατασκευάσουν έναν εννοιολογικό χάρτη με επίκεντρο τη λέξη «Φιλοσοφία».

Στη συνέχεια, προκειμένου να γίνει με «ψυχ-αγωγικό» τρόπο η εισαγωγή στη θεματολογία της Φιλοσοφίας θα δουν ένα βίντεο διάρκειας περίπου 6 και 50 λεπτών με τα αποφθέγματα αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων. Στη συνέχεια θα δημιουργήσουν έναν πίνακα στο οποίο θα αντιστοιχήσουν την κεντρική ιδέα κάθε αποφθέγματος με το όνομα του Φιλοσόφου στον οποίο ανήκει. Ολοκληρώνοντας την εισαγωγική φάση οι μαθητές, αφού διαβάσουν από την ιστοσελίδα sciencarchives.wordpress το άρθρο με τίτλο «Έξι σημερινοί φιλόσοφοι και οι θεωρίες τους» θα καταγράψουν σε ένα σύντομο κείμενο, με τη μορφή ερωτημάτων τις θέσεις αυτών των φιλοσόφων.

Με αυτή την πρώτη διδακτική “δοκιμασία” οι μαθητές εισάγονται στην προβληματική της πολυσημίας της έννοιας της φιλοσοφίας και αναλαμβάνουν ήδη “εργασίες” με τις οποίες ασχολείται ο φιλόσοφος(διευκρίνιση και ταξινόμηση εννοιών, διατύπωση ερωτημάτων, κριτική στάση απέναντι στην πραγματικότητα). Επίσης μαθαίνουν ότι μόνον όσοι γνωρίζουν ότι υπάρχουν αμέτρητα ερωτήματα, γνωρίζουν και να θέτουν και άλλα ερωτήματα.. Άλλωστε μόνο αυτός ο οποίος θέτει ερωτήματα, είναι ανοιχτός στη γνώση.

Κάθε ομάδα καλείται να παρουσιάσει το έργο της στην υπόλοιπη τάξη. Ζητάμε, μετά την ολοκλήρωση κάθε παρουσίασης τον σύντομο σχολιασμό κάθε

ομάδας. Με τη δραστηριότητα αυτή οι μαθητές/τριες ασκούνται στη συνεργατική διερευνητική εργασία. Ενώ η χρήση του Smartools για την κατασκευή εννοιολογικών χαρτών μπορεί να φέρει θετικά αποτελέσματα στην οικοδόμηση της γνώσης και σε άλλα γνωστικά αντικείμενα(νεοελληνική λογοτεχνία). Η δραστηριότητα αυτή στοχεύει και στην αξιοποίηση του διαδικτύου από τους μαθητές για να συγκεντρώνουν ποικίλο υλικό, το οποίο θα εντάσσουν δημιουργικά στη διαδικασία μάθησης και στην εξάσκηση της κριτικής ικανότητας μέσα από τη μελέτη και τη σύγκριση κειμένων.

1^ο Φύλλο Εργασίας(κοινό)

1. Μεταβείτε στη διεύθυνση: http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/index.html και χρησιμοποιείστε την παράλληλη αναζήτηση για να βρείτε τη σημασία των λέξεων «φιλοσοφία» «φιλόσοφος», «φιλοσοφώ», «φιλοσοφημένος». Κατόπιν αντιγράψτε τη σημασία τους σε ένα αρχείο επεξεργασίας κειμένου. Χρησιμοποιείστε το λογισμικό Smartools για να κατασκευάσετε έναν εννοιολογικό χάρτη με επίκεντρο τη λέξη «Φιλοσοφία».

2. Μεταβείτε στη διεύθυνση: <http://www.philosophicalbibliography.com/index.php/component/content/article?id=121:η-ελληνική-φιλοσοφία-σε-βίντεο> και από την αρχική σελίδα↔ Αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι σε βίντεο επιλέξτε το: Αποφθέγματα αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων. Αφού δείτε το βίντεο να κατασκευάσετε έναν πίνακα στον οποίο θα αντιστοιχίσετε κάθε απόφθεγμα με το όνομα του αντίστοιχου φιλοσόφου.

3. Μεταβείτε στη διεύθυνση: www.sciencarchives.wordpress.com και αναζητήστε το άρθρο με τίτλο: «Έξι σημερινοί φιλόσοφοι και οι θεωρίες τους». Αφού το μελετήσετε να καταγράψετε με τη μορφή ερωτημάτων τις βασικές θέσεις των φιλοσόφων αυτών.

2. Ποια η σχέση της Φιλοσοφίας με τις επιστήμες, τις τέχνες και τη θρησκεία

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Να οριοθετηθεί η φιλοσοφία, ως θεωρητική γνώση και ως δραστηριότητα, από τις γειτονικές περιοχές της, δηλ. άλλες πνευματικές δραστηριότητες του ανθρώπου όπως οι επιστήμες, οι τέχνες, η λογοτεχνία, η θρησκεία, η ιδεολογία. Με τον τρόπο αυτό θα φωτιστούν από άλλη οπτική γωνία τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της φιλοσοφίας και θα διευκρινιστεί περισσότερο η απάντηση στο ερώτημα «τι είναι η φιλοσοφία» (Κεφάλαιο 1).
- Η οριοθέτηση αυτή να επιτρέπει, ταυτόχρονα, να φανούν τα σημεία στα οποία η φιλοσοφία εφάπτεται ή και τέμνεται με τις παραπάνω δραστηριότητες: μπορεί να αντιμετωπίζει τα ίδια ή παρόμοια προβλήματα (τι είναι αλήθεια, ποιο είναι το νόημα της ζωής, πώς η γλώσσα ή το όποιο μέσο θα εκφράσει τη σκέψη κ.ά.), να χρησιμοποιεί εργαλεία άλλων πεδίων, άλλοτε να τα πλησιάζει σε βαθμό ταύτισης άλλοτε να βρίσκεται σε διαμάχη μαζί τους (π.χ. για να αποκτήσει ή να διαφυλάξει την αυτονομία της).

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

- Farouki N., *Πίστη και λογική* (μτφ. Φ. Κονδύλης). Αθήνα: Τραυλός-Κωσταράκη, 1997.
- Lagsee J., *Η φυσική θρησκεία* (μτφ. Α. Παπαθανασοπούλου). Αθήνα: Πατάκης, 2000.
- Nielsen K., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία της θρησκείας* (μτφ. Β. Αδραχτάς). Αθήνα: Ψυχογιός, 2002.
- Wittgenstein L., "Θεός, μαγεία, θρησκεία, θρησκευτική πίστη", στο: *Αφορισμοί και εξομολογήσεις* (μτφ. Κ. Κωβαίος). Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1993, σ. 155-165.
- Άρμστρονγκ Κάρεν, *Η ιστορία του Θεού* (μτφ. Φ. Τερζάκης). Αθήνα: Φιλίστωρ, 1996.
- Αυγελής Ν., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης, 2012, σ. 85-112 [οριοθέτηση της φιλοσοφίας: επιστήμη, ιδεολογία, θρησκεία].
- Μπέγγος Μ., *Ευρωπαϊκή φιλοσοφία της θρησκείας*. Αθήνα: Γρηγόρης, 2004.
- Τσάρλσγουορθ Μ., *Φιλοσοφία και θρησκεία*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2014.
- Περιοδικό *Cogito*, τεύχος 10 (2010), αφιέρωμα «Φιλοσοφία και θρησκεία».
- Βιρβιδάκης Σ., «Φιλοσοφία και/ή/ως λογοτεχνία: παραλλαγές», *Cogito* 3 (2005), σ. 88-90.
- Habermas J., *Ο φιλοσοφικός λόγος της νεωτερικότητας* (μτφ. Λ. Αναγνώστου & Α. Καραστάθη). Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1993, σ. 232-262 [σχετικά με την άρση της ειδολογικής διαφοράς μεταξύ φιλοσοφίας και λογοτεχνίας].
- Περιοδικό *Δευκαλίων* 26/2 (2008), αφιέρωμα «Φιλοσοφία και λογοτεχνία».
- Για τη σχέση φιλοσοφίας και επιστήμης, βλ. Κεφάλαια 27-29.
- Για τη σχέση φιλοσοφίας και τεχνών, βλ. Κεφάλαια 23-26.

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

I. Σενάριο μαθήματος (με χρήση ΤΠΕ) –[συνέχεια 2]

ΔΕΥΤΕΡΗ ΦΑΣΗ, 2^η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΩΡΑ

Υπενθυμίζεται ότι, κατά την κρίση του καθηγητή, τα φύλλα εργασίας μπορούν να χρησιμοποιηθούν και επιλεκτικά και αυτόνομα κατά τη διδασκαλία των κεφαλαίων της πρώτης θεματικής ενότητας, χωρίς να αποτελέσουν κατ' ανάγκην μέρη ενός συνολικού σεναρίου.

1^η ΟΜΑΔΑ

Επεξεργασία Φύλλου Εργασίας 1 – Β Φάση

Η 1^η ομάδα επεξεργάζεται τις δραστηριότητες του 2^{ου} Φύλλου Εργασίας με σκοπό αφενός τη διασάφηση του όρου της Φιλοσοφίας και αφετέρου τη διαπίστωση του «ανοικτού» και διαχρονικού ορίζοντα του «φιλοσοφείν». Για αυτό ζητάμε από τους μαθητές να προσπελάσουν την ιστοσελίδα www.livepedia.gr/index.phi, όπου στην αναζήτηση γράφουν τη λέξη φιλοσοφία και ανοίγουν τη σελίδα με τίτλο «Ορισμός». Αφού μελετήσουν το κείμενο αυτής της ενότητας, τους καλούμε να απαντήσουν γραπτώς στα παρακάτω ερωτήματα: Παρατηρείτε ότι στο κείμενο δίνονται διαφορετικοί ορισμοί της φιλοσοφίας.

1) Γιατί κατά τη γνώμη σας διατυπώνονται τόσο πολλοί ορισμοί; 2) Γιατί δεν συμφωνούν μεταξύ τους όσοι διανοούμενοι τους διατυπώνουν;

Στη συνέχεια εξηγούμε στους μαθητές ότι η πρωταρχική, δημιουργική «μέθοδος» των φιλοσόφων είναι η αμφιβολία, όπως βέβαια και στις άλλες

ανθρώπινες δραστηριότητες (Επιστήμη, Τέχνη). Συμπληρωματικά τους υπενθυμίζουμε και την άποψη του Τίτου Πατρίκιου για την ποίηση: «Η ποίηση δημιουργώντας αμφιβολίες ανατρέπει τις καθιερωμένες βεβαιότητες για να καταλήξει όμως σε μια συλλογικότερη βεβαιότητα» (**σύνδεση με το μάθημα της Νεολληνικής Λογοτεχνίας**), και τους δίνουμε και λίγους στίχους από το ποίημα «Αμφιβολία και Φόβος» του Γερμανού ποιητή Erich Fried. Με αναφορά αυτά τα στοιχεία τους ζητάμε, ακολουθώντας τη μέθοδο της αμφιβολίας, να αναλύσουν σε μια παράγραφο με τη μέθοδο της αντίθεσης (**σύνδεση με το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας της Β Λυκείου**) το ερώτημα-κεντρική ιδέα: «Ήμουν εχθές ο ίδιος ο οποίος είμαι σήμερα-ή ήμουν ένας άλλος»;

Κατόπιν τους ζητάμε να προσπελάσουν την ιστοσελίδα <http://www.greek-language.gr/digital> ResourSces/filosofia, και ακολουθώντας τα παρακάτω βήματα (Πύλη για την ελληνική γλώσσα > Αρχαιογνωσία και Αρχαιογλωσσία στη Μέση Εκπαίδευση> Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι>), να φτάσουν στην ενότητα 1. Σοφία και Φιλοσοφία 1.1. και να διαβάσουν την υποενότητα: Η «σοφία» και η «Φιλοσοφία», ώστε, υπογραμμίζοντας τις λέξεις-κλειδιά, να γράψουν ένα σύντομο κείμενο (**κείμενο σημειώσεων-σύνδεση με το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας και την ενότητα: κρατώ σημειώσεις**), στο οποίο θα αξιολογούν τα χαρακτηριστικά της φιλοσοφίας και θα σκιαγραφούν το χαρακτήρα και τη φυσιογνωμία του φιλοσόφου. Υποστηρικτικά, για επιπλέον βοηθητικό υλικό μπορούν να μεταβούν στη διεύθυνση: <http://www.greek-language.gr/digital> ResourSces/filosofia και να διαβάσουν από την ενότητα: 16.5 Ο θάνατος των Φιλοσόφων και η συνέχεια της Φιλοσοφίας το απόσπασμα: «Ο «θάνατος» της φιλοσοφίας... Τι είναι φιλοσοφία;» Μέσα από τη δημιουργική ανάγνωση και ερμηνεία από αποσπάσματα φιλοσοφικών έργων και λογοτεχνικών κειμένων με φιλοσοφικό στοχασμό προσπαθούν να προσπελάσουν τις βαθύτερες διαστάσεις του «φιλοσοφείν» αξιοποιώντας δημιουργικά το διαδίκτυο. Με τη δραστηριότητα αυτή οι μαθητές/τριες ασκούνται στη συνεργατική διερευνητική εργασία. Επίσης ασκούμενοι στην παραδοσιακή τεχνική της σύνοψης και της καταγραφής των κύριων σημείων, αναπτύσσουν την ικανότητα προσέγγισης ενός νέου γραπτού κειμένου, που είναι σημαντική, ιδιαίτερα, στην περίπτωση ενός φιλοσοφικού κειμένου. Επιπλέον μαθαίνουν να εκφράζουν τις αμφιβολίες και τις αβεβαιότητές τους.

Φύλλο εργασίας 1 – Β Φάση

1. Μεταβείτε στη διεύθυνση: www.livepedia.gr/index.php στην αναζήτηση γράφετε τη λέξη «Φιλοσοφία». Ανοίγετε τη σελίδα με την επικεφαλίδα: Ορισμός. Αφού μελετήσετε το κείμενο αυτής της ενότητας, να απαντήσετε στα παρακάτω ερωτήματα: Παρατηρείτε ότι στο κείμενο δίνονται διαφορετικοί ορισμοί της φιλοσοφίας. 1) Γιατί κατά τη γνώμη σας διατυπώνονται τόσο πολλοί ορισμοί; 2) Γιατί δεν συμφωνούν μεταξύ τους όσοι διανοούμενοι τους διατυπώνουν;

Μια σημαντική «μέθοδος» των φιλοσόφων είναι η αμφιβολία. Επιπρόσθετα τους δίνουμε και λίγους στίχους από το ποίημα «Αμφιβολία και Φόβος» του Γερμανού ποιητή Erich Fried.

Μην αμφιβάλεις γι αυτόν
που σου λέει πως φοβάται
να φοβάσαι όμως
αυτόν
που σου λέει πως δεν αμφιβάλει.

Με αναφορά αυτά τα στοιχεία τους ζητάμε, ακολουθώντας τη μέθοδο της αμφιβολίας, να αναλύσουν σε μια παράγραφο με τη μέθοδο της αντίθεσης (σύνδεση με το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας της Β Λυκείου) το ερώτημα: «Ήμουν εχθές ο ίδιος ο οποίος είμαι σήμερα-ή ήμουν ένας άλλος»;

2. Μεταβείτε στη διεύθυνση: <http://www.greek-language.gr/digitalResources/filosofia>(Πύλη για την ελληνική γλώσσα > Αρχαιογνωσία και Αρχαιογλωσσία στη Μέση Εκπαίδευση> Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι> στην ενότητα 1. Σοφία και Φιλοσοφία 1.1. Η «σοφία» και η «Φιλοσοφία»). Εκεί, μεταξύ άλλων, διαβάζετε ότι: «Ο Πλάτων, για παράδειγμα, μας μεταφέρει ένα ανέκδοτο όπου ο Θαλής εμφανίζεται ως ο τυπικός αφηρημένος φιλόσοφος: «Λένε ότι κάποτε ο Θαλής κατάφερε να πέσει σε ένα πηγάδι, καθώς προχωρούσε παρατηρώντας τα άστρα και κοιτάζοντας προς τα πάνω· τότε μια ομορφούλα και ξύπνια θρακιώτισσα υπηρέτρια τον πείραξε λέγοντάς του ότι επιθυμεί να μάθει τι συμβαίνει στον ουρανό και αγνοεί το τι γίνεται πίσω του και πλάι στα πόδια του» (Θεαίτητος 174a). Σε μια ιστορία πάλι του Αριστοτέλη ο Θαλής προβλέπει από τα άστρα μεγάλη σοδειά ελιάς και καπαρώνει εγκαίρως όλα τα ελαιοτριβεία της Μιλήτου και της Χίου, θέλοντας να αποδείξει σε όσους τον περιφρονούσαν για τη φτώχεια του ότι οι φιλόσοφοι θα μπορούσαν εύκολα να πλουτίσουν αν το ήθελαν, δεν ήταν όμως αυτός ο σκοπός τους (Πολιτικά 1259a9). Παράλληλα με την εικόνα του πρώτου φιλοσόφου, πλήθος μαρτυριών μάς ζωντανεύουν έναν διαφορετικό Θαλή, προσγειωμένο, πρακτικό και εφευρετικό. Για τους Έλληνες του 5ου αιώνα π.Χ. ο Θαλής είναι σύμβολο επινοητικότητας και πολυπραγμοσύνης, είναι ένας από τους Επτά Σοφούς της αρχαίας Ελλάδας.... Ο σοφός προηγείται του φιλοσόφου, όπως η σοφία είναι προγενέστερη της φιλοσοφίας. Ο Όμηρος χαρακτηρίζει «σοφία» την εμπνευσμένη από την Αθηνά τέχνη του ναυπηγού (Ιλιάδα Ο 411) και ο Σόλων την εμπνευσμένη από τις Μούσες ποιητική τέχνη (Ελεγ. 1.52). Στη συνάντηση του Κροίσου με τον Σόλωνα, που μας περιγράφει ο Ηρόδοτος, ο Κροίσος αναρωτιέται ποια είναι η πηγή της σοφίας του Σόλωνα και σπεύδει να τη συνδέσει αμέσως με τα πολλά ταξίδια του και την επιθυμία να δει καινούργια πράγματα (Ιστορία 1.30). Η «σοφία» λοιπόν της αρχαϊκής εποχής, η οποία είναι ταυτοχρόνως εμπνευσμένη από τους θεούς πρακτική δεξιότητα, χειρισμός του ποιητικού λόγου και επιτόπια έρευνα (ιστορία), κάποια στιγμή θα οδηγήσει στη «φιλοσοφία».». Με βάση τα στοιχεία αυτά να γράψετε ένα σύντομο κείμενο στο οποίο θα αξιολογήσετε τα χαρακτηριστικά της φιλοσοφίας και θα σκιαγραφήσετε το χαρακτήρα και τη φυσιογνωμία του φιλοσόφου.

3. Υποστηρικτικά , για επιπλέον βοηθητικό υλικό, μπορείτε να μεταβείτε στη διεύθυνση: <http://www.greek-language.gr/digitalResources/filosofia> και για την απάντησή σας, να διαβάσετε από την ενότητα: 16. 5 Ο θάνατος των Φιλοσόφων και η συνέχεια της Φιλοσοφίας, το απόσπασμα:

«Ο «θάνατος» της φιλοσοφίας δεν συμπίπτει με τον θάνατο του αρχαίου κόσμου. Εξάλλου, ο κόσμος αυτός έσβησε σταδιακά, δίνοντας επίσης σταδιακά τη θέση του σε έναν νέο κόσμο - εκείνον που αιώνες αργότερα ο ... πιο «νέος κόσμος» ονόμασε «Μεσαίωνα». Ανάλογα και η φιλοσοφία: δεν ήταν πάντοτε η ίδια. Γεννήθηκε, αναπτύχθηκε, ασχολήθηκε με όλο το επιστητό, έφτιαξε δικά της πεδία έρευνας και έχασε άλλα προς όφελος της επιστήμης· ορισμένα χαρακτηριστικά της άλλαζαν κατά περιόδους, ορισμένα ατόνησαν, καινούργια εμφανίστηκαν. Δώδεκα αιώνες τομών και συνέχειας, διαλόγου και διαμαχών. Οι κοσμολογικές ανησυχίες του Θαλή λίγο μοιάζουν με τις περίτεχνες εξηγήσεις των νεότερων Στωικών, η πρώιμη θεολογία του Ξενοφάνη με τις επεξεργασμένες προτάσεις του

Πρόκλου, ο ζωντανός πλατωνικός διάλογος με τα συστηματικά «σχολικά» εγχειρίδια των μέσων Πλατωνικών... Μέσα σ' αυτή την ποικιλία υπάρχει ενότητα; Είναι μία η φιλοσοφία; Και τι είναι αυτό που ενώνει τις διαδοχικές και συχνά αντιθετικές προσπάθειες να δοθεί μια έγκυρη και πειστική ερμηνεία του κόσμου, του ανθρώπου, της κοινωνίας, ώστε όλες να στεγάζονται υπό τον όρο «φιλοσοφία»; Φτάνοντας στο τέλος, τίθεται το πρωταρχικό (και πάντα ανοικτό) ερώτημα: τι είναι φιλοσοφία;»

2^η ΟΜΑΔΑ

Επεξεργασία Φύλλου Εργασίας – Β Φάση

Η δεύτερη ομάδα ανοίγει το δικό της φύλλο εργασίας. Αποστολή της είναι να κατανοήσουν τους στόχους του φιλοσοφείν και κυρίως το αίτημα για αιτιολόγηση και λογική θεώρηση της πραγματικότητας. Για το σκοπό αυτό οι μαθητές με αφορμή κάποιες προτάσεις που τους δίνονται και εκφράζουν απορία, γράφουν ένα σύντομο, υποθετικό διάλογο ανάμεσα σε έναν καθηγητή Φιλοσοφίας και έναν μαθητή με θέμα: «Γιατί πάντα αναζητάμε ένα Γιατί;». Στη συνέχεια τους καλούμε προφορικά να συγκρίνουν το δικό τους κείμενο με τις απόψεις ενός σύγχρονου διανοούμενου όπως διατυπώνονται στο άρθρο «**«Γιατί πάντα αναζητάμε ένα Γιατί;»**» που θα το αναζητήσουν στην ιστοσελίδα: www.sciencarchives.wordpress.com, → Αρχική → Φιλοσοφία.

Κατόπιν τους παρακινούμε να μεταβούν στη διεύθυνση: www.liverpedia.gr/index.php και ειδικότερα στην ενότητα: «Απαρχές και κίνητρα», και αφού διαβάσουν το συγκεκριμένο απόσπασμα, ζητάμε να το αποδώσουν περιληπτικά. (**Συσχέτιση με το μάθημα της Νεολληνικής Γλώσσας της Β Λυκείου και την ενότητα της περίληψης**). Επιπλέον να διερωτηθούν και να αναστοχαστούν σχετικά με το ποιο από τα κίνητρα των φιλοσόφων που αναλύονται είναι για αυτούς το σημαντικότερο; Επίσης, εάν θα είχαν να αναφέρουν και κάποιο άλλο κίνητρο για να ασχοληθεί κάποιος με τη φιλοσοφία. Στο βιβλίο του 61 Μαθήματα καθημερινής ζωής από τους στωικούς (Αθήνα: Πατάκης, 2014)), μεταξύ άλλων, ο Μαξ Εξελμαν αναφέρει ότι: «Αντί να δίνουμε πλούτο στα παιδιά μας, καλύτερα να δίνουμε μόρφωση. Οι μορφωμένοι φτωχοί άνθρωποι έχουν περισσότερες ευκαιρίες στη ζωή από όσες οι αδαείς πλούσιοι». Μπορείτε να θυμηθείτε και το απόφθεγμα: «Μη δίνεις στους ανθρώπους ψάρια. Μάθε τους πώς να ψαρεύουν». Με βάση ποια κίνητρα, κατά τη γνώμη σας, ένας φιλόσοφος θα διατύπωνε αυτές τις θέσεις;

Ολοκληρώνοντας το φύλλο εργασίας και για να προβληματιστούν σε ένα πρώτο επίπεδο για τον καθολικό χαρακτήρα της φιλοσοφικής δραστηριότητας τους ζητάμε να μεταβούν στη διεύθυνση: <http://www.greek-language.gr/digital> → ΠΙΝΑΚΕΣ και να ανοίξουν τη σύνδεση να μελετήσουν τον πίνακα που αναφέρεται στον Αριστοτέλη και στα έργα του. Στη συνέχεια να απαντήσουν γραπτώς στα ερωτήματα: 1) Τι σας κάνει εντύπωση από τα έργα του Αριστοτέλη; 2) Σε ποιες επιστήμες παραπέμπουν οι τίτλοι των έργων του; Με τις δραστηριότητες αυτές οι μαθητές ασκούνται στη συνεργατική διερευνητική εργασία, κινούνται σε ένα ομαδικό μαθησιακό πλαίσιο, εφόσον τα διάφορα μέλη της ομάδας μπορούν να έχουν διαφορετικούς ρόλους: π.χ. αυτός που κάνει την περίληψη, αυτός που κάνει τις ερωτήσεις, αυτός που κάνει τις διευκρινίσεις.

Φύλλο εργασίας 2 – Β Φάση

1. Χιλιάδες γιατί μας βασανίζουν συνεχώς: Γιατί γεννήθηκα; Γιατί θα πεθάνω; Γιατί τα πράγματα συμβαίνουν όπως συμβαίνουν; Γιατί φερόμαστε όπως φερόμαστε; Γιατί; Γιατί; Γιατί; Να γράψετε έναν σύντομο διάλογο ανάμεσα στον

καθηγητή της φιλοσοφίας και σε έναν μαθητή, απαντώντας στο ερώτημα: Γιατί πάντα αναζητάμε ένα Γιατί;

Στη συνέχεια να μεταβείτε στη διεύθυνση: www.sciencarchives.wordpress.com, → Αρχική → Φιλοσοφία → «Γιατί πάντα αναζητάμε ένα Γιατί»; Και αφού διαβάσετε το συγκεκριμένο άρθρο να συγκρίνετε τις απόψεις που διατυπώνονται στο κείμενο με το περιεχόμενο του δικού σας διαλογικού κειμένου.

2. Μεταβείτε στη διεύθυνση: www.liverpedia.gr/index.php και ειδικότερα στην ενότητα: «Απαρχές και κίνητρα». Αφού διαβάσετε το συγκεκριμένο απόσπασμα να το αποδώσετε περιληπτικά. (**Συσχέτιση με το μάθημα της Νεολληνικής Γλώσσας της Β Λυκείου**). Ποιο από τα κίνητρα των φιλοσόφων που αναλύονται είναι για εσάς το σημαντικότερο; Θα είχατε να αναφέρετε και κάποιο άλλο κίνητρο;

Στο βιβλίο του Μαξ Εξελμαν 61 Μαθήματα καθημερινής ζωής από τους Στωικούς (Αθήνα: Πατάκης, 2014), μεταξύ άλλων διαβάζουμε ότι: «Αντί να δίνουμε πλούτο στα παιδιά μας, καλύτερα να δίνουμε μόρφωση. Οι μορφωμένοι φτωχοί άνθρωποι έχουν περισσότερες ευκαιρίες στη ζωή από όσες οι αδαείς πλούσιοι». Εάν θυμηθούμε και το απόφθεγμα: «Μη δίνεις στους ανθρώπους ψάρια. Μάθε τους πώς να ψαρεύουν». Με βάση ποια κίνητρα ένας φιλόσοφος θα διατύπωνε αυτές τις θέσεις;

3) Μεταβείτε στη διεύθυνση: <http://www.greek-language.gr/digital> → ΠΙΝΑΚΕΣ. Αφού ανοίξετε τη σύνδεση να μελετήσετε τον πίνακα που αναφέρεται στον Αριστοτέλη και στα έργα του. Τι σας κάνει εντύπωση από τα έργα του Αριστοτέλη; Σε ποιες επιστήμες παραπέμπουν οι τίτλοι των έργων του;

3^η ΟΜΑΔΑ

Επεξεργασία Φύλλου Εργασίας 3 – Β Φάση

Αποστολή της τρίτης ομάδας είναι να προβληματιστεί σχετικά με τη διαχρονική συσχέτιση της Φιλοσοφίας με την Επιστήμη. Για να ερμηνεύσουν την πορεία των δύο πνευματικών δραστηριοτήτων, θα συμβουλευτούν κείμενα που είτε θα τους δοθούν είτε θα τα αναζητήσουν σε ιστοσελίδες.

Αρχικά για να αποσαφηνίσουν την «πρώτη» περίοδο των σχέσεων φιλοσοφίας και επιστήμης, καλούμε τους μαθητές να λάβουν υπόψη ότι, αρχικά η φιλοσοφική γνώση εμφανίσθηκε ως έγκυρη και βέβαιη γνώση και η φιλοσοφία ως η κατεξοχήν επιστήμη, ως καθολική επιστήμη που απέβλεπε στη θεώρηση όλων των μορφών της πραγματικότητας. Η έννοια της φιλοσοφίας ταυτιζόταν με την έννοια της επιστήμης. Φιλοσοφία και επιστήμη εσήμαιναν το αυτό στον Αριστοτέλη. Ύστερα όμως οι επιμέρους επιστήμες αποσπάσθηκαν προοδευτικά από τη φιλοσοφία. Την απορία αυτή για τη φιλοσοφία και το αντικείμενό της - και ειδικότερα για τη Μεταφυσική - απηχεί ο Καντ, όταν παρομοιάζει τη φιλοσοφία με τη θρηνούσα Εκάβη, την απορφανισθείσα: "Υπήρξε εποχή που αυτή είχε το όνομα βασίλισσα των επιστημών και (..) άξιζε τότε πραγματικά τον τίτλο αυτό, επειδή το αντικείμενό της είχε εξαιρετική σημασία. Τώρα όμως ο συρμός της εποχής μας υπαγορεύει κάθε περιφρόνηση απέναντί της, και η ευγενική οικοδέσποινα, απόβλητη και αποδιωγμένη, κλαίει όπως η Εκάβη: Η πριν από λίγο κραταιότερη από όλες και άνασσα με τους τόσους γαμπρούς και τα τόσα τέκνα - ξεριζώνομαι τώρα από την πατρίδα και δίχως βιό σέρνομαι στην εξορία".

Στη συνέχεια τους εισάγουμε στη δεύτερη περίοδο των σχέσεων φιλοσοφίας και επιστήμης και τους προτείνουμε να μελετήσουν το άρθρο: «**Τι είναι επιστήμη**», μεταφρασμένο στα ελληνικά από την ιστοσελίδα: <http://myle.posterous.com/tag/philosophy> Κατόπιν, με αφορμή τα παραπάνω, τους ζητάμε να μεταβούν στη διεύθυνση: www.livopedia.gr/index.php και μελετήστε την ενότητα: «**Φιλοσοφία και Επιστήμη**».

Στο τέλος, αφού τους δώσουμε το άρθρο από το περιοδικό *Focus* με τίτλο: «**Η επιστήμη δεν αρκεί**» τους καλούμε να συντάξουν μια σύντομη επιστολή (**συσχέτιση με το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας της Β' Λυκείου**) στην οποία θα εκφράσουν τον προβληματισμό τους για τη σχέση Φιλοσοφίας και Επιστήμης. Αποδέκτης της επιστολής θα είναι ο Φιλόσοφος –Επιστήμονας Αριστοτέλης.

Επιπλέον ζητάμε να γράψουν έναν υποθετικό διάλογο ανάμεσα σε έναν Φιλόσοφο και έναν Επιστήμονα για το ρόλο της Φιλοσοφίας, τον οποίο στη συνέχεια να δραματοποιήσουν. Με την έκβαση των δραστηριοτήτων αυτών μαθαίνουν τα βασικά στοιχεία που πρέπει να γνωρίζουν οι μαθητές προκειμένου να κατανοούν ένα επιστημονικό πεδίο. Ασκούνται στην παραγωγή καθορισμένου κειμενικού είδους και στην παραγωγή προσχεδιασμένου προφορικού λόγου, χρησιμοποιώντας τις συμβάσεις/κανόνες του κάθε είδους (παραγωγικές δραστηριότητες-εφαρμογές γραμματισμού).

Φύλλο εργασίας 3 – Β Φάση

1. Να διερευνήσετε την πορεία των δύο πνευματικών δραστηριοτήτων, της φιλοσοφίας και της επιστήμης, αφού συμβουλευτείτε κείμενα που είτε θα σας δοθούν είτε θα τα αναζητήσετε σε ιστοσελίδες.

Αρχικά, για να αποσαφηνίσετε την «πρώτη» περίοδο των σχέσεων φιλοσοφίας και επιστήμης, να λάβετε υπόψη ότι η φιλοσοφική γνώση πρωτοεμφανίσθηκε ως έγκυρη και βέβαιη γνώση και η φιλοσοφία ως η κατεξοχήν επιστήμη, ως καθολική επιστήμη που απέβλεπε στη θεώρηση όλων των μορφών της πραγματικότητας. Η έννοια της φιλοσοφίας ταυτιζόταν με την έννοια της επιστήμης. Φιλοσοφία και επιστήμη σήμαιναν το αυτό στον Αριστοτέλη. Ύστερα όμως οι επιμέρους επιστήμες αποσπάσθηκαν προοδευτικά από τη φιλοσοφία. Την απορία αυτή για τη φιλοσοφία και το αντικείμενό της –και ειδικότερα για τη Μεταφυσική– απηχεί ο Καντ, όταν παρομοιάζει τη φιλοσοφία με τη θρηνούσα Εκάβη, την απορφανισθείσα: «Υπήρξε εποχή που αυτή είχε το όνομα βασίλισσα των επιστημών και (..) άξιζε τότε πραγματικά τον τίτλο αυτό, επειδή το αντικείμενό της είχε εξαιρετική σημασία. Τώρα όμως ο συρμός της εποχής μας υπαγορεύει κάθε περιφρόνηση απέναντί της, και η ευγενική οικοδέσποινα, απόβλητη και αποδιωγμένη, κλαίει όπως η Εκάβη: Η πριν από λίγο κραταιότερη από όλες και άνασσα με τους τόσους γαμπρούς και τα τόσα τέκνα - ξεριζώνομαι τώρα από την πατρίδα και δίχως βίος σέρνομαι στην εξορία».

Στη συνέχεια για να διερευνήσετε τη «δεύτερη» περίοδο των σχέσεων φιλοσοφίας και επιστήμης:

2. Να μελετήσετε το παρακάτω απόσπασμα από το άρθρο: «**Τι είναι επιστήμη**»

«.....Αρχικά, επιστήμη σήμαινε εξακριβωμένη, τεκμηριωμένη, βεβαιωμένη γνώση. Ενδεικτικός αυτού του νοήματος είναι ο πρώτος ορισμός που γνωρίζουμε. Διατυπώθηκε ως τελική προσπάθεια (προσέγγιση της γνώσης) από τον Πλάτωνα στον γνωστό διάλογο *Θεαίτητος* (202), όπου συμπερασματικά ένας από τους συνομιλητές καταλήγει: "Ἔστιν οὖν ἐπιστήμη δόξα ἀληθὴς μετὰ λόγου (επιστήμη, λοιπόν, δηλαδή γνώση βεβαιωμένη, είναι η

γνώμη που έχουμε για την πραγματικότητα, εφόσον επαληθευτεί με λογικά θεμελιωμένα επιχειρήματα).

Η επιστήμη διαχωρίζεται από την φιλοσοφία τον 16ο και 17ο αιώνα, στην λεγόμενη επιστημονική επανάσταση. Ορόσημο αποτελεί η ίδρυση της Βασιλικής Εταιρίας του Λονδίνου το 1661 που αποτελεί το πρώτο επιστημονικό κέντρο στην Ευρώπη. Μέχρι τον Διαφωτισμό με τον όρο επιστήμη αναφερόμασταν στο αριστοτελικό ορισμό που θα δούμε παρακάτω. Ο προτιμώμενος όρος για την μελέτη των φυσικών φαινομένων ήταν φυσική φιλοσοφία. Η επιστήμη αποτελεί μια επίμονη προσπάθεια για την αύξηση των γνώσεων του ανθρώπου για την φύση. Αυτό γίνεται μέσω της επιστημονικής έρευνας.

Στις αρχές του 17 αιώνα συναντούμε το F. Bacon ο οποίος χαρακτηρίστηκε ως ο Αρχιτέκτων της Νέας Επιστήμης. Στα βιβλία του γράφει τις επιστημολογικές του απόψεις, σύμφωνα με τις οποίες ο χαρακτήρας της επιστήμης πρέπει να είναι δημόσιος, δημοκρατικός και συνεργατικός, ενώ πρέπει να γίνεται σαφής χρήση της γλώσσας και της ορολογίας. Τέλος, δομικά συστατικά για την επιστήμη αποτελούν η επαγωγική μέθοδος και το πείραμα...

Η επιστημονική μέθοδος προσπαθεί να εξηγήσει τα γεγονότα της φύσης με ένα τρόπο που μπορεί να επαληθευθεί ώστε να μπορούν να γίνουν χρήσιμες προβλέψεις για το μέλλον. Συντελείται μέσα από την παρατήρηση των φυσικών φαινομένων και τον πειραματισμό όπου και επιχειρείται η εξομίωση των φυσικών γεγονότων υπό ελεγχόμενες συνθήκες. Παρέχεται μια αντικειμενική μέθοδος ώστε να βρούμε λύσεις σε προβλήματα σε επιστημονικά ή τεχνολογικά πεδία.» (<http://myle.posterous.com/tag/philosophy>)

3. Μεταβείτε στη διεύθυνση: www.livopedia.gr/index.php και ειδικότερα στην ενότητα: «Φιλοσοφία και Επιστήμη», και να το μελετήσετε.

Τέλος για να «εισάγουμε» τους μαθητές στον προβληματισμό της τρίτης «περιόδου» των σχέσεων φιλοσοφίας και επιστήμης, τους ζητάμε να μελετήσουν το παρακάτω άρθρο από το περιοδικό **Focus** με τίτλο: **«Η επιστήμη δεν αρκεί»**.

Επί αιώνες η φιλοσοφική έριδα είχε επικεντρωθεί στην ερμηνεία της Αγίας Γραφής. Στη συνέχεια αναπτύχθηκε η θεωρία ότι η επιστήμη μπορούσε να αντικαταστήσει τη θρησκεία. Και εδώ ξεκινά η φιλοσοφία του 20ού αιώνα. Από την κλασική εποχή έως και την ύστερη Αναγέννηση η φιλοσοφία αποτελούσε την κατεξοχήν γνώση. Ήταν ο κλάδος που μελετούσε την έννοια της ύπαρξης και έδινε στους ανθρώπους συμβουλές για μια ευτυχισμένη ζωή. Ωστόσο την ίδια εποχή οι άνθρωποι ασχολούνταν και με τα μαθηματικά, τη φυσική, την τέχνη και την πολιτική. Ο Αριστοτέλης (384-322 π.Χ.) ασχολήθηκε με την αστρονομία και με τη βιολογία, αλλά πάνω από όλα ήταν φιλόσοφος· ο Καρτέσιος (1595-1650), ο θεμελιωτής της αναλυτικής γεωμετρίας, συνέλαβε το διάσημο ρητό «cogito, ergo sum», «σκέφτομαι, άρα υπάρχω». Δεν είναι τυχαίο ότι το σημαντικότερο έργο του Ισαάκ Νεύτωνα (1642-1727) έχει τον τίτλο Μαθηματικές Αρχές της Φυσικής Φιλοσοφίας.

Δύο πολιτισμοί. Στη συνέχεια κάτι άλλαξε. Η γέννηση της πειραματικής μεθόδου οδήγησε στον διαχωρισμό κοινωνίας και θρησκείας. Κατά τον Αγγλικανό επίσκοπο Τζορτζ Μπάρκλεϊ, που γεννήθηκε το 1685, οι μαθηματικοί και οι φυσικοί πρέσβευαν παράλογα πράγματα που δεν βρίσκονταν σε αρμονία με τις αισθήσεις, ανοίγοντας τον δρόμο προς τον αθεϊσμό. Εκείνη την εποχή η θρησκεία συνδεόταν άρρηκτα με την έννοια της παράδοσης και κάθε καινοτομία κρινόταν είτε λανθασμένη είτε αμαρτία. Όταν περιορίστηκε το εύρος των δραστηριοτήτων όπου εμπλεκόταν το ιερό στοιχείο, η πρόοδος απέκτησε θετική έννοια και η επιστήμη άρχισε να αποσπάται από τη φιλοσοφία. Οι ερευνητές κλείστηκαν στα εργαστήρια και οδηγήθηκαν σε εντυπωσιακές ανακαλύψεις, ενώ οι φιλόσοφοι εξακολούθησαν να αναζητούν τη σημασία της ύπαρξης. Το 1830, σε αντίθεση με όσους υποστήριζαν ότι η επιστημονική γνώση ήταν αφηρημένη και ελλιπής όπως ο Γερμανός φιλόσοφος Γκέοργκ Χέγκελ (1770-1831), γεννήθηκε ένα ρεύμα σκέψης που ο Γάλλος Αύγουστος Κοντ (1798-1857) ονόμασε θετικισμό.

Σκέφτομαι θετικά. Ο θετικισμός διαδόθηκε στη Γαλλία, στη Γερμανία, στην Αγγλία και στην Ιταλία και επηρεάστηκε από τις θεωρίες του βιολόγου Καρόλου Δαρβίνου (1809-1882). Η επιστήμη άρχισε να θεωρείται η μοναδική πηγή γνώσης που θα εξασφάλιζε στην ανθρωπότητα αρμονία. Για τους οπαδούς του Κοντ, η πρόοδος της τεχνολογίας δεν υποσχόταν μόνο την κυριαρχία πάνω στη φύση αλλά και τη δημιουργία μιας νέας θρησκείας και μιας νέας ηθικής. Έτσι προέκυψε ο ορισμός του ρομαντισμού της επιστήμης. Ο κόσμος πλέον ερμηνευόταν χωρίς τον Θεό και χωρίς τη μεταφυσική. Κάθε επιθυμία μπορούσε να ικανοποιηθεί από τις μηχανές, κάθε αμφιβολία μπορούσε να διαλυθεί από τα μαθηματικά. Σταδιακά η παραδοσιακή φιλοσοφία παραμερίστηκε.

Πόλεμος και σχετικότητα. Μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα η φιλοσοφία υπερείχε της επιστήμης. Όμως η αισιοδοξία της νέας σκέψης ανακόπηκε εξαιτίας δύο βασικών παραγόντων: Από τη μια, η οικονομική κρίση και ο πόλεμος, από την άλλη νέες ανακαλύψεις που φανέρωσαν τα όρια της ίδιας της επιστήμης. Όπως η Αρχή της Απροσδιοριστίας («είναι αδύνατον να γνωρίζουμε με ακρίβεια όλες τις ιδιότητες ενός μορίου») και η Σχετικότητα του Αϊνστάιν («η πραγματικότητα αλλάζει ανάλογα με το σύστημα αναφοράς»). Η επιστήμη έπρεπε να αμφισβητήσει το ίδιο της το αλάθητο και να παρουσιαστεί όχι ως καθορισμένη και αναμφισβήτητη αλλά ως υποθετική και αναθεωρητική. Αυτό δεν σημαίνει ότι η πρόοδος και η τεχνική απαρνούνται την κυριαρχία τους στο Σύμπαν. Το αντίθετο. Αναγνωρίζοντας τα όριά τους, την εδραιώνουν ακόμη περισσότερο.

Πρόοδος αλλά και ιστορία. Σε ένα ξέσπασμα αλαζονείας, η φιλοσοφία αντέδρασε. Αντιλήφθηκε όμως ότι από εκείνη τη στιγμή δεν θα ήταν πλέον δυνατόν να αναφέρεται κάποιος στο μέλλον της ανθρωπότητας χωρίς να αναφέρεται στην επιστήμη – είτε ήταν υπέρ είτε κατά. Μία από τις άμεσες αντιδράσεις στον θετικισμό υπήρξε ο νεοϊδεαλισμός (1866-1944). Στο επίκεντρό του έθεσε την πρόοδο. Αυτή τη φορά δεν επρόκειτο για την επιστημονική πρόοδο αλλά για την ιστορική. Για τους νεοϊδεαλιστές, η μόνη σημαντική για τους ανθρώπους πραγματικότητα, εκείνη που μπορούσε να οδηγήσει στην ελευθερία, ήταν η ιστορία και όχι η τεχνική ή η επιστημονική γνώση η οποία κατά τους νεοϊδεαλιστές ήταν προϊόν της ιστορίας. Μιας ιστορίας που με την πολυπλοκότητά της επέτρεψε να διασωθούν εκείνες οι εμπειρίες που ο θετικισμός, μέσα στη λαχτάρα του να κάνει επιστημονικό κάθε χώρο της γνώσης, είχε παραμελήσει. Ο νεοϊδεαλισμός σηματοδότησε την έναρξη μιας διαμάχης που σημάδεψε τη σκέψη του 20ού αιώνα. Μια διαμάχη έστω εικονική ανάμεσα σε εκείνους που φαντάζονταν την επιστήμη ως ευκαιρία και σε εκείνους που τη θεωρούσαν επικίνδυνη και διεφθαρμένη. Αυτή η αντίφαση παραμένει ζωντανή μέχρι σήμερα και τη συναντάμε στη σύγχρονη διένεξη για τη βιοηθική και τα όρια της έρευνας.

Ο δρόμος προς τη γνώση. Ανάμεσα στις θεωρίες που απέρριπταν την ικανότητα της επιστημονικής έρευνας να σώσει την ανθρωπότητα από την αστάθεια και τους κινδύνους του 20ού αιώνα πρέπει να αναφέρουμε τον υπαρξισμό και τη φαινομενολογία. Ο υπαρξισμός, με πρωτεργάτη τον Ζαν Πολ Σαρτρ (1905-1980), πυροδότησε έναν στοχασμό για την ανθρώπινη υπόσταση που μοιάζει παράλογη και ανούσια. Για τους υπαρξιστές ο άνθρωπος είναι ελεύθερος να διαλέξει, γι' αυτό οφείλει να αναλάβει τις ευθύνες του και να κατευθύνει τη ζωή του προς το καλύτερο ακόμη και αν κάτι τέτοιο αποτελεί πηγή αγωνίας. Το πρόβλημα είναι ότι η αποτυχία των πράξεών μας είναι πανταχού παρούσα και ελάχιστα μπορούμε να κάνουμε ώστε η μοίρα ή η κοινωνική οργάνωση να μην εμποδίζουν τις επιδιώξεις μας. Σε ανάλογα μονοπάτια βάδισε και η φαινομενολογία του Έντμουντ Χούσερλ (1859-1938) και του Μάρτιν Χάιντεγκερ (1889-1976). Το συγκεκριμένο φιλοσοφικό ρεύμα αντιτασσόταν στην ιδέα ότι οι επιστήμες είχαν απλοποιήσει τον κόσμο έχοντας καταφέρει να λύσουν όλες τις αδικίες στον χώρο ενός εργαστηρίου. Ο Χούσερλ, που όντας Εβραίος κυνηγήθηκε, υποστήριζε ότι σιγά σιγά η φιλοσοφία απομακρυνόταν από την πραγματικότητα επειδή ήταν αιχμάλωτη της τεχνικής γνώσης και των αξιώσεών της για αντικειμενικότητα. Αντίθετα, για να μάθει κάποιος την αληθινή ουσία των πραγμάτων

έπρεπε να αναπτύξει κριτική σκέψη χωρίς προκαταλήψεις. Μια διάσημη φράση του Χάιντεγκερ υπονοούσε ότι η αληθινή γνώση πρέπει να ξεπερνά τις τεχνικές ικανότητες.

Ενάντια στα ΜΜΕ. Ένα άλλο σκεπτικιστικό ρεύμα που δεν είχε πολλές διαφοροποιήσεις από τον υπαρξισμό και τη φαινομενολογία υπήρξε εκείνο που αναπτύχθηκε στο Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών της Φρανκφούρτης, στη Γερμανία. Εκεί, στις αρχές του 1924 δημιουργήθηκε μια ομάδα διανοουμένων που ήταν πεπεισμένοι ότι ο κόσμος βρισκόταν στο έλεος των αντιφάσεων. Μπορεί οι τεχνολογίες να είχαν προσφέρει στην ανθρωπότητα τα μέσα για να φτάσει παντού, αλλά η ανθρωπότητα δεν είχε πλέον ιδέα προς τα πού πάει. Η Σχολή της Φρανκφούρτης, όπως ονομάστηκε, αν και αργότερα αναγκάστηκε να εκπατριστεί στο Παρίσι και στις Ηνωμένες Πολιτείες, προέβλεπε μια μεγάλη αλλαγή του συστήματος. Για τον Τεοντόρ Αντόρνο (1903-1969), έναν από τους πιο γνωστούς εκπροσώπους της, η κοινωνία ήταν κυνική και σκοτεινή και χαρακτηριζόταν από την κυριαρχία των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και από το κέρδος ως υπέρτατο σκοπό, πράγμα που έκανε τους ανθρώπους ανταγωνιστικούς και αντιδραστικούς. Όλα αυτά έπρεπε να ανατραπούν ακόμη και με τη βοήθεια της πρωτοποριακής τέχνης, την οποία θεωρούσαν αποτελεσματικό εργαλείο αμφισβήτησης και καταγγελίας. Ο Αντόρνο γράφει: «Ακόμη και ο πιο ελεεινός άνθρωπος έχει την ικανότητα να ξεσκεπάσει τα ελαττώματα του πιο άξιου και ακόμη και ο πιο ανόητος είναι ικανός να αποκαλύψει τα λάθη του πιο σοφού».

4. Να συντάξετε μια σύντομη επιστολή (**συσχέτιση με το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας της Β' Λυκείου**) στην οποία θα εκφράσετε τον προβληματισμό σας για τη σχέση Φιλοσοφίας και Επιστήμης. Αποδέκτης της επιστολής θα είναι ο Φιλόσοφος- Επιστήμονας Αριστοτέλης.

Επίσης, μπορείτε να γράψετε έναν υποθετικό διάλογο ανάμεσα σε έναν Φιλόσοφο και έναν Επιστήμονα για τον ρόλο της Φιλοσοφίας, τον οποίο στη συνέχεια να δραματοποιήσετε.

4η ΟΜΑΔΑ

Επεξεργασία Φύλλου Εργασίας 4 – Β Φάση

Αποστολή της 3^{ης} ομάδας είναι να προβληματιστεί για την έννοια της απόδειξης και του επιχειρήματος στη φιλοσοφία και τα μαθηματικά και για τη σχέση φιλοσοφίας και τέχνης. Για το σκοπό αυτό τους ζητάμε να μεταβούν στην ιστοσελίδα www.sciencarchives.wordpress.com, και να μελετήσουν το άρθρο: «**Πώς τα μαθηματικά και η φιλοσοφία διατηρούν μια ιδιαίτερη ερωτική σχέση –Η έννοια της λογικής ενώνει τις δύο επιστήμες**». Στη συνέχεια να αποδώσουν σε μια σύντομη παράγραφο τον «συνδετικό δεσμό» Φιλοσοφίας και Μαθηματικών. Επίσης τους ζητάμε να μας απαντήσουν προφορικά στα εξής: Από τη διδασκαλία των μαθηματικών στο σχολείο επιβεβαιώνεται η παραπάνω άποψη; Να δώσετε ένα παράδειγμα από τη Φιλοσοφία και ένα στα μαθηματικά με το οποίο επιβεβαιώνεται αυτή η κοινή σύνδεση.

Στη συνέχεια για να κατανοήσουν τη σημασία του φιλοσοφικού επιχειρήματος, τους ζητάμε να επιχειρηματολογήσουν γράφοντας ένα σύντομο κείμενο, σε σχέση με το θέμα: «Το να μάθετε να λέτε όχι, δεν είναι ένδειξη απροθυμίας να βοηθήσετε ένα φίλο, αλλά απόφαση να μη φορτώνετε τον εαυτό σας με πλήθος υποχρεώσεων που θα ζοριστείτε περισσότερο να εκπληρώσετε, από το ζόρι που ίσως αντιμετωπίζατε προσπαθώντας να αρνηθείτε, εξ αρχής». Να αιτιολογήσετε με φιλοσοφικά επιχειρήματα την προτροπή που σας απευθύνεται για αυτή τη στάση ζωής. Πρέπει να λέμε όχι; Επιπλέον για να αποσαφηνίσουν τη διαφορά του έγκυρου και ορθού επιχειρήματος από τα σοφίσματα, τους ζητάμε να μεταβούν στη διεύθυνση: www.sciencarchives.wordpress.com, → Φιλοσοφία, να

διαβάσουν το άρθρο: «**πώς να κερδίσετε κάθε επιχειρηματολογία**» και να αποδώσουν προφορικά τη διαφορά ανάμεσα στο ορθό και έγκυρο επιχείρημα και στα τεχνάσματα (σοφίσματα).

Ολοκληρώνοντας τις εργασίες της η 4^η ομάδα προκειμένου να προβληματιστεί για τη σχέση της φιλοσοφίας με την τέχνη θα περιηγηθεί στον ιστότοπο Goole Art Projekt όπου θα αναζητήσει πίνακες του *Λεονάρντο Ντα Βίντσι*. Κατόπιν οι μαθητές θα φτιάξουν ένα αρχείο προβολής- παρουσίασης (*Power Point*) με αντιπροσωπευτικά έργα του αναγεννησιακού ζωγράφου, που «οραματίστηκε τον άνθρωπο της νέας εποχής, ο οποίος αναγεννάται μέσα από την επιστήμη και τη φιλοσοφία, απαλλαγμένος από τον στενό ορίζοντα των αντιλήψεων της περιόδου του σκοταδισμού».

Μέσα από τις δραστηριότητες αυτές οι μαθητές ασκούνται στην αιτιολογημένη κατανόηση, καταλήγουν σε μια φιλοσοφική αρχή, αποκτούν τη γνώση του Τι χρειάζεται να μάθω; Πώς θα το μάθω; Τι έχω μάθει; Επίσης δημιουργούν παραγωγικές δραστηριότητες –εφαρμογές πολυγραμματισμών (δημιουργία και παρουσίαση *Power Point*), χρησιμοποιώντας τις συμβάσεις και τους κανόνες κάθε είδους.

Φύλλο εργασίας 4 – Β Φάση

1. Μεταβείτε στη διεύθυνση: www.sciencarchives.wordpress.com, και βρείτε από το λήμμα φιλοσοφία το άρθρο: «**Πώς τα μαθηματικά και η φιλοσοφία διατηρούν μια ιδιαίτερη ερωτική σχέση –Η έννοια της λογικής ενώνει τις δύο επιστήμες**».

Έχοντας αμέτρητα πράγματα να «χωρίσουν», οι θεωρητικές και οι θετικές επιστήμες αποτελούν ξεχωριστή επιλογή κάθε μαθητή του λυκείου που έρχεται στην δύσκολη θέση να διαλέξει μεταξύ... δύο βασικών κλάδων της επιστήμης.

Το ταλέντο στα μαθηματικά, ή η έφεση στα αρχαία είναι τα κύρια χαρακτηριστικά που θα οδηγήσουν τους μαθητές στην επιλογή της κατεύθυνσης τους. Μια επιλογή που έρχεται να αποκλείσει σε τεράστιο βαθμό κάθε επαφή με την... θεωρητικά αντίθετη επιστήμη. Γιατί όμως στηρίζουμε αυτό το ξεκάθαρο διαχωρισμό μεταξύ θετικών και θεωρητικών επιστημών;

Αδιαμφισβήτητα, μαθηματικά και φιλοσοφία είναι δυο διαφορετικές επιστήμες. Ειδικότερα στην εποχή μας, όπου κάθε επιστήμη εμβαθύνει όσο το δυνατόν παραπάνω στην εξειδίκευση, όπου κάθε σχολή έχει τη τάση να διαφοροποιείται από τις διπλανές της, η βαθιά και σημαντική σχέση που διατηρούσαν οι θεωρητικές και οι θετικές επιστήμες έχει αποδυναμωθεί εμφανώς.

Προφανώς και οι ανάγκες που έχουν δημιουργηθεί στη σημερινή εποχή, ως ένα σημείο «εμποδίζουν» τη συστηματική ενασχόληση με θεματικούς κύκλους που ξεφεύγουν από το καθαρό γνωστικό αντικείμενο κάθε επιστήμονα. Η τεχνολογική ανάπτυξη σίγουρα έχει «βοηθήσει» στο διαχωρισμό κάθε επιστήμης. Η πλήρης αφοσίωση κάθε επιστήμονα στα... γνωστά μονοπάτια του αντικειμένου του όμως ήδη εμφανίζει αρνητικά στοιχεία.

Όταν ο Πλάτωνας δημιουργούσε τη φημισμένη σχολή του το 387 π.Χ, φρόντισε με μια επιγραφή σε κεντρικό κτίριο να περάσει ένα σημαντικότερο μήνυμα. Το ρητό «Μηδείς αγεωμέτρητος εισίτω μου την στέγην» εξηγούσε ακριβώς τη στάση που κρατούσε ο αρχαίος φιλόσοφος απέναντι στα μαθηματικά, την επιστήμη που πλέον κανένας θεωρητικός επιστήμονας δεν... παίρνει στα σοβαρά.

Σε όλες τις εποχές της κουλτούρας και της μάθησης υπήρξαν φιλόσοφοι-μαθηματικοί και μαθηματικοί – φιλόσοφοι. Ο γνωστός μαθηματικός Μπέρναντ Μπολζάνο, το 19ο αιώνα είχε δηλώσει πως «ένας αδύνατος μαθηματικός δεν θα γίνει ποτέ δυνατός φιλόσοφος.» Η σχέση που συνδέει μαθηματικά και φιλοσοφία, αλλά και γενικότερα θεωρητικές και θετικές

επιστήμες, είναι τόσο δυνατή που δεν μπορεί να περνά ανυπολόγιστη από όσους επιστήμονες θέλουν να διακριθούν.

Ο βασικός συνδυετικός κρίκος μεταξύ των δύο επιστήμων είναι η έννοια της λογικής, Όποιος έχει εμβαθύνει έστω και λίγο σε κάποια θεωρητική ή θετική επιστήμη, γνωρίζει τη βασική τους λογική. Είτε μαθηματικά είτε φιλοσοφία όμως, ο τρόπος σκέψης είναι κατά βάση ίδιος. Η λογική της απόδειξης, της πλήρους τεκμηρίωσης κάθε δεδομένου που προκύπτει, είναι κοινή και για τις δύο επιστήμες. Τα λογικά βήματα που ακολουθούνται, είναι σε μεγάλο βαθμό κοινά.

Φιλοσοφία και μαθηματικά είναι δυο επιστήμες που αναπτύσσονται ταυτόχρονα. Το εντυπωσιακό χαρακτηριστικό τους όμως είναι πως και όσο διαφορετικά και να δείχνουν, αλληλοστηρίζονται ώστε να αναπτυχθούν. Το πρακτικό στοιχείο των μαθηματικών βοηθά την εξέλιξη της φιλοσοφίας και αντίστοιχα το θεωρητικό κομμάτι της φιλοσοφίας αποτελεί πηγή έμπνευσης νεοφώτιστων μαθηματικών. Έχοντας κοινή λογική, εφαρμόζοντας τους ίδιους νοηματικούς κανόνες, οι δύο επιστήμες συμπλέουν αρμονικά.

Άλλωστε, κάθε μαθηματική ανακάλυψη αποτελεί αντικείμενο φιλοσοφικών αναζητήσεων. Κάθε μαθηματικό μοντέλο χρειάζεται τη συμβολή της φιλοσοφίας ώστε να αναδειχθεί και να μετατραπεί σε πρακτική εφαρμογή μέσα στη κοινωνία. Με την ίδια λογική, κάθε φιλοσοφική ρήση αποτελεί πηγή ιδεών για τους θετικούς επιστήμονες, δίνοντας τους την ευκαιρία να ανακαλύψουν νέες πτυχές του αντικειμένου τους,

Λαμβάνοντας υπόψιν τα σημαντικά κοινά χαρακτηριστικά δύο τόσο... διαφορετικών επιστημών, είναι απορίας άξιο πως μαθηματικά και φιλοσοφία έχουν καταλήξει να είναι δυο εκ διαμέτρου αντίθετα γνωστικά αντικείμενα. Με βάση την... ερωτική σχέση που διατηρούν εδώ και τόσους αιώνες, θα έπρεπε κάθε φιλόσοφος και κάθε μαθηματικός να «αγαπούν» εξίσου και τις δύο επιστήμες. Ίσως αυτό αποτελέσει μια λύση στη μονοδιάστατη λογική που τείνει να αφομοιώσει η σημερινή κοινωνία. iefimerida.gr

2. Μελετώντας το παραπάνω κείμενο να αποδώσετε σε μια σύντομη παράγραφο το συνδυετικό δεσμό Φιλοσοφίας και Μαθηματικών. Από τη διδασκαλία των μαθηματικών στο σχολείο επιβεβαιώνεται η παραπάνω άποψη; Να δώσετε ένα παράδειγμα από τη Φιλοσοφία και ένα στα μαθηματικά με το οποίο επιβεβαιώνεται αυτή η κοινή σύνδεση.

3. Το να μάθετε να λέτε όχι, δεν είναι ένδειξη απροθυμίας να βοηθήσετε ένα φίλο, αλλά απόφαση να μη φορτώνετε τον εαυτό σας με πλήθος υποχρεώσεων που θα ζοριστείτε περισσότερο να εκπληρώσετε, από το ζόρι που ίσως αντιμετωπίζατε προσπαθώντας να αρνηθείτε, εξ αρχής. Να αιτιολογήσετε με φιλοσοφικά επιχειρήματα την προτροπή που σας απευθύνεται για αυτή τη στάση ζωής. Πρέπει να λέμε όχι; Στη συνέχεια μεταβείτε www.sciencarchives.wordpress.com, → Φιλοσοφία, διαβάστε το άρθρο: «**πώς να κερδίσετε κάθε επιχειρηματολογία**» και συζητήστε προφορικά τη διαφορά ανάμεσα στο ορθό και έγκυρο επιχείρημα και στα τεχνάσματα (σοφίσματα).

4. Να προβληματιστείτε για τη σχέση της φιλοσοφίας με την τέχνη. Να περιηγηθείτε στον ιστότοπο Google Art Projekt όπου θα αναζητήσετε πίνακες του *Λεονάρντο Ντα Βίντσι*. Κατόπιν να φτιάξετε ένα αρχείο προβολής- παρουσίασης (*Power Point*) με αντιπροσωπευτικά έργα του αναγεννησιακού ζωγράφου, που «οραματίστηκε τον άνθρωπο της νέας εποχής, ο οποίος αναγεννιέται μέσα από την επιστήμη και τη φιλοσοφία, απαλλαγμένος από τον στενό ορίζοντα των αντιλήψεων της περιόδου του σκοταδισμού».

II. Θέμα προς συζήτηση/συγγραφή δοκιμίου

Εδώ μπορεί να χρησιμοποιεί εναλλακτικά το Θέμα I από τις Διδακτικές εφαρμογές του Κεφαλαίου 29.

3. Επιχειρήματα, πλάνες και σοφίσματα

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Να αναγνωριστεί η κεντρική σημασία που έχει για τη φιλοσοφική σκέψη, τη γνώση αλλά και την ηθική πράξη η δυνατότητα διατύπωσης επιχειρημάτων, θεμελίωσης των συμπερασμάτων σε έγκυρους συλλογισμούς.
- Να εξασκηθούν οι μαθητές στην κατασκευή έγκυρων συλλογισμών και στην ανασυγκρότηση ή την κριτική (εύρεση σοφισμάτων και πλανών) συλλογισμών ή προτάσεων, κάθε είδους κειμένων (φιλοσοφικών, πολιτικών, δοκιμιακών, διαφημιστικών κ.τ.λ.).
- Μέσα από όλα αυτά θα προκύψει ότι υπάρχουν οφέλη από μια τέτοια ενασχόληση: η αποφυγή εννοιολογικών συγχύσεων, η όξυνση της κριτικής ικανότητας, η αποφυγή διάπραξης λογικών σφαλμάτων στον γραπτό και στον προφορικό λόγο και ο εντοπισμός τους στον λόγο άλλων, η δυνατότητα ελέγχου προκαταλήψεων και στερεοτύπων, που συχνά βασίζονται σε σοφίσματα και πλάνες

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Αναπολιτάνος Δ., Πορτίδης Δ. & Ψύλλος Σ., *Λογική: η δομή του επιχειρήματος*. Αθήνα: Νεφέλη, 2007.

Καργόπουλος Φ., *Εισαγωγή στη συμβολική λογική*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2008.

Μαραγκός Γ., «Επιχειρήματα: Λογική ανάλυση και φιλοσοφική κατανόηση», περιοδικό *Δωδώνη* 22/3 (1993), σ. 89-121.

Μαυροσκούφης Δ., *Διδακτική μεθοδολογία και ανάπτυξη της κριτικής σκέψης*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, 2008.

Μπαγκίνι Τ. & Φοσλ Π., *Τα εργαλεία του φιλοσόφου: Φιλοσοφικές έννοιες και μέθοδοι* (μτφ. Κ. Θεολόγου). Αθήνα: Καστανιώτης, 2005.

Μπασάκος Π., *Επιχείρημα και κρίση*. Αθήνα: Νήσος, 1999.

Παιονίδης Φ., *Στοιχεία κριτικής επιχειρηματολογίας*. Θεσσαλονίκη: Ζήτης, 2014.

2. Διαδικτυακές πηγές

Λεοντοσίνη Ελένη, «Το φιλοσοφικό επιχείρημα και η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης», < http://www.elliepek.gr/documents/3o_synedrio_eisigiseis/leontsini.pdf >.

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

I. Δημιουργία ομάδων συζήτησης

Συγκροτούνται ολιγομελείς ομάδες συζήτησης με σκοπό να προετοιμάσουν επιχειρηματολογία για να υποστηρίξουν αντίθετες θέσεις πάνω σε οποιοδήποτε ερώτημα. Η άσκηση αυτή είναι σκόπιμο να επαναλαμβάνεται, όποτε το κρίνει ο καθηγητής, τουλάχιστον σε κάθε θεματική ενότητα του βιβλίου. Με τον τρόπο αυτό θα καλλιεργηθεί η κριτική ικανότητα και η γραπτή και προφορική σύνταξη έγκυρων συλλογισμών.

II. Γραπτή άσκηση κριτικής

Οι μαθητές, χωρισμένοι σε ομάδες ή ατομικά, αναλαμβάνουν να ανασυγκροτήσουν με τον τυπικό τρόπο επιχειρήματα μέσα από φιλοσοφικά, επιστημονικά, δοκιμιακά ή διαφημιστικά κείμενα. Γράφοντας υπό τη μορφή

συλλογισμού τις προτάσεις του υπό εξέταση κειμένου, μπορούν να προβούν στην αξιολόγηση του συλλογισμού (εγκυρότητα, αλήθεια προκειμένων) ή στη συμπλήρωση αναγκαίων προτάσεων που δεν περιέχει το κείμενο (γιατί λ.χ. υπονοούνται, θεωρούνται αυτονόητες).

4. Ο ρόλος της Φιλοσοφίας στην κοινωνία

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Πρέπει να γίνει κατανοητό πως η φιλοσοφία δεν είναι μόνο θεωρητική γνώση, μια μορφή πολυτέλειας απομακρυσμένη από την καθημερινότητα των πολλών ανθρώπων. Πιθανώς αυτή η αντίληψη να δικαιολογείται εν μέρει από την ιστορία και την προσωπική εμπειρία πολλών, αλλά δεν πρέπει να αποσιωπάται ο παρεμβατικός ρόλος που μπορεί να παίζει η φιλοσοφία στην κοινωνική και πολιτική ζωή και στην ηθική πράξη.
- Μπορεί να διακριθεί, έστω για λόγους μεθόδου, ο ρόλος της φιλοσοφίας στη συγκρότηση του βίου του κάθε ανθρώπου (βλ. Κεφάλαιο 5) και η εμπλοκή της στην κοινωνική ζωή. Εδώ μπορεί να αναδειχθεί ο κριτικός ή και διαφωτιστικός ρόλος της ορθολογικότητας, του αιτήματος για δικαιολόγηση των πεποιθήσεων και των πράξεων (το λόγον δίδοναι).
- Αξίζει να τονισθεί ότι πολλές στην ιστορία, σε κάθε είδους καθεστώτα, η στάση των φιλοσόφων ήταν από κριτική έως ανατρεπτική των κατεστημένων πεποιθήσεων ή πρακτικών (π.χ Σωκράτης, Κυνικοί, Τζιορντάνο Μπρούνο, Διαφωτιστές, Μαρξ, Νίτσε, Ράσσελ, Σαρτρ). Αυτό οδήγησε σε προσπάθεια χλευασμού και περιθωριοποίησής τους, σε διώξεις ή ακόμη και στον θάνατό τους.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Βέικος Θ., *Ιστορία και φιλοσοφία: δοκίμιο για μια κοινωνική κατανόηση της φιλοσοφίας*. Αθήνα: Θεμέλιο, 1999.

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

I. Σενάριο μαθήματος (με χρήση ΤΠΕ) -3

ΤΡΙΤΗ ΦΑΣΗ, 3^η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΩΡΑ

Επεξεργασία Φύλλου Εργασίας- Γ Φάση

Ζητάμε από τους μαθητές/τριες να προβληματιστούν για το ρόλο της φιλοσοφίας σε ατομικό επίπεδο στην ανάδειξη ενός «υγιούς» μοντέλου ζωής, για τη συμβολή της στις κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές. Στην τελευταία διδακτική ώρα οι μαθητές θα εργαστούν κατά ομάδες με κοινό φύλλο εργασίας.

Μεταβαίνουν στη διεύθυνση: www.sciencarchives.wordpress.com,
→Αρχική→Φιλοσοφία→, βρίσκουν και μελετούν το άρθρο με τίτλο: «Η φιλοσοφία του Επίκτητου – Μια εναλλακτική στάση ζωής» πρόσωπα φιλοσοφίας, φιλοσοφία |, Επίκτητος

Στη συνέχεια διαβάζουν το άρθρο με τίτλο: «Γιατί τα φιλοσοφικά δοκίμια γίνονται ανάρπαστα στις μέρες μας» της Τίνας Μανδηλαρά στο LIFO.

Στο τέλος μεταβαίνουν στη διεύθυνση: www.sciencarchives.wordpress.com,
→ Αρχική→ Φιλοσοφία→ και διαβάζουν την ομιλία του Πάπα στο Ευρωκοινοβούλιο:
«Ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης είναι η εικόνα της Ευρώπης».

Μετά την ανάγνωση και των τριών κειμένων οι ομάδες εργασίας σχολιάζουν στην ολομέλεια σε κοινή συζήτηση (στρογγυλό τραπέζι) και εξάγουν λογικά συμπεράσματα για τη στάση του φιλοσόφου μέσα στην κοινωνία, τη «θέση» της φιλοσοφίας στη διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου ανθρώπου και τη συμβολή της σε έναν ανθρωπινότερο κόσμο. Αυτό απαιτεί να μιλάνε με ειλικρίνεια και να μην είναι επικριτικοί. Επίσης, απαιτεί ένα ορισμένο επίπεδο ανοιχτοσύνης και ευαισθησίας προς τα συναισθήματα των άλλων. με μια φιλοσοφική αρχή. Ως εκ τούτου οι μαθητές προσπαθώντας να φέρουν τη συζήτηση σε ένα σημείο συμφωνίας, μαθαίνουν βιωματικά τη σωκρατική φιλοσοφική αρχή ότι ο διάλογος δεν είναι αποκλειστικά για να αποδείξει ένα άτομο ότι έχει δίκιο. Για το λόγο αυτό, ακόμη και αν πιστεύουμε ότι οι μαθητές δε διαθέτουν την απαιτούμενη ικανότητα να φιλοσοφήσουν, εντούτοις όσο παρακινούνται από τον εκπαιδευτικό στο πλαίσιο της ομάδας προς την κατεύθυνση του διαλογικού πράττειν στην προσέγγιση των φιλοσοφικών ζητημάτων, μπορούν να μάθουν να φιλοσοφούν, να σκέφτονται ορθολογικά και κριτικά, εξελίσσοντάς συγχρόνως με την ικανότητα του φιλοσοφείν και τη γλωσσική ικανότητά που απαιτείται για την έκφραση των σκέψεών τους, στο βαθμό που θα τους επιτρέπεται να μοιράζονται από κοινού με τους συμμαθητές τους τις σκέψεις. Αυτή η δυνατότητα τους επιτρέπει να αναζητούν την κατάλληλη γλωσσική έκφραση ώστε όχι μόνον να εκφράζουν τις απόψεις τους σε προφορικό και γραπτό επίπεδο, αλλά και να θέτουν βαθύτερα ερωτήματα, δηλαδή να μαθαίνουν σκεπτόμενοι μέσω της διαλογικής συζήτησης.

Φύλλο Εργασίας (Κοινό) – Γ Φάση:

1. Μεταβείτε στη διεύθυνση: www.sciencarchives.wordpress.com,
→ Αρχική→ Φιλοσοφία→, όπου βρίσκετε και μελετάτε το άρθρο με τίτλο: «**Η φιλοσοφία του Επίκτητου – Μια εναλλακτική στάση ζωής**» πρόσωπα φιλοσοφίας, φιλοσοφία |, Επίκτητος

Ο **Επίκτητος** (50–138 μ.Χ.) ήταν Έλληνας στωϊκός φιλόσοφος που γεννήθηκε στην Ιεράπολη της της Φρυγίας. Ήταν δούλος και ζούσε στη Ρώμη, αλλά κάποια στιγμή κατάφερε – δεν ξέρουμε πώς– να ζει ελεύθερος. Έγινε φιλόσοφος και διώχθηκε από τη Ρώμη εξαιτίας σχετικού διατάγματος του Δομιτιανού. Πήγε στη Νικόπολη της Ηπείρου, όπου ίδρυσε φιλοσοφική σχολή. Μεταξύ των μαθητών του συγκαταλέγεται ο ιστορικός Φλάβιος Αρριανός, ο πραγματικός καταγραφέας των φιλοσοφικών του απόψεων, καθώς ο ίδιος δεν άφησε κανένα σύγγραμμα (όπως και ο Σωκράτης). Ήταν ανάπηρος από το ένα πόδι, δεν ξέρουμε όμως πώς ακριβώς το έπαθε· κάποιοι λένε ότι έτσι γεννήθηκε, άλλοι ότι του το έσπασε σκόπιμα ο κύριός του.

Τα κύρια σημεία που εστιάζει ο Επίκτητος είναι η ακεραιότητα, η αυτοδιαχείριση και η προσωπική ελευθερία, την οποία προωθεί με το να ζητάει στους μαθητές του την λεπτομερή εξέταση δύο κεντρικών ιδεών, την προαίρεση ελεύθερη εκλογή στάσης ζωής και τη σωστή χρήση των εντυπώσεων.

Στο Εγχειρίδιον ο Επίκτητος δίνει ρητές συμβουλές για το πώς πρέπει να ζούμε. Λέγεται *Εγχειρίδιον* γιατί όλα τα άτομα που θέλουν να ζήσουν όπως πρέπει, πρέπει να το έχουν πάντα μαζί τους εύκαιρο. Είναι ένα βιβλίο συνεχούς και απαραίτητης χρήσης, όπως το ξίφος (που συχνά αναφέρεται με αυτή τη λέξη και φαίνεται η παρομοίωση να έχει παρθεί από εκεί) για έναν στρατιώτη.

Κάποια πράγματα τα εξουσιάζουμε και άλλα όχι, λέει ο Επίκτητος, και πρέπει να μάθουμε την διαφορά. Της εξουσίας μας είναι η γνώμη μας, η διάθεσή μας, η επιθυμία να απολαύσουμε, η προσπάθεια να αποφύγουμε, με άλλα λόγια όσα είναι δική μας ενέργεια. Δεν είναι της εξουσίας μας το σώμα, η περιουσία, οι δόξες, τα αξιώματα, με μια λέξη όσα δεν είναι δικής μας ενέργειας.

Υπάρχει μόνο ένας τρόπος να είμαστε ευτυχισμένοι κι αυτός είναι να σταματήσουμε να ασχολούμαστε με πράγματα πέρα από τον έλεγχό μας.

Αν θες, λέει, να μη σου τύχουν αρρώστιες, θάνατος ή φτώχεια, θα δυστυχήσεις. Την επιθυμία κατάργησέ την τελείως γιατί αν επιθυμείς κάτι που δεν είναι της εξουσίας σου θα αποτύχεις. Κάθε τι που αγαπάς να εξακριβώνεις τι είναι, πχ να λες χύτρα είναι έτσι ώστε αν σπάσει να μην ταραχθείς, αν φιλάς το παιδί σου ή την γυναίκα σου να λες, άνθρωπος είναι, έτσι δε θα ταραχθείς όταν πεθάνει. Αν θες η γυναίκα σου, τα παιδιά σου και οι φίλοι σου να ζουν αιωνίως, είσαι ηλίθιος. Θέλεις δηλαδή να εξουσιάζεις εκείνα που δεν είναι της δικής σου εξουσίας. Θάνατο και εξορία και όλα που σου φαίνονται τρομερά λογάριαζέ τα κάθε μέρα. Περισσότερο από όλα τον θάνατο, μ' αυτό ποτέ δε θα συλλογισθείς τίποτα ταπεινό, ούτε θα επιθυμήσεις τίποτα με υπερβολή. Πρέπει να αγαπάμε τα παιδιά μας, τα αδέρφια μας, τους φίλους μας αλλά ταυτόχρονα να υπενθυμίζουμε στον εαυτό μας την θνητότητά τους. Η κυρίαρχη σχέση είναι με τον θεό: οι ανθρώπινες σχέσεις δεν θα έπρεπε να μας δίνουν λόγο να μεμφόμαστε τον θεό αλλά θα πρεπε να μας παρακινούν να χαιρόμαστε με την φυσική τάξη πραγμάτων.

«Δεν ταραάζουν τους ανθρώπους τα πράγματα, αλλά οι γνώμες που σχηματίζουν για τα πράγματα.» Π.χ. ο θάνατος δεν είναι κάτι φοβερό, αν ήταν θα φαινόταν και στον Σωκράτη, η ιδέα του θανάτου, επειδή είναι τρομερή, αυτή μας τρομάζει. Αν αλλάξουμε τις εντυπώσεις μας, θα αλλάξουν και τα συναισθήματά μας. Σε αυτό το αξίωμα βασίστηκε και η γνωστική ψυχοθεραπεία του Albert Ellis.

Η πραγματική διαδικασία αυτοβελτίωσης είναι αρχικά ζήτημα του συνειδητά να επιβραδύνεις τη διαδικασία των σκέψεών σου ώστε να επιτρέψεις την αντανάκλαση όσων συμβαίνουν. Μοιάζει κάπως με τα φίλτρα που λέμε στην ψυχοθεραπεία, ανάμεσα στην σκέψη και τη δράση. Λέει "Εντύπωση, περιμένέ με λίγο. Άσε να δω τι είσαι και τι συμβολίζεις, άσε να σε τεστάρω". Το να έχω μία εντύπωση σημαίνει να έχω επίγνωση για κάτι στον κόσμο.

Οπότε αν κάποιος σε έχει θυμώσει γνώριζε ότι είναι η δική σου σκέψη που σε θυμώνει (αυτό μοιάζει με το τι λέει και ο Δαλάι Λάμα σε σχέση με τον θυμό). Οπότε πριν αντιδράσεις μην αφήσεις τις εντυπώσεις σου να σε παρασύρουν. Γιατί αν πάρεις λίγο χρόνο θα δεις ότι είναι πιο εύκολο να ελέγξεις τον εαυτό σου. **Ο θυμός** καταστρέφει την ικανότητά μας να λογικευτούμε και να πάρουμε καλές αποφάσεις για αυτό πρέπει να του φερόμαστε με φροντίδα, αλλά και αποφασιστικότητα. Ο Επίκτητος λέει ότι κάθε πράγμα έχει 2 χερούλια, ένα από το οποίο μπορείς να το σηκώσεις κι ένα από το οποίο είναι ασήκωτο. Κάθε πράγμα δηλαδή έχει 2 όψεις, μία υποφερτή και μία όχι! Ο θυμός μοιάζει άχρηστος για κάθε γεγονός στην ζωή μας. Μας εμποδίζει από το να διαχειριστούμε την κατάσταση που ουσιαστικά τον προκάλεσε. Είναι εργαλείο παραλογισμού.

Η βάση της φιλοσοφίας είναι η αυτογνωσία. Η φιλοσοφία είναι τρόπος ζωής, διδάσκει ο Επίκτητος, και όχι απλά θεωρία. Για εκείνον όλα τα εξωτερικά γεγονότα κανονίζονται από τη μοίρα, επομένως δεν μπορούμε να τα ελέγξουμε. Πρέπει να τα δεχόμαστε ήρεμα, χωρίς πάθη. Ωστόσο είμαστε υπεύθυνοι για τις ενέργειές μας. Προσπαθώντας να ελέγξουμε τα ανεξέλεγκτα αρχίζουμε να υποφέρουμε. Αν και ο όρος ειμαρμένη που χρησιμοποιεί παραπέμπει στην έννοια του πεπρωμένου και της μοίρας, δεν πρέπει να συγχέεται με την μοιρολατρία. Στην περίπτωση της ειμαρμένης μπορούμε να επιλέγουμε παρόλο που όλες οι δυνατότητες στις οποίες ένα γεγονός ενδέχεται να εξελιχθεί είναι ήδη δεδομένες. Το ποια όμως από τις προκαθορισμένες δυνατότητες θα

επιλέξουμε ανήκει στη δική μας δικαιοδοσία. Γι' αυτό προκειμένου να προβούμε στις σωστές επιλογές θα πρέπει να έχουμε μελετήσει την φύση, ώστε γνωρίζοντας τις δυνατότητες των γεγονότων να επιλέξουμε αυτές που θα μας κάνουν ευτυχισμένους. Πχ η αρρώστια δεν είναι κάτι που μπορούμε να ελέγξουμε, το πότε θα αρρωστήσουμε, το για πόσο, το αν θα συνέλθουμε, δεν εξαρτώνται από εμάς. Μπορούμε βέβαια να επισκεφτούμε έναν καλό γιατρό αλλά δεν μπορούμε να έχουμε έλεγχο στο αν θα πετύχει η θεραπεία.

Για να πετύχουμε τη γαλήνη, την *απάθεια*, πρέπει να σταματήσουμε να ασχολούμαστε με χαζές ανησυχίες, προσπάθειες να ελέγξουμε τους άλλους, γιατί θα οδηγούμαστε συνεχώς σε αγωνία και άγχος. Αντίθετα, θα έπρεπε να δίνουμε την ενέργειά μας στο να προσπαθούμε να αυτοβελτιωθούμε και να κάνουμε το καθήκον μας και να ζούμε με τιμή, προσπαθώντας να δεχτούμε όσο πιο ήρεμα γίνεται τις προκλήσεις που εμφανίζονται μπροστά μας.

Η *απάθεια*, δηλαδή η αταραξία της ψυχής είναι προϋπόθεση της αρετής και της ευτυχίας. Η αγωνία μας για την ζωή είναι από τα πολλά πάθη μας. Το πάθος είναι μια αφύσικη κίνηση της ψυχής, μια ορμή πλεονάζουσα, που μας παρασύρει σε επικίνδυνες για την ηθική ισορροπία και την ευτυχία μας, αντιδράσεις. Πρέπει λοιπόν να βγάλουμε από την ψυχή μας κάθε είδους πάθος για να κατακτήσουμε την αρετή και να γίνουμε ευτυχισμένοι.

Τα συναισθήματα πένθους, οίκτου και στοργής είναι γνωστές ενοχλήσεις της ψυχής. Η θλίψη είναι το πιο επιθετικό, και ο Επίκτητος θεωρούσε το να πενθούμε ή να θλιβόμαστε πράξη *κάκιστη*. Είναι σα να πηγαίνουμε ενάντια στην θέληση του Θεού, *έλεγε*.

Όταν συναντούμε εμπόδια, ποτέ να μην κατηγορούμε τους άλλους αλλά μόνο τον εαυτό μας, δηλαδή τις γνώμες μας. Ο *απαίdeυτος* κατηγορεί τους άλλους για τα δικά του ατυχήματα, εκείνος που άρχισε να εκπαιδεύεται τον εαυτό του και ο *πεπαιdeυμένος* ούτε τον εαυτό του.

“Μη γυρεύεις τα πράγματα να γίνονται όπως θες, αλλά θέλε τα πράγματα όπως γίνονται και θα ευτυχίσεις” διακήρυσσε συχνά ο Επίκτητος.

Η αρρώστια είναι εμπόδιο για το σώμα, όχι όμως και για την ελεύθερη κρίση. Αν κουτσαθείς αυτό είναι εμπόδιο για το πόδι, όχι όμως για την ελευθερία της κρίσης. Της περιουσίας καθενός μέτρο είναι το σώμα του. Για το σώμα μόνο ό,τι έχεις ανάγκη να παίρνεις (πχ ρούχα, τροφή). Μιας και περάσεις το μέτρο δεν υπάρχει πια όριο. Ηθική προστυχιά η υπερβολική ενασχόληση με το σώμα, να τρως υπερβολικά, να πίνεις υπερβολικά και τέτοια. Η προσοχή πρέπει να είναι στο πνεύμα. Τα σώματά μας δε μας ανήκουν στην πραγματικότητα, αφού δεν μπορούμε πάντα να αποφασίσουμε τι θα τους συμβεί.

Μη λες πώς πρέπει να τρώνε αλλά τρώγε όπως πρέπει. Θυμήσου ο Σωκράτης τόσο είχε βγάλει από την ζωή του την επίδειξη που άνθρωποι έρχονταν και του ζητούσαν να τους συστήσει σε φιλοσόφους κι εκείνος τους έστελνε, τόσο δεν τον πείραζε να τον παραβλέπουν. Μην καυχίεσαι για ό,τι κάνεις.

Προσδιόρισε για τον εαυτό σου έναν χαρακτήρα κι έναν τρόπο ζωής που θα τον κρατήσεις *ανάλλαχτο* και *μόνος* όταν είσαι και με άλλους.

Του *απαίdeυτου* κατάσταση και χαρακτήρας: ποτέ δεν περιμένει *ωφέλεια* ή *βλάβη* από τον εαυτό του, αλλά απ' έξω. Του *φιλόσοφου* κατάσταση και χαρακτήρας: κάθε *ωφέλεια* ή *βλάβη* από τον εαυτό του την περιμένει.

Έλεγε πως η ελευθερία και η σκλαβιά δεν είναι παρά ονόματα για την αρετή και την κακία και οι δύο εξαρτώνται από τη βούληση. Κανένας του οποίου η βούληση είναι ελεύθερη, δεν είναι δούλος. Εδώ θυμίζει λίγο αυτό που έλεγε ο Φρανκλ ότι μπορείς να διαλέξεις πως θα συμπεριφερθείς σε κάθε κατάσταση. Όπως και ο Επίκτητος ήταν δούλος, έτσι και ο Φρανκλ ήταν κρατούμενος σε στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Εστιάζει πολύ στην ελευθερία. Ένα αληθινά ελεύθερο άτομο δεν είναι ελεύθερο μόνο από χρέη, αλλά και από τις ενοχλήσεις που προκαλούνται προσπαθώντας να πείσουν

τους άλλους ή να τους αλλάξουν. Δυσκολευόμαστε πάρα πολύ να αντέξουμε την κριτική, ειδικά όταν δε δίνεται με καλό τρόπο. Ο Επίκτητος ρωτάει: “Αν κάποιος έδινε το σώμα σου σε κάποιον που γνώριζε τυχαία στον δρόμο θα θύμωνες πολύ. Και δεν ντρέπεσαι να δίνεις ο ίδιος το μυαλό σου, να αφήνεις να σε επηρεάζει όποιος τύχει να σου επιτεθεί λεκτικά;” Η ουσία του θεού είναι η καλοσύνη, έχουμε όλα τα καλά που θα μπορούσαν να μας δοθούν.

Δεν ήταν υπέρ του γάμου και των παιδιών. Ο γάμος μπορεί να ήταν καλός σε μια κοινωνία σοφών ανδρών, αλλά με την επικρατούσα κατάσταση που είναι σα να βρίσκεσαι σε μάχη διαρκώς, μάλλον θα αποσπάσει τον φιλόσοφο από την υπηρεσία του Θεού. Ο γάμος θα μας βγάλει τις χειρότερές μας πλευρές, έλεγε ο Επίκτητος. Πίστευε πολύ στην φιλία, αλλά δεν πίστευε με τίποτα ότι μπορούν δύο σύζυγοι να είναι φίλοι. Ο γάμος, έλεγε, είναι μια τρομερή διάσπαση από την καλή ζωή. Το να ασχολείσαι καθημερινά με μικροπράγματα και με το να ασχολείσαι με τι κάνει το παιδί σου (αν έφαγε ή όχι) αν είναι άρρωστος ο άντρας σου κλπ είναι σκέτη αγγαρεία. Η συνεχής συναισθηματική προσοχή που απαιτείται από τους συζύγους συνεχώς είναι μεγάλο βάρος. Οι σοφοί δεν πρέπει να ανησυχούν και να ασχολούνται με τις ασήμαντες λεπτομέρειες της οικογενειακής ζωής. Στη μόνη περίπτωση που ήταν υπέρ του γάμου ήταν μεταξύ 2 φιλοσόφων, όπως στην περίπτωση του Κράτη και της Ιππαρχίας (Κυνικών φιλοσόφων) που ζούσαν λιτά, χωρίς σπίτι ή υπάρχοντα, ζώντας στους δρόμους, χωρίς να αναλώνονται σε τσακωμούς για το ποιος θα πλύνει τα πιάτα.

Ο Επίκτητος χρησιμοποιεί τις εξής αναφορές σχετικά με το πώς θα έπρεπε να ζουν οι Στωικοί την ζωή τους.

Η ζωή σαν μια γιορτή Ενθαρρύνει να σκεφτούμε τη ζωή μας σαν γιορτή, κανονισμένη προς όφελός μας από τον Θεό, σαν κάτι που πρέπει να ζούμε με χαρά και να μη λυγίζουμε από τις δυσκολίες, αλλά να βλέπουμε την μεγαλύτερη εικόνα.

Η ζωή σαν παιχνίδι: Ενθαρρύνει τους μαθητές του να εκτιμήσουν τα εξωτερικά πράγματα που είναι αδιάφορα (ούτε καλά, ούτε κακά). Το τι μετράει είναι το πώς παίζουμε το παιχνίδι. Όπως και όταν κάποιος παίζει μπάλα δε σκέφτονται αν η μπάλα είναι καλή ή κακή, θέλουν απλά να την πετάξουν και να την πιάσουν. Με τα παιχνίδια συζητά και περί της αυτοκτονίας. Λέει δηλαδή, αν δεν αντέχεις την ζωή μπορείς να παραιτηθείς, όπως αν δε σου άρεσε ένα παιχνίδι θα το σταματούσες. Να είσαι σαν τα παιδιά που λένε “δε θα παίξω άλλο” και φεύγουν όταν δεν απολαμβάνουν το παιχνίδι. Έτσι να κάνεις κι εσύ και αν μείνεις τελικά, να σταματήσεις να γκρινιάζεις. Όποιος βρίσκει την ζωή αβάσταχτη είναι ελεύθερος να παραιτηθεί, αλλά να το σκεφτεί καλά πριν αφήσει τον ρόλο του. Οι Στωικοί ποτέ δε θα την βρουν αβάσταχτη και δε θα παραπονεθούν σε κανέναν – Θεό ή άνθρωπο.

Η ζωή σαν ύφανση: Ό,τι υλικό μας δίνεται πρέπει να το χρησιμοποιήσουμε σωστά και όσο καλύτερα μπορούμε (όπως αυτοί που φτιάχνουν τις πλέξεις, κ.τ.λ.).

Η ζωή σαν θεατρικό έργο: Ο ρόλος που παίζουμε στην ζωή κανονίζει και ποιες πράξεις είναι κατάλληλες για μας. Πρέπει να δεχόμαστε την μοίρα μας, όποια κι αν είναι, αφού δεν επιλέγουμε τον ρόλο μας. Να θυμάσαι ότι είσαι ένας ηθοποιός του οποίου ο χαρακτήρας έχει αποφασιστεί από τον συγγραφέα – είτε είναι μικρός, είτε είναι μεγάλος. Ό,τι κι αν θέλει να είσαι, παίξε τον ρόλο που σου δόθηκε όσο καλύτερα μπορείς. Είναι δουλειά σου να κάνεις το καλύτερο που μπορείς, αλλά είναι δουλειά άλλου να επιλέξει τι ρόλο θα παίζεις.

Η ζωή σαν ένας αθλητικός αγώνας: Όπως οι αθλητές πρέπει να προετοιμάζονται για να μπουν στην αρένα, έτσι και οι Στωικοί προετοιμάζονται για την φιλοσοφική ζωή μέσω της ηθικής που διδάσκονται. Η εκπαίδευση για τη Στωική ζωή είναι όπως η εκπαίδευση του αθλητή, δύσκολη, απαιτητική και δυσάρεστη. Πρέπει να τα έχουμε σκεφτεί όλα αυτά που χρειάζονται για να προετοιμαστεί κάποιος για κάτι, ώστε να μη φανούμε μετά χαζοί, αν δεν έχουμε υπολογίσει σωστά. Πρέπει να εκπαιδευόμαστε συνεχώς και να είμαστε έτοιμοι για όλα όσα μπορεί να συναντήσουμε μπροστά μας, ο αγώνας είναι εδώ κάθε στιγμή.

Η ζωή σαν στρατιωτική θητεία: Η μεταφορά αυτή επιστρέφει στην Στωική ιδέα ότι το σύμπαν κυβερνάται από τον Θεό και είτε μας αρέσει είτε όχι, είμαστε όλοι στην υπηρεσία του. Η ζωή είναι σαν την υπηρεσία του στρατιώτη, καθένας είναι υπεύθυνος για κάτι. Αν δεν το κάνεις, ο στρατηγός σου θα παραπονεθεί και θα φέρεις και όλους τους υπόλοιπους σε δυσμενή θέση όλο τον στρατό με το λάθος σου. Αν ο καθένας έκανε ό,τι ήθελε δε θα υπήρχε στρατιώτης να κρατά σκοπιά ή να πολεμήσει. Έτσι είναι και στην ζωή του κάθε ανθρώπου είναι μια εκστρατεία. Είναι για σένα να παίζεις τον ρόλο του στρατιώτη, να κάνεις τα πάντα για να ευχαριστήσεις τον Στρατηγό.

Η φιλοσοφία των Στωικών μπορεί να περιληφθεί και στην φράση που λένε στα προγράμματα των 12 βημάτων: “Θεέ μου δώσε μου τη δύναμη να αλλάξω αυτά που μπορώ, την υπομονή να αντέξω αυτά που δεν μπορώ, και την σοφία για να γνωρίζω την διαφορά μεταξύ τους”.

2. Στη συνέχεια διαβάστε το άρθρο της Τίνας Μανδηλαρά στο LIFO (ελαφρώς τροποποιημένο) με τίτλο: «Γιατί τα φιλοσοφικά δοκίμια γίνονται ανάρπαστα στις μέρες μας».

Ο Σωκράτης, αυτός ο αρχετυπικός φιλόσοφος της αρχαίας αγοράς, ο άνθρωπος που δεν έγραψε τίποτα και δεν εξέλαβε τίποτα ως δεδομένο, είναι αυτός που θα αναζητούσες σήμερα δίπλα σου σε κάθε σου πρόβλημα. Μαζί του θα έβαζες τα ερωτήματα για το τι συμβαίνει όταν είσαι πραγματικά ερωτευμένος (Συμπόσιο), όταν αναζητάς την ουσιαστική Ψυχή (Φαίδρος), όταν αναρωτιέσαι αν υπάρχει ιδανικό πολίτευμα (Πολιτεία). Κάπως έτσι ο Σωκράτης θα αποδεικνυόταν αποτελεσματικότερος από τον καλύτερο φίλο, όπως αντίστοιχα κι ο Νίτσε ιδανικότερος από οποιονδήποτε ψυχοθεραπευτή. Σε στιγμές κρίσης ο φιλόσοφος άρχεται από μια εικόνα σαθρής κατάστασης ή απελπισίας για να προσφέρει τη δική του δυνατότητα αναζήτησης (ή επίλυσης). Κάτι που προφανώς εξηγεί τον βασικό λόγο που ο άνθρωπος δεν θα πάψει ποτέ να αναρωτιέται για το καλό και το κακό, την έννοια του εαυτού και του άλλου, την περίπτωση της αδυναμίας της βούλησης (η λεγόμενη «ακρασία») και τη δυνατότητα της ορθής επιλογής.

Κι αν όλα αυτά φαίνονται περίτεχνα σε μια εποχή που η αμάλαγος πνευματικότητα έχει προ πολλού χαθεί, αρκεί η εικόνα ενός τρελαμένου ανθρώπου σε έναν παράλογο κόσμο για να καταλάβει κανείς γιατί απασχολεί τόσο σήμερα η φιλοσοφία. Τα φιλοσοφικά δοκίμια γίνονται ανάρπαστα, οι βασικοί κανόνες φιλοσοφίας έχουν υποκαταστήσει τα βιβλία αυτογνωσίας (self help books) και ο φιλόσοφος είναι ο νέος διαδικτυακός σταρ (βλέπε εικόνα της Σιμόν ντε Μπובουάρ ως το απόλυτο doodle της Google). Ειδικά στη χώρα μας, τα βιβλία αυτοβοήθειας μεταφράζονται αφειδώς και οι εκδοτικοί οίκοι που τόλμησαν να κυκλοφορήσουν σειρές εκλαϊκευτικής φιλοσοφίας κάνουν ήδη λόγο για ανέλπιστα επιτυχία.

Τι είναι, όμως, αυτό που κάνει τον κόσμο να προσφεύγει περισσότερο από ποτέ στα βιβλία εκλαϊκευτικής φιλοσοφίας; Επειδή οι συνθήκες των ανθρώπων άλλαξαν τα τελευταία χρόνια, είναι φυσικό να αυξάνεται η ανάγκη για την αναζήτηση της αυθεντίας που θα βοηθήσει ώστε να βρεθεί ο ορθός τρόπος σκέψης ή ζωής.

Ο Αλέν ντε Μποτόν με το χαρακτηριστικό βιβλίο Παρηγοριά της φιλοσοφίας ήταν από τους πρώτους που καθιέρωσαν διεθνώς τη φιλοσοφία ως τέχνη μεταμόρφωσης του βίου, εκλαϊκευοντάς την και συγκεντρώνοντας τους δικούς του θιασώτες σε συγκεκριμένο βιβλιοπωλείο στο δεντροφυτεμένο υπέροχο Μπλούμσμπερι του Λονδίνου, το οποίο ονόμασε «Σχολείο της Ζωής».

Όπως επισημαίνεται «Τα τελευταία χρόνια είναι σαν να ξαναγυρίζουμε στις πηγές, με βιβλία που αναδεικνύουν την ιαματική δύναμη του λόγου των μεγάλων φιλοσόφων, και όχι μόνο. Στα οποία το ζητούμενο είναι η εξοικείωση και το αίσθημα της επικοινωνίας με τις σκέψεις για τη ζωή και τα βασικά θέματά της, διαλεγμένες μέσα από το έργο μεγάλων συγγραφέων τόσο διαφορετικών όσο ο Ουάιλντ, ο Έσσε, ο Κάφκα ή ο Ρίλκε, δίπλα σε φιλοσόφους όπως ο Νίτσε, ο Σοπενχάουερ ή ο Κίρκεγκορ και ο Επίκουρος ή οι Στωικοί, που

έχουν ένα κοινό, ότι αναγνωρίζονται και είναι σοφοί και ότι επιπλέον, διαβάζοντας όλοι εμείς τις σκέψεις τους, νιώθουμε πραγματικά να σταλάζει στην ψυχή μας η παρηγοριά της φιλοσοφίας».

Δεν είναι, όμως, μόνο η παρηγορητική διάσταση της φιλοσοφίας που δικαιολογεί την επιτυχία που έχει σήμερα η φιλοσοφία αλλά και η ανταπόκρισή της σε θέματα πρακτικού βίου – όπως τα οικονομικά ζητήματα ή η πολιτική. Γιατί όμως να προσφεύγουμε αρχαιόθεν στους φιλοσόφους για να μας εξηγήσουν την πρακτική διάσταση του βίου και όχι στους οικονομολόγους ή τους κοινωνιολόγους; Όπως λέει ο καθηγητής της φιλοσοφίας στο ΕΚΠΑ Γ. Πολίτης. «Οι κοινωνικές επιστήμες νομίζουν ότι κατανοούν ένα μέρος της πραγματικότητας και στη συνέχεια γενικεύουν την υποτιθέμενη γνώση τους για το σύνολο του κόσμου. Για τους οικονομολόγους, πάνω απ' όλα, είναι η οικονομία. Πάρτε για παράδειγμα την ελληνική κρίση. Οι μαρξιστές λένε ότι για να σωθούμε πρέπει να στρέψουμε την οικονομία αριστερά, ενώ οι φιλελεύθεροι το αντίθετο. Κάνουν και οι δύο λάθος, γιατί το οικονομικό ναυάγιο δεν είναι αιτία του ελληνικού προβλήματος αλλά συνέπιά του. Αιτία είναι ότι η ελληνική κοινωνία έχει βουλιάξει στον παραλογισμό. Αν δεν ξεφύγει από αυτόν, όσο αριστερά και δεξιά και να πάει, τίποτα δεν τη σώζει. Αν όμως επανέλθει στη λογική, όλα θα είναι καλύτερα, ανεξάρτητα από το πόσο αριστερά ή δεξιά θα κινηθεί. Εδώ έρχεται η φιλοσοφία: κάνει τη διάγνωση, προτείνει και τη λύση.» Με την άποψη της ορθολογιστικής λύσης που προσφέρει η φιλοσοφία θα συμφωνήσει και ο εκδότης του Μεταίχμιου Νώντας Παπαγεωργίου: «Στους καιρούς που διανύουμε, όπου η εσωτερική αναζήτηση έχει γίνει εντονότερη από άλλοτε, τα βιβλία αυτά έρχονται να απαντήσουν στα πιο διαχρονικά ερωτήματα της ζωής. Ποιος είμαι; Τι ξέρω; Τι πρέπει να κάνω;». Γι' αυτό και ο εκδοτικός οίκος έχει ήδη κυκλοφορήσει βιβλία όπως *Τι είπε στ' αλήθεια ο Νίτσε;*, *Τι είπε στ' αλήθεια ο Μαρξ*, ενώ τώρα αναμένεται και η έκδοση *Η περιπέτεια της φιλοσοφίας, η ζωή και η σκέψη των μεγάλων φιλοσόφων*. Ανέκαθεν, άλλωστε, η φιλοσοφία υπήρξε μια ατελείωτη δεξαμενή πληροφοριών και αυτό δεν είναι καθόλου αρνητικό». Στη φιλοσοφία δείχνουν επομένως να καταφεύγουν σήμερα οι άνθρωποι –από τον πιο σπουδαγμένο μέχρι τον απλό εργάτη–, όχι μόνο ως καταφύγιο ή ως τρόπο επίλυσης προβλημάτων αλλά ως πραγματική παρηγοριά. Είπαμε, ο Σωκράτης μπορεί να αποδειχθεί ο καλύτερος ψυχολογιστής αλλά και ο καλύτερος φίλος.

3. Στο τέλος μεταβείτε στη διεύθυνση: www.sciencarchives.wordpress.com, →Αρχική→Φιλοσοφία→ και διαβάστε την ομιλία του Πάπα Φραγκίσκου στο Ευρωκοινοβούλιο: **«Ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης είναι η εικόνα της Ευρώπης»**.

«Η Ευρώπη χρειάζεται φροντίδα, να υπερασπίζεται και να προστατεύει τον κάθε άνθρωπο, κάθε άνδρα και γυναίκα» τόνισε ο ποντίφικας μέσα σε θυελλώδη χειροκροτήματα. Ένας από τους καλύτερους πίνακες του Ραφαήλ, που βρίσκεται στο Βατικανό, είναι η *Σχολή των Αθηνών*» σημείωσε ο προκαθήμενος της καθολικής εκκλησίας και πρόσθεσε:

«Ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης είναι στο επίκεντρο. Ο Πλάτων δείχνει προς τον ουρανό, στον κόσμο των ιδεών. Ο Αριστοτέλης δείχνει προς τα έξω, προς αυτόν που παρακολουθεί τη σκηνή, προς τον κόσμο, την πραγματικότητα. Για μένα αυτή είναι η εικόνα και η ιστορία της Ευρώπης, που συνδέει τον ουρανό και τη γη. Οι λαοί της Ευρώπης ανέκαθεν ξεχώριζαν. Ο ουρανός είναι το άνοιγμα στον Θεό, ένα άνοιγμα το οποίο ανέκαθεν ήταν το κυρίαρχο γνώρισμα των λαών της Ευρώπης, και η γη αναπαριστά την πρακτική και συγκεκριμένη ικανότητα της Ευρώπης να αντιμετωπίζει καταστάσεις και προβλήματα».

Ο ποντίφικας απηύθυνε έκκληση για την προώθηση πολιτικών, που ενισχύουν την απασχόληση, αλλά κυρίως την αποκατάσταση «της αξιοπρέπειας των εργαζομένων μέσω της διασφάλισης των κατάλληλων συνθηκών εργασίας».

Αναρωτήθηκε μάλιστα, «τι αξιοπρέπεια μπορεί να έχει ένας άνθρωπος που δεν έχει να φάει και δεν διαθέτει τα ουσιώδη προς το ζην; Και το χειρότερο, όταν δεν έχει δουλειά, που να του δίνει την αξιοπρέπεια;».

Ο Πάπας αναφέρθηκε, επίσης, και στο θέμα των παράτυπων μεταναστών, που κατακλύζουν τις χώρες της νότιας Ευρώπης και απηύθυνε έκκληση να σταματήσει η μετατροπή της Μεσογείου σε «ένα τεράστιο νεκροταφείο».

Τόνισε ότι θέλει να φέρει ένα μήνυμα ελπίδας στους Ευρωπαίους που είναι δύσπιστοι απέναντι στους θεσμούς τους, υπό το βάρος της οικονομικής κρίσης και των πνευματικών κλυδωνισμών «σε μία κουλτούρα που δεν σέβεται την αξιοπρέπεια των ανθρώπων».

«Μια Ευρώπη που δεν είναι πλέον ανοιχτή στην υπερβατική διάσταση της ζωής, είναι μία Ευρώπη που κινδυνεύει να χάσει την ψυχή της» είπε.

4. Μετά την ανάγνωση και των τριών κειμένων οι ομάδες εργασίας να σχολιάσετε στην ολομέλεια σε κοινή συζήτηση (στρογγυλό τραπέζι) και εξάγετε λογικά συμπεράσματα για τη στάση του φιλοσόφου μέσα στην κοινωνία, τη «θέση» της φιλοσοφίας στη διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου ανθρώπου και τη συμβολή της σε έναν ανθρωπινότερο κόσμο.

5. Η Φιλοσοφία ως τέχνη του βίου

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Να φανεί μέσα από παραδείγματα της ιστορίας της φιλοσοφίας ότι υπήρχε η αντίληψη (κυρίαρχη σε μεγάλο μέρος της ελληνικής αρχαιότητας) πως η φιλοσοφία είναι ένας οδηγός της ζωής, ένα είδος καταφυγίου αλλά και σπουδαίου παράγοντα στην καλλιέργεια και τη δόμηση του εαυτού.
- Να φανεί, επίσης, με αναφορά σε συγκεκριμένους φιλόσοφους (π.χ. Σωκράτης, Επίκουρος, Νίτσε, Βιτγκενστάιν) ότι η φιλοσοφία παρουσιάστηκε ως πραγματωμένος φιλοσοφικός βίος, ως ύψιστη ανθρώπινη πρόταση εφικτού βίου

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Επίκουρος, Ηθική: η θεραπεία της ψυχής (μτφ. Γ. Ζωγραφίδης). Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2009.

Επίκτητος, *Εγχειρίδιον* (μτφ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος). Αθήνα: Στιγμή, 1996.

Μάρκος Αυρήλιος, *Επιλογή από τα 'Εις Εαυτόν'* (μτφ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος). Αθήνα: Στιγμή, 1996.

Σενέκας, *Για μια ευτυχισμένη ζωή* (μτφ. Ν. Πετρόχειλος). Αθήνα: Πατάκης, 2004.

Μονταίν Μ., *Δοκίμια* (μτφ. Φ. Δρακονταειδής). Αθήνα: Εστία, 2003-2005.

Νεχαμάς Α., *Η τέχνη του βίου: σωκρατικοί στοχασμοί από τον Πλάτωνα στον Φουκώ* (μτφ. Β. Σπυροπούλου). Αθήνα: Νεφέλη, 2001.

Κάλφας Β. & Ζωγραφίδης Γ., *Αρχαίοι έλληνες φιλόσοφοι*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Νεοελληνικών Σπουδών, 2006.

Hadot P., *Η φιλοσοφία ως τρόπος ζωής* (μτφ. Αλ. Μιχαήλ-Βεργοπούλου). Αθήνα: Α.Α. Λιβάνης, 2009.

Ferry L., *Μαθαίνοντας να ζούμε: Φιλοσοφική πραγματεία για τις νεότερες γενιές* (μτφ. Τ. Μπέτζελος). Αθήνα: Πλέθρον, 2008.

Φιλιππάκη Ελένη & Βουτσάκης Β., «Η τέχνη του βίου: Συνέντευξη με τον Αλέξανδρο Νεχαμά», *Cogito* 3 (2005), σ. 58-65.

2. Φιλοσοφικές αφορμήσεις από τις τέχνες

Jacques-Louis David, *Ο θάνατος του Σωκράτη* (*La mort de Socrate*, πίνακας 1787)

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

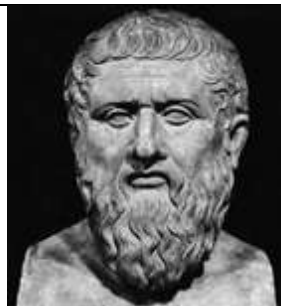
I. Δραστηριότητες

- Οι μαθητές μπορούν κατά ομάδες να παρουσιάσουν τον βίο ορισμένων επιλεγμένων φιλοσόφων, τονίζοντας τα στοιχεία που φανερώνουν τη σχέση της ζωής και της φιλοσοφίας τους, ενώ στη συνέχεια μπορούν να συγκρίνουν βίους ανά ζεύγη, ιστορικά κοντινά (π.χ. Σωκράτης-Διογένης) ή όχι (π.χ. Σωκράτης-Βιτγκενστάιν), με σκοπό να βρουν ομολογίες και διαφορές.
- Με βάση όλο το υλικό της πρώτης θεματικής ενότητας μπορεί να οργανωθεί αγώνας αντιλογίας σχετικά με τη χρησιμότητα ή μη της φιλοσοφίας στον πρακτικό βίο (ατομικό και κοινωνικό).

II. Ερωτήσεις

Αφού μελετήσετε τα παρακάτω αποσπάσματα να απαντήσετε στα ερωτήματα.

1. Ποιοι από τους φιλόσοφους, κατά τη γνώμη σας, διατυπώνουν τις ορθότερες απόψεις; Ποιού ιδέες σας αρέσουν λιγότερο;
2. Προσπαθήσετε, για παράδειγμα, μέσω του Διαδικτύου, να βρείτε περισσότερα επιμέρους στοιχεία για κάθε φιλόσοφο.
3. Σχηματίστε ομάδες και παρουσιάστε έναν φιλόσοφο με τον οποίο ασχοληθήκατε. Αυτός μπορεί να είναι ένας φιλόσοφος που σας άρεσε περισσότερο ή που δεν τον βρήκατε ιδιαίτερα ενδιαφέροντα
4. Ποιες απόψεις θα διατύπωναν οι φιλόσοφοι, εάν ζούσαν την ίδια εποχή. Για ποια θέματα, την ίδια στιγμή, θα μάλωναν έντονα μεταξύ τους;

Πλάτων (427–347 π.Χ.)

Είμαι ο Πλάτων. Γεννήθηκα το έτος 427 π.Χ. στην Αθήνα. Ο δάσκαλός μου, ο Σωκράτης, ήταν ένας από τους πιο ξακουστούς φιλοσόφους. Ο ίδιος δεν έγραψε τίποτα, αλλά γι' αυτό κατέγραψα σε συνομιλίες ό,τι ο Σωκράτης με άλλους ανθρώπους ασχολήθηκε. Όταν ήμουν νέος, είχα την εμπειρία να δω πώς μετά από έναν πόλεμο καταργήθηκε η δημοκρατία στην Αθήνα. Σκέφτηκα αρκετά για την προηγούμενη καλή κατάσταση και σας παρουσιάζω τις συμβουλές και τις ιδέες μου: Στο δικό κράτος κυριαρχεί η δικαιοσύνη. Οι άνδρες και οι γυναίκες είναι ίσοι. Έχουν τα ίδια δικαιώματα και τις ίδιες υποχρεώσεις. Θα μπορούσα να σας παρουσιάσω το κράτος μου, την πόλη, ως έναν μεγάλο άνθρωπο. Στο κεφάλι βρίσκεται η σοφία. Στην πόλη μου είναι οι Φιλόσοφοι -Βασιλείς. Το πάνω μέρος του σώματος συμβολίζει τη δύναμη και το θάρρος. Με αυτό εννοώ τους φρουρούς. Και το κατώτερο του σώματος; Εκπροσωπεί τους εργαζόμενους ανθρώπους: τους αγρότες, τους βιοτέχνες και τους εμπόρους. Αυτοί φροντίζουν για την σωματική ευημερία της κοινωνίας. Οι φιλόσοφοι-Βασιλείς μεριμνούν για ό,τι χρειάζονται. Δεν επιτρέπεται να διαθέτουν ιδιωτική περιουσία. Θα πρέπει να

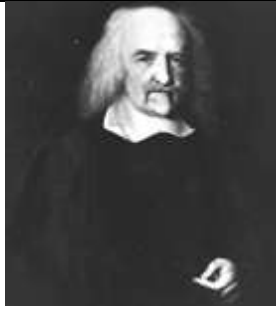
μοιράζονται μεταξύ τους τα πάντα, ακόμη και τα παιδιά τους. Με αποτέλεσμα να θεωρείται η οικογένεια κάτι περιττό. Αλλά ίσως υπάρχει αυτό που θέλουμε να λέμε ζωή, ένα όνειρο, και αυτό που ονομάζουμε όνειρο, τη ζωή.

Niccolo Machiavelli (1469–1527)

"Το όνομά μου είναι Νικολό Μακιαβέλι. Δεν είμαι μόνο ένας φιλόσοφος και συγγραφέας, αλλά επίσης υπουργός εξωτερικών και άμυνας της πόλης-κράτους της Φλωρεντίας. Έχω σκεφτεί πολύ για το πώς πρέπει να λειτουργεί ένα κράτος: οι συνεχείς πόλεμοι μεταξύ των εμπόλεμων μικρών κρατιδίων της βόρειας Ιταλίας και οι εξεγέρσεις και οι ταραχές είναι για μένα το χειρότερο. Μόνο με ένα ισχυρό πρίγκιπα μπορεί να υπάρξει διαρκής ειρήνη. Τι λοιπόν θα έπρεπε να κάνει ένας πρίγκιπας

για αν μην χάσει ξανά και πάλι τη δύναμή του; Εγώ πιστεύω ότι όλοι οι άνθρωποι από τη φύση τους είναι κακοί. Όταν τους δίνεται ευκαιρία ακολουθούν τις δικές τους κακές κλίσεις. Για να γίνουν καλοί είναι αναγκασμένοι να κάνουν μια συμφωνία. Εάν παρέμενε σε αυτούς η ελευθερία και μπορούσαν να κάνουν ό,τι ήθελαν, αμέσως θα επέρχονταν σύγχυση και αναταραχή. Ο πρίγκιπας είναι ο νόμος! Ο πρίγκιπας πρέπει να είναι σκληρός, να έρθει στην εξουσία ή να παραμείνει στην εξουσία. Αυτός είναι που πρέπει να φοβόμαστε, αλλά να μην τον μισούμε. Ο φόβος παράγει υπακοή, το μίσος οδηγεί σε ταραχές. Ο πρίγκιπας πρέπει να είναι αλεπού και λιοντάρι. Για τη δημιουργία της κυριαρχίας, όλα τα μέσα είναι σωστά, δεν έχει σημασία πόσο σκληρή, βίαιη ή ύπουλη είναι. Μόνο η επιτυχία είναι το μέτρο το οποίο για τη χρησιμότητα του μέτρου αποφασίζει. Ένας πρίγκιπας που επιθυμεί να επιτύχει σπουδαία πράγματα, πρέπει να μάθει πώς να εξαπατούν τους ανθρώπους.

Thomas Hobbes (1588–1679)

Το όνομά μου είναι Τόμας Χομπς. Είμαι από την Αγγλία, όπου κατά τη διάρκεια της ζωής μου η κατάσταση ήταν ανήσυχη. Υπήρχαν μεγάλες εντάσεις ανάμεσα στο βασιλιά και σε εκείνους, οι οποίοι θα ήθελαν μια δημοκρατία. Επίσης υπήρχε σύγκρουση μεταξύ των διαφόρων εκκλησιών. Το 1640 έπρεπε να φύγω για τη Γαλλία. Δύο χρόνια αργότερα ξέσπασε εμφύλιος πόλεμος στην Αγγλία, ο οποίος τελείωσε με μια επανάσταση το 1649. Θα μπορούσα και τότε πράγματι να γυρίσω στην πατρίδα

μου, αλλά τα βιβλία μου παρέμειναν αμφιλεγόμενα και μερικά χρόνια μετά τον θάνατό μου κήκκαν δημοσίως.

Μερικές από τις απόψεις μου είναι ότι όλοι οι άνθρωποι είναι από τη φύση τους ίσοι. Οι σωματικές διαφορές θα μπορούσαν να αντισταθμιστούν και ακόμη ότι ο πιο αδύναμος θα μπορούσε να σκοτώσει το ισχυρότερο- είτε από δόλο ή από μια συμμαχία με τους άλλους. Οι πνευματικές διαφορές σχετίζονται με την εκπαίδευση και την αγωγή. Η ισότητα των ανθρώπων βασίζεται στο ότι όλοι επιδιώκουν τα ίδια πράγματα: Πρώτον, για την ασφάλεια, δεύτερον για τα προς το ζην και την ευημερία, τρίτον για το σεβασμό και το κύρος. Αυτό οδηγεί σε αναπόφευκτη σύγκρουση μέχρι σε έναν πόλεμο όλων εναντίον όλων. Αυτό οδηγεί σε μια φυσική κατάσταση, όπου ο κάθε άνθρωπος έχει άγχος για τον άλλον. Homo homini lupus est – ο άνθρωπος είναι για τον άλλον άνθρωπο λύκος. Αλλά πραγματικά οι άνθρωποι επιθυμούν να ζήσουν σε ειρήνη. Αλλά αυτό δεν είναι δυνατόν παρά μόνον αφού ολοκληρώσουν τον πόλεμο και συνάψουν συμφωνία. Αυτή η συμφωνία προκύπτει από το γεγονός ότι ο ένας λείει στον άλλον: Μπορώ να μεταφέρω σε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο το δικαίωμα να με κυβερνά, μόνον με την προϋπόθεση ότι και εσύ θα δώσεις σε αυτό το πρόσωπο το δικαίωμα να σε κυβερνά. Μόλις γίνει αυτό καλούμε αυτό το πρόσωπο για μια συντονισμένη οργάνωση του κράτους. Η από κοινού βούληση όλων των ανθρώπων για ένα ισχυρό κράτος, δημιουργεί μια καλλιτεχνική φιγούρα τον Λεβιάθαν..

«Η κυρίαρχη δύναμη βρίσκεται μέσα σε μια τεχνητή ψυχή που δίνει ζωή και κίνηση σε όλο το σώμα. Οι υπάλληλοι και οι δικαστές είναι οι τεχνητές αρθρώσεις. Οι ανταμοιβές και τιμωρίες που προέρχονται από την κυρίαρχη και από οποιοδήποτε μέρος του σώματος και κάθε άρθρωση που κινείται, είναι τα νεύρα. Η ευημερία και ο πλούτος των μεμονωμένων μελών του Κράτους ισχυροποιούν τον Λεβιάθαν. Ο σύμβουλος του ηγεμόνα στον οποίο όλοι μεταφέρουν τι αναπόφευκτα πρέπει να γνωρίζει είναι η μνήμη του Λεβιάθαν. Ομόνοια σημαίνει υγεία. Η αναστάτωση, η ασθένεια και ο εμφύλιος πόλεμος είναι ο θάνατος του Λεβιάθαν.

Jean-Jacques Rousseau (1712–1778)

Το όνομά μου είναι Jean-Jacques Rousseau. Γεννήθηκα το 1712 στη Γενεύη. Αλλά εκεί δεν μπόρεσα να μείνω πολύ, γιατί εγώ πάντα νιώθω μια διαρκή κίνηση για την ελευθερία και ως εκ τούτου ταξιδεύω πολύ. Έχω γράψει βιβλία για την εκπαίδευση και τη δημοκρατία, τα οποία, αμέσως μετά από τη δημοσίευσή τους είχαν απαγορευτεί και κήκκαν. Έπρεπε να φύγω για να αποφύγει τη σύλληψη.

Ο άνθρωπος γεννιέται ελεύθερος, και παντού είναι σε αλυσίδες. Ο φυσικός άνθρωπος (*homme naturel*) ζει ευρύχωρα και απομονώνεται από τον άλλο. Χαρακτηρίζεται από την επιθυμία για αυτοσυντήρηση και τα προς το ζην. Αυτο-αγάπη (*amour de soi-même*) και συμπόνια, συναίσθημα για τους άλλους (συμπόνια) είναι διαθέσιμα κατά τον ίδιο τρόπο. Στην φυσική κατάσταση οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι και ανεξάρτητοι. Ως εκ τούτου είναι ούτε καλοί ούτε κακοί. Αρχικά η ζωή με πολλούς ανθρώπους, στην κοινωνία τους καθιστά ανελεύθερους και τους δεσμεύει. Αλλά πλέον δεν υπάρχει καμία περίπτωση επιστροφής στη φυσική κατάσταση. Έτσι τίθεται το ζήτημα πώς οι άνθρωποι θα βελτιώσουν αυτή τη συμβίωση και θα μπορέσουν πάλι να είναι ελεύθεροι. Η λύση μου σε αυτό το πρόβλημα είναι το κοινωνικό συμβόλαιο. Αυτό σημαίνει ότι ο καθένας αναθέτει τα δικαιώματά του και τις αξιώσεις του στην κοινότητα. Διότι εάν δεν έχει κανείς ειδικά δικαιώματα ή αξιώσεις, τότε μπορεί όλοι να είναι ίσοι και ελεύθεροι. Επομένως αυτή η ελευθερία είναι εγγυημένη, όταν πραγματοποιείται στις πολιτικές της γενικής βούλησης. Διότι μόνον όταν η βούληση όλων επιβάλλεται, είναι όλοι ελεύθεροι. Ως εκ τούτου, δεν θα πρέπει επίσης να υπάρχουν βασιλιάδες ή τα κοινοβούλια, διότι θα αντιστοιχούσαν στην κοινότητα, αλλά θα εκπροσωπούσαν μόνο τα δικά τους συμφέροντα. Επομένως, όλοι θα έπρεπε να συμμετέχουν στις πολιτικές αποφάσεις, γιατί μόνο τότε μπορεί η βούληση της κοινότητας να εκφραστεί.

Karl Marx (1818–1883)

Είμαι ο Καρλ Μαξ. Γεννήθηκα το 1818 στο Trier. Εγώ υπήρξα πάντα ένας σκληρός επικριτής της κοινωνικής κατάστασης, ιδίως στην Πρωσία. Γι 'αυτό έπρεπε να μεταναστεύσω στη Γαλλία. Αλλά όταν ήμουν στο Παρίσι εξακολουθούσα να μην έχω ησυχία και έπρεπε να πάω στο Βέλγιο, ενώ είχα αποφασίσει να εγκαταλείψω την ιθαγένεια μου και το υπόλοιπο της ζωής μου να μείνω χωρίς ιθαγένεια. Τον τάφο μου, στην περιοχή Highgate, στο

Λονδίνο, μπορείτε να τον επισκεφθείτε. Σημαντικά συμπεράσματα μου είναι: Οι φιλόσοφοι έχουν ερμηνεύσει τον κόσμο με διάφορους τρόπους. Είναι σημαντικό να το αλλάξετε. Η ιστορία όλων των ως τώρα κοινωνιών είναι η ιστορία των ταξικών αγώνων. Μία ημέρα, όλοι οι εργαζόμενοι θα οδηγηθούν σε μια επανάσταση και θα συγκροτήσουν μια κοινωνία στην οποία δεν θα υπάρχει κυριαρχία του ανθρώπου από άνθρωπο. Αυτή η κοινωνική μορφή ονομάζεται κομμουνισμός. Σύμφωνα με τον κομμουνισμό, η ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής έχει καταργηθεί. Αυτό σημαίνει ότι όλα τα μηχανήματα και τα εργοστάσια, τα κτίρια και όλες οι συσκευές με τις οποίες παράγεται κάτι, δεν μπορεί πλέον να ανήκουν σε μεμονωμένους επιχειρηματίες (Καπιταλιστές), αλλά σε όλους τους ανθρώπους που εργάζονται μαζί. Αυτό είναι το τέλος της εκμετάλλευσης.

Στην αταξική κομμουνιστική κοινωνία μου, είναι δυνατό για μένα σήμερα, αύριο να κάνω ένα άλλο πράγμα. Μπορώ το πρωί να ψαρεύω και το απόγευμα να βρίσκομαι έξω από ένα αγρόκτημα και το βράδυ να είμαι ένας συγγραφέας. Δεν είμαι πλέον σκλάβος της εργασίας και περισσότερο του επαγγέλματος. Είμαι ένας ελεύθερος άνθρωπος. Στην κοινωνία, στην οποία όλοι είναι ίσοι, και στην οποία κανένας δεν είναι κυρίαρχος του άλλου, επίσης κανένα κράτος δεν χρειάζεται.

Αφήστε τις κυρίαρχες τάξεις να τρέμουν από μια κομμουνιστική επανάσταση. «Οι εργαζόμενες μάζες δεν έχουν τίποτα να χάσουν παρά μόνο τις αλυσίδες τους. Έχουν έναν κόσμο για να κερδίσουν. Προλετάριοι όλων των χωρών, ενωθείτε!»

Hannah Arendt (1906–1975)

Το όνομά μου είναι η Hannah Arendt. Γεννήθηκα το 1906 στο Ανόβερο, και είμαι Εβραία. Ως έφηβος, ενδιαφερόμουν ιδιαίτερα για την πολιτική. Όταν το 1933 οι Ναζί ήρθαν στην εξουσία, στην αρχή συνελήφθηκα και στη συνέχεια έπρεπε να φύγω στην Πράγα, στο Παρίσι και αργότερα στις Ηνωμένες Πολιτείες. Τώρα συνειδητοποίησα ότι η πολιτική είναι σημαντική και αφορά όλους μας. Η δύναμη και η βία αντίθετα μεταξύ τους. Ένας μεμονωμένος άνθρωπος δε μπορεί να

αναλάβει μόνος του τη δύναμη. Αυτός μπορεί να πάρει τη μέγιστη ισχύ μετάδοσης των άλλων ανθρώπων. *«Η εξουσία ανταποκρίνεται στην ικανότητα του ανθρώπου όχι απλώς να δρα αλλά να δρα εκ συμφώνου. Η εξουσία δεν είναι ποτέ ιδιότητα ενός ατόμου & ανήκει σε μια ομάδα και συνεχίζει να υφίσταται μόνο για όσο χρόνο η ομάδα είναι ενωμένη. Όταν λέμε για κάποιον ότι βρίσκεται «στην εξουσία» αναφερόμαστε στο ότι εξουσιοδοτείται από ένα συγκεκριμένο αριθμό ατόμων να δρα στο όνομά τους».* Η εξουσία χωρίς αυτή τη μεταφορική σημασιολόγησή της αναφέρεται απλώς και μόνο στην ισχύ.

«Η ισχύς αναμφίβολα χαρακτηρίζει κάτι το ατομικό, μιαν ατομική οντότητα & είναι η ιδιότητα που είναι σύμφυτη με ένα αντικείμενο ή με ένα άτομο και ανήκει στο χαρακτήρα του, που ενδεχομένως να μπορεί να επιβεβαιωθεί σε σχέση με άλλα πράγματα ή πρόσωπα, όμως είναι ουσιαστικά ανεξάρτητη από αυτά». Η ισχύς διακρίνεται από τη δύναμη, έννοια *«που συχνά χρησιμοποιούμε στην καθημερινή ομιλία ως συνώνυμο της βίας, ειδικά αν η βία εξυπηρετεί ως μέσο πίεσης, και που θα έπρεπε να κρατηθεί, στη γλώσσα της ορολογίας, για τις «δυνάμεις της φύσης» ή για τη «δύναμη των περιστάσεων» (la force des choses), δηλαδή, να υποδηλώνει την ενέργεια που απελευθερώνεται από φυσικά ή κοινωνικά κινήματα».*

Για να παραμείνει κανείς στην αρχή απαιτείται σεβασμός για το πρόσωπο ή το αξίωμα στο οποίο αναφέρεται. Στην αντίθετη περίπτωση *«ο χειρότερος εχθρός της αρχής, ως εκ τούτου, είναι η περιφρόνηση, και ο πιο σίγουρος τρόπος για την υπονόμευσή της είναι το γέλιο».* Τελευταία, αλλά όχι λιγότερο σημαντική, είναι η έννοια της βίας που διακρίνεται από τις άλλες εξαιτίας του εργαλειακού της χαρακτήρα. Σαν όλα τα άλλα εργαλεία χρησιμοποιείται για την επαύξηση του μεγέθους της δύναμης του ανθρώπου, έχει όμως και την τάση, *«στο τελευταίο στάδιο της ανάπτυξής της να την υποκαθιστά».* Είναι αυτονόητο ότι οι έννοιες αυτές στην πραγματικότητα δεν υφίστανται στην καθαρή τους μορφή παρά σε συνδυασμό αναμεταξύ τους.

Αν θεωρήσουμε την πρώτη και την τελευταία έννοια που αναφέραμε, δηλαδή την εξουσία και τη βία, ως ένα δίπολο που στη μία άκρη του είναι η εξουσία και στην άλλη η βία, θα διαπιστώσουμε στην πράξη ότι όσο αυξάνεται η απόσταση της μίας από την άλλη τόσο πλησιάζουμε στις καθарές τους μορφές

Όμως όταν φτάσουμε στα άκρα του δίπολου θα διαπιστώσουμε ότι η μία έννοια υλοποιείται με τη μορφή του τρόμου ενώ η άλλη εξαφανίζεται εντελώς: *«η βία εμφανίζεται όταν η εξουσία διακυβεύεται, αλλά σαν αφεθεί να πάρει το δρόμο της καταλήγει στην εξαφάνιση της εξουσίας».* Χάνεται, σε τελευταία ανάλυση, η ίδια η έννοια της εξουσίας ως ικανότητα του ανθρώπου όχι απλώς να δρα αλλά να *«δρα εκ συμφώνου»*, χάνεται δηλαδή η έννοια της ίδιας της κοινωνίας. Αυτό το γεγονός μπορεί να συμβεί μονάχα στο ολοκληρωτικό πολιτικό σύστημα.

Karl R. Popper (1902–1994)

Ονομάζομαι Karl Raimund Popper και γεννήθηκα το 1902 στη Βιέννη. Το 1937 λόγω της εβραϊκής καταγωγής μου μετανάστευσα στη Νέα Ζηλανδία για να διδάξω εκεί ως δάσκαλος. Το 1946 μετακόμισα στο Λονδίνο και εργάστηκα εκεί ως καθηγητής. Έχω γράψει πολλά βιβλία για την πολιτική, αλλά και σχετικά με την επιστήμη.

Θεωρώ ότι υπάρχουν μόνο δύο μορφές διακυβέρνησης: αυτές στις οποίες είναι δυνατή είναι η κυβέρνηση χωρίς αιματοχυσία από ψηφοφορία και αυτές στις οποίες αυτό δεν είναι δυνατή. Το ιδανικό μου για ένα καλό κράτος, είναι η «ανοιχτή» κοινωνία. Το κράτος, οι νόμοι και οι κοινωνικοί κανόνες υπάρχουν για να εγγυηθούν την ελευθερία του ατόμου και να προστατεύεται το άτομο. Αλλά φυσικά η ελευθερία του ατόμου δεν είναι απεριόριστη. Η ελευθερία του ενός τελειώνει εκεί όπου αρχίζει η ελευθερία των άλλων. Κανένας δεν είναι απρόσβλητος από λάθη. Το σημαντικότερο είναι να μαθαίνουμε από τους άλλους. Αλλά η επιθυμία όλων των πολιτικών ιδανικών είναι να κάνουν τους ανθρώπους ευτυχισμένους, ίσως το πιο επικίνδυνο. Η προσπάθεια των ανθρώπων να κατεβάσουν τον ουρανό στη γη, παράγει πάντα κόλαση. Όλα τα έμβια όντα προσπαθούν για ένα καλύτερο κόσμο.

IV. Διδακτική πρόταση

Ο Αριστοτέλης στο έργο του που ονομάστηκε αργότερα *Μετά τα φυσικά* θεωρούσε ως αντικείμενο της «*πρώτης φιλοσοφίας*», την έρευνα των πρώτων αρχών και αιτιών. Σήμερα παρά τις έντονες αντιρρήσεις η φιλοσοφία ως μεταφυσική εξακολουθεί να αναζητά δυνατές απαντήσεις σε πρωταρχικά προβλήματα.

Αφού διαβάσετε το παρακάτω κείμενο, να καταγράψετε σε μια παράγραφο 300 λέξεων τα συμπεράσματά σας για την αναγκαιότητα του φιλοσοφικού λόγου. <http://www.filosofia.gr/apopseis.php?subaction=showfull&id=1195495331&archive=&start_from=&ucat=9> (ελαφρώς διασκευασμένο).

Τι χρειάζεται η φιλοσοφία σήμερα;

του Άλκη Γούναρη

«Τι θα γινόταν αν απεργούσαν οι φιλόσοφοι;». Ένα ερώτημα, η απάντηση του οποίου, προκαλεί αμηχανία και κάνει φιλόσοφο που το ρωτά μελαγχολικό. Είναι γεγονός, ότι αν απεργούσαν οι γιατροί, οι άνθρωποι που χρειάζονταν τη φροντίδα τους θα πέθαιναν ή θα υπέφεραν από τους πόνους· ή αν απεργούσαν οι εργάτες αποκομιδής απορριμμάτων θα βουλιάζαμε στα σκουπίδια που παράγουμε καθημερινά. Ακόμα κι αν απεργούσαν οι μάγειρες, η γεύση μας θα ήταν φτωχότερη. Αν απεργούσαν οι φιλόσοφοι όμως, τι θα γινόταν; Τίποτα. Δεν θα γινόταν απολύτως τίποτα. Δεν θα άλλαζε κάτι για να υποδηλώσει την αποχή από το έργο τους. Εδώ κάποιος θα μπορούσε να συμπεράνει την αχρηστία των φιλοσόφων και του έργου τους και η υπόθεση να κλείσει οριστικά. Όμως ας δούμε πως αλλιώς μπορεί να είναι τα πράγματα.

Αν ρωτούσαμε έναν επιμελή μαθητή που έχει διαβάσει την απολογία του Σωκράτη και τον μύθο του σπηλαίου του Πλάτωνα, για τον ρόλο της φιλοσοφίας θα παίρναμε πιθανότατα μια απάντηση του τύπου: «φιλοσοφία είναι ο δρόμος για την απόκτηση της 'πραγματικής' γνώσης, της 'ανακάλυψης' της αλήθειας, του 'καλού' και του 'κακού', του σωστού και του λάθους και εν τέλει της κατάκτησης της σοφίας». Ο μαθητής θα έδινε έναν ορισμό (αυτόν ή οποιονδήποτε παρόμοιο 'σωστό' ορισμό) για τη φιλοσοφία, συνθέτοντας

την πρότασή του με 'λέξεις' το νόημα των οποίων θα μπορούσε να ερμηνευτεί διαφορετικά από τον καθένα. Αυτό συμβαίνει γιατί υπάρχει ασυμβατότητα στον κόσμο των ιδεών των ανθρώπων. Φανταστείτε δυο φίλους που βλέπουν μια ταινία του Ντέιβιντ Λίντς. Ο ένας υποθέτει ότι το νόημα της ταινίας είναι αυτό και ο άλλος καταλήγει με βεβαιότητα σε διαφορετικό συμπέρασμα, ενώ τελικά και οι δυο απέχουν πολύ από το νόημα που ήθελε να δώσει ο σκηνοθέτης. Η γλώσσα μας έχει την ιδιότητα να δίνει νοήματα και έννοιες από τον κόσμο των ιδεών στον κόσμο των γεγονότων και οι άνθρωποι συνηθίζουμε να χρησιμοποιούμε λέξεις που περιγράφουν έννοιες όπως «η αλήθεια», «η πραγματική γνώση» ή «το καλό και το κακό», προσπαθώντας να χαρακτηρίσουμε γεγονότα της εμπειρίας και του κόσμου μας προσδίδοντας τους νόημα ή αξία. Θεωρούμε ότι οι λέξεις αυτές έχουν το ίδιο νόημα ή την ίδια αξία για όλους τους ανθρώπους, αγνοώντας τα «γλωσσικά παιχνίδια» που ενδεχομένως δημιουργούν παρανοήσεις και μύθους. Μιλώντας, ξεχνάμε ότι διαφορετικά χρησιμοποιείται για παράδειγμα η λέξη «καλός» όταν λέμε «αυτός είναι καλός άνθρωπος», και διαφορετικά όταν λέμε «αυτός είναι καλός ποδοσφαιριστής» ή «καλός στρατιώτης». Η αδυναμία της γλώσσας να αντιστοιχίσει (πλήρως) λέξεις του κόσμου των ιδεών στον κόσμο των γεγονότων, δημιουργεί μύθους και προκαταλήψεις που στην πορεία του χρόνου θεωρούνται αδιαμφισβήτητες πραγματικότητες. Οι 'πραγματικότητες' αυτές δημιουργούν κάποια πρίσματα μέσα από τα οποία βλέπουμε και αντιλαμβανόμαστε τα πράγματα. Τα πρίσματα αυτά, οι παραμορφωτικοί φακοί μέσα από την 'αλήθεια' των οποίων οι άνθρωποι συνηθίζουμε να ρυθμίζουμε τη ζωή μας και τη συμπεριφορά μας, ποικίλλουν σε κάθε εποχή ανάλογα με τις κυρίαρχες πεποιθήσεις. Ιστορικά, ο άνθρωπος ήρθε σε επαφή με την 'αλήθεια', υπό το πρίσμα της 'πραγματικότητας' που του υποδείκνυε άλλοτε η φύση, άλλοτε ο θεός, άλλοτε η δύναμη της γνώσης ή η αυθεντία της επιστήμης, η σπουδαιότητα της τεχνολογίας, η φυσικότητα της εξουσίας, η αναγκαιότητα της κοινωνικής καταξίωσης κ.τ.λ.

Όλοι αυτοί οι 'φακοί' διαμέσου των οποίων οι άνθρωποι θεωρούν ότι 'βλέπουν' την αλήθεια και με πυξίδα την 'αλήθεια' τους, ρυθμίζουν τη ζωή τους και τη ζωή των γύρω τους, δεν είναι τίποτε άλλο παρά εγκατεστημένες ιδέες που προέρχονται από φιλοσοφικές θεωρίες του μακρινού ή κοντινού παρελθόντος. Οι θεωρίες αυτές, άλλες περιγράφοντας τον τύπο της ζωής, που θα έπρεπε να υιοθετούμε όλοι ως σύνολο, και άλλες τον τρόπο της ζωής, που θα έπρεπε να ακολουθεί κάθε πρόσωπο ανάλογα με τις ιδιαιτερότητές του, τρέφουν και συντηρούν τις ιδέες. Οι ιδέες οδηγούν τους ανθρώπους σε αποφάσεις, νόμους, κανόνες, αρχές, και συμπεριφορές. Για τις ιδέες τους οι άνθρωποι ζουν και πεθαίνουν, κάνουν πολέμους, δημιουργούν τέχνη, φτιάχνουν επιχειρήσεις, πολιτεύονται, φανατίζονται, παλεύουν, κάνουν ανακαλύψεις, επινοούν επιστήμες, αντιστέκονται, διαφωνούν, γίνονται ομάδες, εξουσιάζουν, εξοντώνουν, επαναστατούν, απελευθερώνονται. Οι ιδέες παράγουν τα γεγονότα.

Οι φιλοσοφικές θεωρίες λοιπόν, είτε εν γνώσει είτε εν αγνοία μας, φτιάχνουν τον κόσμο των αρχών, των πίστσεων και των πεποιθήσεών μας, δίνοντας νόημα στις πράξεις μας και στα γεγονότα του κόσμου μας. Αυτό το φανταστικό κατάστιχο του μυαλού μας στο οποίο έχουν καταχωριστεί επιλεκτικά τα αποστάγματα των θεωριών του παρελθόντος καθορίζει τις επιλογές, τα κριτήρια και τις θέσεις μας.

Μετά από τα παραπάνω ας ξαναδούμε το ερώτημα. Τι θα συνέβαινε αν απεργήσουν οι φιλόσοφοι; Τι θα γινόταν χωρίς άλλη φιλοσοφία; Χωρίς φιλοσοφία, όλοι μας θα παραμείνουμε εγκλωβισμένοι να κοιτάμε τη ζωή μας μέσα από παραμορφωτικούς φακούς, που έχουν κατασκευάσει οι στοιχειωμένες θεωρίες του παρελθόντος. Ο κόσμος των γεγονότων μας θα νοηματοδοτείται από τα πλανώμενα φαντάσματα των ιδεών. Χωρίς φιλοσοφία, οι διαμορφωμένες πεποιθήσεις θα ανακυκλώνονται, θα συγκρούονται, θα πολώνονται, θα φανατίζουν και θα συντηρούν τις ψευδαισθήσεις και τους μύθους που καθορίζουν τις επιλογές μας. Χωρίς φιλοσοφία, τα είδωλα, οι θεοί, οι θρησκείες, τα έθνη, οι πολιτισμοί, οι αξίες, θα παραμένουν ως παράγοντες έριδας σε μια αρένα που θα

κυριαρχείται από συμφέροντα και συνωμοσιολογίες. Η κριτική θα παραμείνει εγκλωβισμένη σε κριτήρια που αποτελούν μνημόσυνα νεκρών θεωριών και ζόμπι-ιδεολογιών. Ο 'κοπαδισμός' και η ομογενοποίηση θα συνιστούν το καταφύγιο για τις φοβίες απέναντι στη διαφορετικότητα και το άγνωστο. Οι βεβαιότητες θα γίνουν ακόμα πιο βέβαιες μέχρι βαθμού ακαμψίας. Χωρίς φιλοσοφία, ερωτήματα του τύπου τι πρέπει να πράττω, τι έχει αξία, τι είναι σωστό, θα αποκτούν ερμηνείες στο πλαίσιο καρκινωμένων ηθικοπλασιών που δημιουργούν πλαστές ασφάλειες, τύψεις και συνειδησιακά άλλοθι. Χωρίς φιλοσοφία όλα θα παραμένουν τα ίδια ή θα μεταβάλλονται σε μεγάκυκλους σαν το εικοσιτετράωρο της μαρμώτας. Αναπάντητα ερωτήματα όπως: «τι εννοούμε πραγματικότητα, τι είναι αλήθεια, τι είναι και αν υπάρχει ελεύθερη βούληση», θα παραμείνουν αναπάντητα ή θα ξεχαστούν σαν ερωτήματα χωρίς νόημα. Χωρίς φιλοσοφία οι 'εικονικοί' ογκόλιθοι που έχει κατασκευάσει ο νους μας και οι κοινές πίστεις της παράδοσης θα φράζουν το δρόμο που οδηγεί λιγάκι παραπέρα. Θα συνεχίζουμε να σκοντάφτουμε πάνω στους βράχους των πεποιθήσεων, των ιδεών, των αρχών που κάποιος επινόησαν πριν από μας για να δώσουν νόημα και να εξηγήσουν τη ζωή τους και θα σκοντάφτουμε λες και οι επινοημένοι βράχοι σ' αλήθεια υπάρχουν. Θα σκοντάφτουμε πάνω τους ξανά και θα γυρίζουμε γύρω γύρω και μετά πάλι εκεί, σαν τα παιδικά αυτοκινητάκια που όταν χτυπήσουν σ' ένα εμπόδιο γυρίζουν πίσω και μετά συνεχίζουν, ξανά και ξανά μέχρι να τους τελειώσουν οι μπαταρίες.

Και τι σημαίνουν όλα αυτά; Σημαίνει άραγε ότι αν τελικά δεν απεργήσουν οι φιλόσοφοι θα αλλάξει κάτι; Θα καταρτίσουμε τους μύθους του παρελθόντος και θα ελευθερωθούμε από τα... «δεσμά του σπηλαίου»; Το πιθανότερο είναι όμως πως όχι. Μάλλον, τη θέση των παλιών μύθων θα πάρουν άλλοι νέοι και τη θέση των «δεσμών» θα πάρουν άλλοι παραμορφωτικού φακού που θα μας δείχνουν τις αποδεδειγμένες νέες 'αλήθειες'. Αυτό όμως που έχει για μας σημασία είναι ότι οι νέοι μύθοι, οι νέες ιδέες, οι νέες φιλοσοφίες, θα είναι οι δικές μας νοηματοδοτήσεις στον δικό μας κόσμο των γεγονότων. Θα είναι πέρα από τα απομεινάρια και τα απολιθώματα της φιλοσοφίας των 'άλλων' και θα είναι ένα άνοιγμα σε μια δέσμη νέων ερμηνειών, απαντήσεων και ερωτημάτων. Θα είναι το σημάδι της δικής μας γενιάς στον μακρύ δρόμο της ανθρώπινης ζωής, που θα δείχνει, μεταξύ των άλλων, το γιατί εμείς θεωρούμε ότι αξίζει να ζει ή να πεθαίνει κανείς.

Δεύτερη Θεματική Ενότητα

Ηθική Φιλοσοφία: Πώς πρέπει να ζούμε;

Γενικός σκοπός:

Να κατανοηθεί ο διλημματικός χαρακτήρας της ηθικής πράξης και η αλληλεπίδραση των κοινωνικοπολιτικών δεδομένων της ιστορικής συγκυρίας με την ατομική και συλλογική ηθική συμπεριφορά.

Ειδικό στόχοι

Ι. Γνώσεις:

- Να γνωρίσουν τις βασικές έννοιες και τα ερωτήματα της Ηθικής Φιλοσοφίας.
- Να κατανοήσουν τις θέσεις των κύριων ρευμάτων σκέψης στο βασικό ζήτημα για την ύπαρξη κοινών κριτηρίων για την ηθική πράξη.
- Να εξοικειωθούν με τα βασικά ηθικά διλήμματα που υπεισέρχονται στις ανθρώπινες πρακτικές, με αφετηρία τα προβλήματα εφαρμοσμένης ηθικής με τα οποία συνδέονται.

II. Ικανότητες - Δεξιότητες:

- Να κρίνουν, να αξιολογούν και να λαμβάνουν αποφάσεις, έχοντας αυτογνωσία και της επίγνωση των ανθρώπινων ορίων.
- Να αξιοποιούν τις ηθικές θεωρίες για την επίλυση προβλημάτων σε περίπτωση ηθικών διλημάτων και προβλημάτων που προκύπτουν από σύγκρουση συμφερόντων.

III. Αξίες - Στάσεις:

- Να αποκτήσουν επίγνωση της προσωπικής ηθικής ευθύνης, συνειδητοποιώντας ότι η ηθική ελευθερία κατακτάται σταδιακά με αγώνα και απαιτεί έμπρακτη επιβεβαίωση.
- Να διαμορφώσουν ένα προσωπικό πλαίσιο αξιών και κανόνων πρακτικού βίου που συμβάλλουν στην ευτυχία του ατόμου.

Γενικές διδακτικές επισημάνσεις

- Ο καθηγητής στη μετάβασή του από την πρώτη θεματική ενότητα («Τι είναι φιλοσοφία και σε τι μας χρησιμεύει;») στη δεύτερη («Ηθική φιλοσοφία: Πώς πρέπει να ζούμε;»), εφόσον έχει ήδη παρουσιάσει την κοινωνικοπολιτική και την ηθικοπρακτική διάσταση της φιλοσοφίας στον δημόσιο και ιδιωτικό βίο, θα επιμένει σε μια εισαγωγική ανάγνωση που θα επισημαίνει την πολλαπλότητα των προσεγγίσεων της ηθικής φιλοσοφίας. Αυτή η πολλαπλότητα μπορεί να εξηγηθεί εύκολα, καθώς η ανθρώπινη πράξη ήταν και είναι συνυφασμένη με την εκάστοτε κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα. Υπό το πνεύμα αυτό της αλληλεπίδρασης και αλληλοσυσχέτισης των δυνητικών εκδοχών του φιλοσοφείν θα εξεταστούν τα επιμέρους φιλοσοφικά ζητήματα της ηθικής. Εναλλακτικά ο εκπαιδευτικός μπορεί να εισαγάγει τους μαθητές στους προβληματισμούς της ηθικής φιλοσοφίας αντίστροφα: με την παρουσίαση ενός επίκαιρου ηθικού θέματος/διλήματος να προκαλέσει και να ανακαλέσει τα προσωπικά βιώματα, τις εμπειρίες των μαθητών, ώστε να διαπιστώσουν επαγωγικά τα επιμέρους ζητήματα που σχετίζονται με τις ηθικές κρίσεις, την αξιολόγηση των συστημάτων της ηθικής, των θεωριών και των σύγχρονων προσεγγίσεων στην ηθική.
- Μέσα από τη διερώτηση για τα κύρια γνωρίσματα της ηθικής φιλοσοφίας, στη διαχρονία της αλλά και σήμερα, είναι σκόπιμη να γίνει ξεκάθαρη διάκρισή της από άλλα ηθικά συστήματα ή ηθικούς λόγους, όπως οι θρησκευτικοί ή η «πρακτική σοφία», αλλά και από την καθημερινή χρήση της λέξης «ηθική» με αποκλειστικά θετικό πρόσημο (Κεφάλαιο 6). Δύο βασικά ερωτήματα γύρω από την ηθική πράξη πρέπει να συζητηθούν εκτενώς: το πότε μία πράξη είναι (αξιολογείται ως) αγαθή και το για ποιον λόγο να πράττει κάποιος αγαθές πράξεις. Με άλλα λόγια, (α) αν υπάρχουν αντικειμενικά κριτήρια αξιολόγησης της πράξης μας και πώς αυτά αναγνωρίζονται ως τέτοια ή αν υπάρχει σχετικισμός και η ηθική είναι απλώς υποκειμενική (Κεφάλαιο 7) και (β) αν υπάρχουν και τι είδους λόγοι κάνουν κάποιον να πράττει “ηθικά” (Κεφάλαιο 11). Οι απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα μπορούν να δοθούν αφού παρουσιαστούν τρεις βασικές ηθικές θεωρίες, ο ωφελμισμός (Κεφάλαιο 8), η καντιανή ηθική (Κεφάλαιο 9) και η αρετολογική ηθική (Κεφάλαιο 10).
- Ο πρακτικός χαρακτήρας της ηθικής αναδεικνύεται, στη συνέχεια, με την εξέταση της συμβολής των παραπάνω βασικών θεωριών στην αντιμετώπιση επίκαιρων προβλημάτων από το πεδίο της εφαρμοσμένης ηθικής (Κεφάλαια 12-14). Σε αυτά δίνεται η ευκαιρία να κατανοήσουν οι μαθητές με ποιον τρόπο η φιλοσοφία προσεγγίζει πολύ συγκεκριμένα ζητήματα που προκαλούνται ή

επιτείνονται από τις εφαρμογές της τεχνολογίας, πώς τα ξεκαθαρίζει εννοιολογικά και θέτει τις προϋποθέσεις για μια ορθολογική λύση τους.

- *Συσχετισμοί με άλλες ενότητες/κεφάλαια*: μπορεί να επισημανθεί ότι ορισμένες φορές οι ηθικές θεωρίες (κεφάλαια 8-10) θεμελιώνουν/αιτιολογούν πολιτικές αντιλήψεις για την ισότητα και την ελευθερία (κεφάλαιο 17).
- *Συσχετισμοί (2)*: μπορεί να τονισθεί και να γίνει προσπάθεια να εξηγηθούν η αναλογία και οι διαφορές των προσπαθειών να προσδιοριστούν πανανθρώπινα κριτήρια ηθικής ορθότητας (γενικώς και σε ειδικά ζητήματα: κεφάλαια 6-14) και αισθητικής αξίας (κεφάλαια 23-24, 26), που να υπερβαίνουν τη σχετικότητα των αντιλήψεων διαφορετικών πολιτισμών και κοινωνικών ομάδων.
- *Συσχετισμοί (3)*: Παρόμοια συσχέτιση είναι αναγκαίο να γίνεται με τη μετάβαση από το ένα κεφάλαιο στο επόμενο, ώστε να γίνεται σαφές ο ολιστικός χαρακτήρας της φιλοσοφίας και η διαλεκτική ενότητα των επιμέρους εκδηλώσεων του φιλοσοφείν. Έτσι το ερώτημα του πώς πρέπει να ζούμε συσχετίζεται, επηρεάζει και επηρεάζεται, απαντά και στο ερώτημα πώς πρέπει να οργανώνουμε τις κοινωνίες μας (Τρίτη θεματική ενότητα). Διότι η φιλοσοφία κατανοεί τον άνθρωπο συγχρόνως τον άνθρωπο στην ατομικότητά του και μέσα σε συλλογικότητες. Ως εκ τούτου η επισήμανση και η έμπρακτη -μέσω της διδασκαλίας- η απόδειξη της συνάφειας αυτής, θα επιβεβαιώσει αυτό που έμαθε ο μαθητής αναφορικά με τους στόχους της, τη χρησιμότητα και τη συμβολή της φιλοσοφίας (Πρώτη θεματική ενότητα).
- Προτού να παρουσιάσουμε μια συγκεκριμένη διδακτική πρόταση σχετικά με τη διδασκαλία της ηθικής φιλοσοφίας, πρέπει να διαλευκάνουμε έναν μεθοδολογικό και παιδαγωγικό προβληματισμό: κατά τη διδασκαλία της ηθικής φιλοσοφίας τίθεται επιτακτικά το επιστημολογικό ζήτημα της σύνδεσης θεωρίας και πράξης, των ηθικών θεωριών και αρχών με συγκεκριμένα ανθρώπινα ζητήματα, που συνήθως έχουν συγκρουσιακό και διλημματικό χαρακτήρα. Οι μαθητές πρέπει να κληθούν σε μια ηθική “συλλογιστική” με αφορμή συγκεκριμένες ηθικές θεωρίες (παραγωγική πορεία) ή από μια συγκεκριμένη διλημματική κατάσταση να προχωρήσουν σε καθιερωμένες ηθικές αρχές; Είτε επιλέξουμε τη μια προσέγγιση είτε την άλλη δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η ηθική προσέγγιση δεν αποτελεί μια μονοδιάστατη ορθολογική διαδικασία απαλλαγμένη από συναισθήματα, προσωπικές ερμηνείες και αντιλήψεις. Μια αποδοτική για τα δεδομένα των μαθητών διδακτική πρακτική θα ήταν ο συνδυασμός των γενικών θεωρητικών αρχών με την ανάλυση των επιμέρους περιστάσεων ενός συγκεκριμένου προβλήματος. Η στρατηγική ανάλυσης αξιών εμπεριέχει την εφαρμογή της λογικής και επιστημονικής σκέψης για την πολύπλευρη εξέταση ζητημάτων.
- Ο απώτερος σκοπός της στρατηγικής ανάλυσης είναι να βοηθήσει τα άτομα να εφαρμόσουν αυτό τον τύπο παραγωγικού και επαγωγικού τρόπου σκέψης στη διερεύνηση αξιών και στη λήψη αποφάσεων στη ζωή τους. Με βάση το σκεπτικό αυτό και λόγω της ανύπαρκτης –με τη φιλοσοφική έννοια του όρου- παροχής ηθικής παιδείας στους μαθητές, κρίνουμε αναγκαίο προτού ο εκπαιδευτικός προχωρήσει, στο πεδίο της εφαρμοσμένης ηθικής, στη διδασκαλία συγκεκριμένων ηθικών ζητημάτων της ζωής και του θανάτου, της περιβαλλοντικής ηθικής και των σχέσεων οικονομίας και ηθικής, να αποκτήσουν οι μαθητές μια κοινή βάση ηθικού προβληματισμού.

Γενική βιβλιογραφία ενότητας

- Τα εργαλεία της ηθικής : Έννοιες και μέθοδοι στην ηθική φιλοσοφία (μτφ. Κ. Θεολόγου). Αθήνα: Καστανιώτης, 2014.
- Βέικος Θ., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*, 137-149.
- Πελεγρίνης Θ. *Ηθική φιλοσοφία*. Αθήνα: Παπασωτηρίου, 2011 (1997).
- Blackburn S., *Ηθική* (μτφ. Β. Κρουστάλλης). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006.
- Driver Julia, *Ηθική φιλοσοφία: Οι βασικές της αρχές* (μτφ. Ι. Ν. Μαρκόπουλος). Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2010.
- Μάκι Τ.Λ., *Ηθική: η επινόηση του ορθού και του εσφαλμένου* (μτφ. Δ. Μιχαήλ). Αθήνα: Εκκρεμές, 2010.
- Rachels J. & S., *Στοιχεία ηθικής φιλοσοφίας* (μτφ. Ξ. Μπαμιατζόγλου). Αθήνα: Οκτώ, 2012.
- Vardy P., *Το αίνιγμα της ηθικής* (μτφ. Θ. Δρίτσας). Αθήνα: Αρσενίδης, 2013.
- Williams B., *Η ηθική και τα όρια της φιλοσοφίας* (μτφ. Χρυσούλα Γραμμένου). Αθήνα: Αρσενίδης, 2009.
- Larmore C. & Renaut A., *Περί ηθικής: Λόγος και αντίλογος: Ιδεαλισμός ή ρεαλισμός* (μτφ. Μ. Πάγκαλος). Αθήνα: Πόλις, 2006.
- Βιρβιδάκης Σ., *Η υφή της ηθικής πραγματικότητας* (μτφ. Τερέζα Μπούκη). Αθήνα: Leader Books, 2009.
- Δραγώνα-Μονάχου Μυρτώ, *Σύγχρονη ηθική φιλοσοφία : Ο αγγλόφωνος στοχασμός*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1995.
- Ζουμπουλάκης Σ. (επιμ.), *Η επιστροφή της ηθικής: Παλαιά και νέα ερωτήματα*. Αθήνα: Άρτος Ζωής, 2013.
- Ζούρος Λ., *Σε αναζήτηση σκοπού σε έναν κόσμο χωρίς σκοπό: Σκέψεις για μια ρεαλιστική ηθική*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2014.
- Παιονίδης Φ., *Υπέρ του δέοντος: Δοκίμια πρακτικής φιλοσοφίας*. Αθήνα: Εκκρεμές, 2007.
- Περί ανθρώπου και ηθικής: Επίλεκτα κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας* (επιμ. Κ. Δεσποτόπουλος). Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2013.

Λέξεις-κλειδιά

αγαθό	ευδαιμονιστική ηθική
αλτρουισμός	εφαρμοσμένη ηθική
αξιολογία	ηδονές
αρετή	ηδονισμός/ηδονοκρατία
αρετολογική ηθική	ηθική
αυτονομία	ηθική και επιστήμη
βιοηθική	ηθική και κοινωνία
δεοντοκρατία	ηθική και οικονομία
δρων υποκείμενο	ηθική πράξη
ελευθερία της βούλησης	ηθική του καθήκοντος
ελευθερία της επιλογής	ηθική των θείων εντολών
επιθυμία	ηθικός εγωισμός
επιτακτισμός	ηθικός ηδονισμός
ευδαιμονία	ηθικός ρεαλισμός

ηθικός σχετικισμός
ηθικός υποκειμενισμός
ηθικότητα
ιατρική ηθική
κανονιστική ηθική
καντιανή ηθική
κατηγορική προσταγή
μεσότητα
μεταηθική
ορθή πράξη

περιβαλλοντική ηθική
περιγραφική ηθική
πρακτικός λόγος
συμβολαιοκρατία
συνεπειοκρατία
τελειοκρατία
φρόνηση
φυσιοκρατική πλάνη
ψυχολογικός ηδονισμός
ωφελιμισμός

6. Τι είναι η Ηθική Φιλοσοφία

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- *Ο βασικός διδακτικός στόχος:* Η γνωριμία των μαθητών με τις βασικές έννοιες και τα ερωτήματα της προβληματικής της ηθικής φιλοσοφίας
- *Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:* Να μπορέσουν οι μαθητές να διακρίνουν την ηθική φιλοσοφία από τα άλλα ηθικά συστήματα.
- Μεταξύ των πιθανών μεθόδων είναι η ανταλλαγή ιδεών, τα ηθικά διλήμματα καθώς και οι ασκήσεις στην επίλυση προβλημάτων, εννοιολογικής σκέψης και συλλογισμού. Για παράδειγμα: «Μια μητέρα δεν έχει χρήματα για να ζήσει με το παιδί της. Το μικρό παιδί της πεινάει. Θα πρέπει αυτή να φυλακιστεί αν κλέψει το ψωμί;» Η ιδέα των διλημάτων είναι ότι οι μαθητές πρέπει να μπουκ στην θέση των προσώπων του διλήματος και πρέπει να επιλέξουν μια λύση στο δίλημμα. Πρέπει, ωστόσο, να καταλάβουν ότι βασικό γνώρισμα της φιλοσοφικής πραγμάτευσης των διλημάτων είναι η θεμελίωση/αιτιολόγηση της κάθε προτεινόμενης λύσης.
- Οι μαθητές πρέπει να κατανοήσουν, επίσης, τόσο θεωρητικά όσο και μέσα από τη δική τους εμπειρία ότι η ηθική αφορά πράξεις ηθικές, δηλ. πράξεις που μπορούν να χαρακτηριστούν καλές ή κακές, ανάλογα με τους ηθικούς κανόνες που υιοθετεί.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Βλ. παραπάνω, τη Γενική βιβλιογραφία ενότητας.

Warburton N., *Φιλοσοφία: τα βασικά* (μτφ. Δέσποινα Ρισσάκη). Αθήνα: Αρσενίδης, 2010, σ. 71-111.

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

I. Εισαγωγικά ερωτήματα

Για να καταλάβουμε το εύρος και το βάθος του πεδίου της ηθικής, μπορούμε να παραθέσουμε εισαγωγικά ερωτήματα όπως τα παρακάτω:

- Μπορεί να υπάρχει μια καθολικά έγκυρη ηθική;
- Μπορεί να υπάρχει μια κανονιστική ηθική;

- Μπορεί το καλό να συμπεριλαμβάνεται στο κακό και το αντίθετο;
- Πράττοντας το καλό έχει καλή ζωή
- Γιατί πρέπει ένα άτομο να είναι ηθικό;
- Ποιο είναι το χειρότερο έγκλημα
- Υπάρχουν αξίες που δε μπορούν να αλλάξουν
- Ποια είναι η σημασία των ηθικών συζητήσεων στη ζωή μας
- Πρέπει ο άνθρωπος σε εξαιρετικές περιπτώσεις να πεθάνει (να θυσιάσει τη ζωή του) προκειμένου να πετύχει 'καλούς' σκοπούς;
- Ποια αξία έχουν κοινωνικά αναγνωρισμένες αξίες για τις πράξεις μου;
- Έχει νόημα να γίνεται διάκριση μεταξύ δράσης και ελεύθερης βούλησης;
- Έχει ο άνθρωπος γενικά μια αξιοπρέπεια;
- Είναι ηθικά επιτρεπτή η χρήση εμβρύων;
- Είναι μόνο αντικείμενο της ηθικής, όποιος μπορεί να είναι επίσης υποκείμενο της ηθικής;
- Έχουν τα ζώα δικαιώματα;

II. Σχέδιο διδασκαλίας

Διδακτική μέθοδος

α) Συνεργατική μάθηση σε μικρές ομάδες (3-4 ατόμων).

β) Αξιοποίηση του Power Point για προβολή σε διαφάνειες των κυριότερων σημείων του μαθήματος.

γ) Αξιοποίηση του διαδικτύου.

Εισαγωγή Σε σύνδεση με την πρώτη θεματική ενότητα και με αναφορά στη φιλοσοφία ως μια διεπιστημονική, συστηματοποιημένη μεθοδικά, συστηματικό προβληματισμό για την ανθρώπινη σκέψη, δράση και ύπαρξη τίθεται το ζήτημα της διδασκαλίας της ηθικής. Γίνεται απόπειρα να προσδιοριστεί εννοιολογικά τι σημαίνει η λέξη «ηθική» και να εντοπιστεί ο ρόλος της φιλοσοφίας στο ζήτημα αυτό. Μέσα από την προσπάθεια των μαθητών να ορίσουν τι σημαίνει «ηθική», θα «συναντήσουν» και άλλα ερωτήματα τα οποία είναι καλό να τα σημειώσουν στο τετράδιό τους, διότι θα συνδέονται με άλλα ζητήματα που θα εξεταστούν σε επόμενες ενότητες. Για παράδειγμα η απάντηση στην ερώτηση «Ποιο είναι το αντικείμενο της ηθικής ως κλάδου της Φιλοσοφίας», θα τους οδηγήσει στο ερώτημα των κριτηρίων και των κανόνων της μιας ηθικής ζωής.

Πρώτη φάση. Για τον ορισμό της έννοιας «ηθική» παρουσιάζουμε στους μαθητές/τριες με τη βοήθεια του Power Point το απόσπασμα 1103a 14-26 από τα *Ηθικά Νικομάχεια* του Αριστοτέλη ή εναλλακτικά τους ζητάμε να το αναζητήσουν στη διεύθυνση:

http://www.komvos.edu.gr/endoglwssiki/systimatiko/protaseis/protaseis/giagtz_aristotele/2.htm. «Διτῆς δὴ τῆς ἀρετῆς οὕσης, τῆς μὲν διανοητικῆς τῆς δὲ ἠθικῆς, ἡ μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὔξησιν, διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου, ἡ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται, ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε μικρὸν παρεκκλίνον ἀπὸ τοῦ ἔθους. ἐξ οὗ καὶ δῆλον ὅτι οὐδεμίαν τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται· οὐθὲν γὰρ τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται, οἷον ὁ λίθος φύσει κάτω φερόμενος οὐκ ἂν ἐθισθεῖ ἢ ἄνω φέρεσθαι, οὐδ' ἂν μυριάκις αὐτὸν ἐθίζη τις ἄνω ριπτῶν, οὐδὲ τὸ πῦρ κάτω, οὐδ' ἄλλο οὐδὲν τῶν ἄλλως πεφυκότων ἄλλως ἂν ἐθισθεῖ. οὗτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται

αί ἄρεταί , ἀλλὰ πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς, τελειούμενοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους».

Στη συνέχεια ζητώντας από τους μαθητές να σημειώσουν τις ομόριζες λέξεις με τη λέξη «ηθική», τους εξηγούμε τη σημασία αυτής της άσκησης, επισημαίνοντας και τη συνήθεια του Αριστοτέλη να καταφεύγει στην ετυμολογία των λέξεων, προκειμένου να εντοπίσει την πραγματική σημασία των λέξεων (έξετασις ὀνομάτων).

Συγκεκριμένα στη διεύθυνση: http://www.komvos.edu.gr/endoglwssiki/systimatiko/protaseis/protaseis/giagtz_ari_stotele/2.htm.

διαβάζουμε: ... «Ἔτσι, λοιπόν, και στην προκειμένη περίπτωση χρησιμοποιεί την ετυμολογική συγγένεια των λέξεων ἠθική και ἔθος, προκειμένου να βεβαιώσει ότι οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα του εθισμού ή αλλιώς της επανάληψης και της συνήθειας. Συγκεκριμένα θεωρεί ότι η λέξη ἠθικός προέρχεται από τη λέξη ἔθος, που είναι εκτεταμένος τύπος της λέξης ἦθος. ἔθος σημαίνει συνήθεια, επαναλαμβανόμενη συμπεριφορά και η επανάληψη της λέξης παγιώνει μια συμπεριφορά. Ἄλλωστε, κι η ηθική δεν είναι τίποτε ἄλλο παρά μια παγιωμένη συμπεριφορά. Ἄρα δέχεται ότι η ετυμολογική συγγένεια των λέξεων υποδηλώνει και ουσιαστική σημασιολογική συγγένεια». Ο Αριστοτέλης λοιπόν ονόμασε την «ηθική» «πρακτική φιλοσοφία». Ὅρισε ως αντικείμενο μελέτης της είναι τις συνειδητές πράξεις των ανθρώπων, που έχουν συνέπειες για τον ίδιο και τους άλλους γύρω του.

Στην ιστορία της ηθικής φιλοσοφίας ασφαλώς έχουν διατυπωθεί και ἄλλοι ορισμοί.

Δεύτερη φάση. Με τη βοήθεια του Power Point παρουσιάζουμε στους μαθητές/τριες κάποιους από αυτούς. → **Η ιστορία του όρου «Ηθική»**

Ηράκλειτος: ἦθος είναι ο σταθερός και μόνιμος τρόπος έκφρασης του ανθρώπου μέσα από το σύνολο των συνειδητών του πράξεων.

Δημόκριτος: «κάνε αυτά που πρέπει», «πρέπει να μην αμαρτάνεις». Εγκαινιάζει την ηθική σαν χωριστό κλάδο της Φιλοσοφίας.

Πλάτων: «ηθικόν» είναι η ψυχική λειτουργία της «βούλησης», της θέλησης.

Ζήνων ο Κιτιεύς: Τρεις κλάδοι φιλοσοφίας, «φυσικόν», «ηθικόν», «λογικόν».

Ο όρος «ηθική φιλοσοφία» ή «ηθικόν» καθιερώθηκε στη Δύση από τον Κικέρωνα.

Ρενέ Ντεκάρτ: Η φιλοσοφία μοιάζει με δέντρο. Ρίζες=Μεταφυσική, κορμός=Φυσική, κλαδιά=Ιατρική, Μηχανική και Ηθική (επιστήμες). Η ηθική είναι ένα τελειότατο σύστημα, που προϋποθέτει πλήρη γνώση των άλλων επιστημών και είναι το ύψιστο επίπεδο σοφίας.

Τζον Λοκ: Ηθική είναι αυτό που πρέπει να κάνει ο άνθρωπος συνειδητά και με τη θέλησή του για να πετύχει ένα σκοπό, ειδικά την ευτυχία. Ονομάζει την Ηθική με την λέξη «πρακτική», που είναι η ικανότητα να εφαρμόζουμε το σωστό για να πετύχουμε αγαθά και χρήσιμα πράγματα.

Ντέιβιντ Χιουμ: Τέσσερις επιστήμες (Λογική, Ηθική, Κριτικισμός, Πολιτική), που αποτελούν την επιστήμη του ανθρώπου. Ηθική είναι κάτι πραγματικό, που θεμελιώνεται πάνω στη φύση.

Ιμμάνουελ Καντ: Τριμερής διαίρεση της φιλοσοφίας (όπως οι αρχαίοι Έλληνες) σε Φυσική, Ηθική, Λογική. Φυσική είναι η επιστήμη των φυσικών νόμων, Ηθική η επιστήμη των νόμων της ελευθερίας. Διακρίνει την Ηθική σε δύο μέρη: «εμπειρικό» (πρακτική ανθρωπολογία) και «ορθολογικό» (κατ'εξοχήν Ηθική)

Τρίτη φάση: Ερώτημα προς τους μαθητές/τριες:

Ποιος είναι ο κοινός «παρονομαστής» των παραπάνω ορισμών;

Παρουσιάζουμε έναν δυνατό-“τελικό” ορισμό:

ΟΡΙΣΜΟΣ Ηθική φιλοσοφία είναι ο φιλοσοφικός κλάδος, που προσπαθεί να δώσει απάντηση στο ερώτημα «τί πρέπει να κάνω για να δώσω περιεχόμενο στη ζωή μου και να πετύχω έναν αποδεκτό σκοπό».

Συνεπώς η ηθική επιτελεί τρεις λειτουργίες:

α) ερμηνευτική- περιγραφική (επεξήγηση της συνειδητής με πρόθεση πράξης του ανθρώπου),

β) αξιολογική (διατύπωση «αξιολογικών κρίσεων» για συγκεκριμένες πράξεις ή συμπεριφορές),

γ) κανονιστική (ορισμός αρχών και κανόνων για να ρυθμίζονται οι σκοποί ανθρωπίνων πράξεων).

Η ηθική λοιπόν αναφέρεται σε όλους τους τομείς της ζωής μπορεί να αναφέρεται η ηθική; (π.χ. η ηθική του καταναλωτή). Ζητάμε από τους μαθητές να καταγράψουν ανάλογες «κατηγορίες» και, ανά ομάδα, να προκρίνουν μία από αυτές και να αιτιολογήσουν την προτίμησή τους.

Συμπέρασμα: Τι είναι και τι δεν είναι η ηθική; Ποια η διαφορά της φιλοσοφικής ηθικής από τη Θρησκευτική ή Θεολογική Ηθική; Η ηθική έχει σχέση (αναγκαστική, εξ ορισμού, εμπειρική) με τη θρησκεία και τους νόμους; Η ηθική είναι μια δύσκολη υπόθεση. Απαιτεί σκέψη. Είναι φιλοσοφικός κλάδος που εξετάζει το ερώτημα: Πώς πρέπει να ζούμε. Ο σύγχρονος άνθρωπος θέτει αυτό το ερώτημα; Οι ίδιοι οι μαθητές θέτουν το ερώτημα; Ναι ή όχι, και γιατί; (Γίνεται συζήτηση στην τάξη και οι μαθητές διατυπώνουν τον προβληματισμό τους). Παρατηρούν και καταγράφουν πόσες είναι οι θετικές και οι αρνητικές απαντήσεις. Αλήθεια, πώς πρέπει να ζούμε; Υπάρχει μία ορθή απάντηση σε αυτό το ερώτημα –και με βάση ποια κριτήρια, ποια θεμελίωση και αιτιολόγηση; Αν υπάρχει, ισχύει καθολικά, για όλους τους ανθρώπους, σε κάθε πολιτισμό, σε κάθε εποχή; Ή κάθε απάντηση είναι υποκειμενική και ισχύει (και έχει δεσμευτική δύναμη) μόνο για εκείνον που την υποστηρίζει; Οι απαντήσεις στο ερώτημα αυτό θα αποτελέσουν τη γέφυρα για τη διδασκαλία του δεύτερου κεφαλαίου της ενότητας «Είναι η ηθική υποκειμενική;»

7. Είναι η ηθική υποκειμενική;

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- *Ο βασικός διδακτικός στόχος:* Γίνεται απόπειρα να προσδιοριστεί εννοιολογικά τι σημαίνει η φράση «ηθικά ορθό» και να εντοπιστεί ο ρόλος της ηθικής φιλοσοφίας στο ζήτημα αυτό.
- *Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:* Να κατανοηθεί η δυσκολία διαμόρφωσης ενός προσωπικού πλαισίου αξιών και κανόνων με την εφαρμογή τους σε συγκεκριμένα ηθικά προβλήματα, αλλά και η ανάγκη αξιολόγησης της ηθικής πράξης.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Σαρτρ Ζ.-Π., *Ο Υπαρξισμός είναι ένας ανθρωπισμός* (μτφ. Κ. Σταματίου). Αθήνα: Αρσενίδης, 2011 [κριτική στην ηθική αντικειμενικότητα, απόπειρα συγκρότησης υποκειμενικής ηθικότητας βασισμένης στην αυθεντικότητα].

Ντόλας Ν., *Από την υποκειμενοκεντρική ηθική στην ηθική της επικοινωνίας : Διαδρομή από τους ιδεαλιστικούς ηθικούς προσανατολισμούς έως την ηθική της καθολίκευσης του J. Habermas*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2008.

2. Φιλοσοφικές αφορμήσεις από τις τέχνες

Βιρβιδάκης Σ., «Ο ηθικός σκεπτικισμός του Woody Allen από το *Απιστίες και αμαρτίες* στο *Matchpoint*», *Cogito* 9 (2009) 26-32. <http://www.pi-schools.gr/download/lessons/philosophy/o_ithikos_skeptikismos_tou_woody_allen.doc>.

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

1. Σχέδιο διδασκαλίας

Διδακτική μέθοδος

- α) Συνεργατική μάθηση σε μικρές ομάδες (3-4 ατόμων).
- β) Αξιοποίηση του Power Point για προβολή σε διαφάνειες των κυριότερων σημείων του μαθήματος.
- γ) Αξιοποίηση του διαδικτύου.

Εισαγωγή

Οι απόψεις για την πηγή της ηθικής σκέψης και πράξης είναι ποικίλες. Ωστόσο, στις περισσότερες προσεγγίσεις βρίσκουμε την ιδέα ότι η ανάπτυξη της ηθικής ικανότητας ξεκινά από τη συμμόρφωση – πειθαρχία σε εξωτερικά επιβαλλόμενους κανόνες ή μαθημένα πρότυπα, για να εξελιχθεί μέχρι το επίπεδο της συνειδητής ηθικής επιλογής και του αναστοχασμού. Υπάρχει όμως αντικειμενική ηθική όπως υπάρχουν αντικειμενικοί φυσικοί νόμοι, στους οποίους μπορούμε να βασιστούμε; Υπάρχει η καθολική ηθική; Η ηθική είναι κάτι το μεταβλητό, υποκειμενικό και αμφισβητήσιμο; Μήπως υπάρχει και η ηθική που εκφράζεται με την λεγόμενη φωνή της συνείδησής μας, με την φωνή της καρδιάς μας, που θα μας πληροφορήσει σαφώς πότε πράττουμε σωστά και πότε λάθος;

Αφόρμηση από την επικαιρότητα: Συχνά ακούμε εκφράσεις του είδους «χάλασε ο κόσμος», «περνάμε ηθική κρίση» , που υποδεικνύουν την ανάγκη να επαναπροσδιορίσει ο άνθρωπος την συμπεριφορά του προς τους άλλους αλλά και προς τον εαυτό του. Με ποια κριτήρια άραγε; Τι είναι το καλό και τι το κακό; Ποια είναι τα όρια μεταξύ μιας ηθικής πράξης και μιας ανήθικης; Πώς μπορούμε να “μετρήσουμε” ή και να “αυξήσουμε” την ηθικότητα μιας πράξης; Μήπως όμως η ηθικότητα δεν είναι απλά θέμα αριθμών, αλλά θέμα ερμηνείας; Καλούμε τους μαθητές σε συζήτηση.

Πρώτη φάση. Για να κάνουμε πιο κατανοητή στους μαθητές τους παραπάνω προβληματισμούς, τους παρουσιάζουμε με τη βοήθεια του Power Point ένα παράδειγμα ηθικού προβλήματος.

«Ένας επιχειρηματίας καλείται να πάρει μια απόφαση σχετικά με το εάν θα επεκτείνει την επιχείρησή του. Οι σύμβουλοί του του λένε πως εάν επεκτείνει την επιχείρησή του θα κάνει μεγάλο κακό στο περιβάλλον και θα εξαντλήσει όλους τους φυσικούς πόρους της περιοχής. Αυτός όμως απαντάει πως η πρώτη του προτεραιότητα είναι να αυξήσει το κέρδος του, οπότε δεν τον νοιάζει εάν θα

καταστραφεί ή όχι το φυσικό περιβάλλον. Τελικά επεκτείνεται η επιχείρηση και πράγματι το περιβάλλον καταστρέφεται».

Ζητούμε τους μαθητές να εργαστούν ανά ομάδες και αφού απαντήσουν στα παρακάτω ερωτήματα, να σχολιάσουν τις διαφορετικές απαντήσεις: Πως κρίνετε την απόφαση του επιχειρηματία, βάσει της επίπτωσής της στο περιβάλλον; Ηθική ή όχι;

Σχόλιο του/της εκπαιδευτικού: Ο εκπαιδευτικός μπορεί, συντονίζοντας τη συζήτηση, να ζητήσει από τους μαθητές να καταγράψουν τα κριτήρια (ατομικά, κοινωνικά, οικονομικά...) με τα οποία αξιολογεί κάθε ομάδα την απόφαση του επιχειρηματία.

Στη συνέχεια διαφοροποιούμε ελαφρώς το ίδιο ηθικό πρόβλημα και το παρουσιάζουμε ξανά με τη βοήθεια του Power Point. (οι διαφορές είναι υπογραμμισμένες).

«Ένας επιχειρηματίας καλείται να πάρει μια απόφαση σχετικά με το εάν θα επεκτείνει την επιχείρησή του. Οι σύμβουλοί του του λένε πως εάν επεκτείνει την επιχείρησή του θα κάνει επίσης πολύ καλό στο περιβάλλον μιας και θα προστατεύσει την περιοχή και θα εμπλουτίσει τους φυσικούς πόρους της. Αυτός όμως απαντάει πως η πρώτη του προτεραιότητα είναι να αυξήσει το κέρδος του, οπότε δεν τον νοιάζει εάν θα καταστραφεί ή όχι το φυσικό περιβάλλον. Τελικά επεκτείνεται η επιχείρηση και πράγματι το περιβάλλον προστατεύεται και εμπλουτίζεται».

Ζητούμε τους μαθητές να εργαστούν ανά ομάδες και να απαντήσουν στα παρακάτω ερωτήματα: Πως κρίνετε τώρα την απόφαση του επιχειρηματία, βάσει της επίπτωσης που είχε στο περιβάλλον; Ηθική ή όχι;

Σχόλιο του εκπαιδευτικού: Ο εκπαιδευτικός μπορεί, συντονίζοντας τη συζήτηση, να ζητήσει από τους μαθητές να καταγράψουν τα κριτήρια (ατομικά, κοινωνικά, οικονομικά...) με τα οποία αξιολογεί κάθε ομάδα την απόφαση του επιχειρηματία, επισημαίνοντας εάν υπήρξε αλλαγή κριτηρίων στην αξιολόγηση της ηθικότητας της πράξης του επιχειρηματία.

Συμπέρασμα: Συμπεραίνουμε πως διαφοροποιώντας ελαφρώς τη διατύπωση μιας ερώτησης ή την περιγραφή ενός γεγονότος, μπορεί να αλλάξει και η τελική ερμηνεία τους, με αποτέλεσμα ανάπτυξη διαφορετικών συμπεριφορών.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε πως η ηθική εν τέλει φαίνεται πως είναι ένα πολύ σχετικό θέμα. Εξαρτάται από την διατύπωση του ηθικού ζητήματος, τις προδιαθέσεις μας, τις κοινωνικές συνθήκες αλλά και το αναμενόμενο τελικό αποτέλεσμα. Βλέπουμε πως το καλό και το κακό δεν έχουν ξεκάθαρα όρια. Μια πράξη που σε μια δεδομένη στιγμή μας φαίνεται απολύτως ηθική και δικαιολογημένη, μπορεί στο επόμενο λεπτό να είναι εντελώς ανήθικη. Στις δύσκολες εποχές που ζούμε οι οποίες αποτελούν πρόσφορο έδαφος για κάθε είδους εχθρικά συναισθήματα απέναντι σε συνανθρώπους μας (πολυεπίπεδος ρατσισμός, ανταγωνιστικότητα, μεταναστευτικά ζητήματα, οικονομική ανέχεια κ.α.) πρέπει να έχουμε όλα αυτά στο νου μας όταν καλούμαστε να πάρουμε δύσκολες αποφάσεις, κυρίως όταν βάσει αυτών διακυβεύεται η ζωή τρίτων.

Δεύτερη φάση. Παρόμοια αποτελέσματα μπορεί να έχει και η διατύπωση ενός ηθικού διλήμματος η οποία μπορεί κάλλιστα να δημιουργήσει μια τάση προς την μια ή την άλλη πλευρά. Μέσω της συγκεκριμένης μεθόδου οι μαθητές έχουν την ευκαιρία να κατανοήσουν το ηθικό πρόβλημα που τους παρουσιάζεται μέσα από

ανταλλαγή απόψεων και επιχειρημάτων. Ένα πολύ κλασικό παράδειγμα του οποίου παραλλαγές χρησιμοποιούνται συνέχεια είναι το ακόλουθο. Έστω πως ένα τραίνο γεμάτο με 8 ανθρώπους κατευθύνεται προς τον γκρεμό. Εσείς είστε σε ένα σταυροδρόμι και μπορείτε να αλλάξετε τροχιά στο τραίνο στέλνοντάς το προς μια άλλη κατεύθυνση –σώζοντας έτσι τη ζωή των οκτώ επιβατών– στην οποία όμως βρίσκονται άλλα δύο άτομα, τα οποία και θα σκοτωθούν σε περίπτωση που το τραίνο περάσει από πάνω τους. Τι κάνετε; Αφήνετε το τραίνο να πέσει στον γκρεμό ή επεμβαίνετε και σώζετε τα οκτώ άτομα θυσιάζοντας τα δύο;

Άλλο παράδειγμα. Η θεραπεία αθεράπευτων μέχρι σήμερα ασθενειών είναι σίγουρα ένας σπουδαίος και υψηλός σκοπός. Αυτό όμως δεν μπορεί να συμβιβάζεται με τις θεμελιακές ανθρώπινες αξίες. Η θανάτωση ενός ανθρώπου για επίτευξη μιας νέας θεραπευτικής μεθόδου, μπορεί να αποτελεί υπεύθυνη πράξη, ακόμη και αν με αυτήν την πράξη μπορεί να σωθεί τουλάχιστον έστω και μια άλλη ζωή;

II. Σενάριο ηθικού διλήμματος

Παρουσίαση του ηθικού προβλήματος από τον εκπαιδευτικό.

Παράδειγμα 1^ο:

«Ο Κώστας και η Αλεξία, εκείνος είναι 38 ετών και εκείνη 37 ετών, είναι επαγγελματικά επιτυχημένοι και ευτυχισμένοι με το γάμο τους. Εδώ και κάποιο χρονικό διάστημα νιώθουν έντονη την επιθυμία να αποκτήσουν παιδιά. Ωστόσο, ο αδελφός της Αλεξίας, που έπασχε από μυϊκή δυστροφία πέθανε σε ηλικία 17 χρόνων. Για την Αλεξία, η δοκιμασία του αδελφού της ήταν τόσο σοβαρή που δεν ήθελε σε καμία περίπτωση να ξαναζήσει με τα απιδιά της το ίδιο θλιβερό γεγονός.

Προκειμένου να αποσαφηνιστεί ο βαθμός στην οποία υπάρχει ο κίνδυνος και τα δικά τους παιδιά να αρρωστήσουν από μυϊκή δυστροφία, το ζευγάρι επισκέφτηκε σε ένα συμβουλευτικό κέντρο προγενετικού ελέγχου έναν βιολόγο-γενετιστή. Εκεί αποδείχθηκε ότι η ίδια η Αλεξία είναι φορέας της νόσου, δηλαδή, ότι τα παιδιά τους θα αρρωστήσουν με πιθανότητα 50% της μυϊκής δυστροφίας.

Παραδόξως, ο επικεφαλής γιατρός είπε στο ζευγάρι ότι η ομάδα του είχε βρει τρόπο να πραγματοποιήσει μια θεραπεία βλαστικής «σειράς», δηλαδή τα γενετικά ελαττώματα των ωοκυττάρων μπορούσαν να τα αντικατασταθούν με ακέραια γονίδια. Παρά το γεγονός ότι η νομική βάση για μια τέτοια παρέμβαση δεν είναι ακόμη διαθέσιμη, αλλά αν οι δύο εταίροι θα αργότερα ως γονείς αναλάβουν την ευθύνη και υπογράψουν μια δήλωση, θα μπορούσε αυτός να το κάνει στην περίπτωσή τους. Άλλωστε με τον τρόπο αυτό θα βοηθήσουν και την επιστήμη. Και οι δύο συμφώνησαν να εκτελέσει ο γιατρός τη θεραπεία των βλαστικών κυττάρων».

Ερωτήματα

Θεωρείτε την απόφαση των δύο συζύγων σωστή ή λάθος; Σημειώστε στην επόμενη ακολουθία: Πιστεύω πως η απόφαση ήταν:

Απόλυτα λάθος -3 -2 -1 +1 +2 +3 απόλυτα ορθή.

Πόσο βέβαιοι είστε για την άποψή σας;

Απόλυτα αβέβαιος 0 1 2 3 4 5 6 απόλυτα βέβαιος

Ποιοι λόγοι κατά τη γνώμη σας επηρέασαν την απόφαση του ζευγαριού;

.....

Ποιοι είναι οι λόγοι για τη γνώμη σας σχετικά με την απόφαση του Halle

Απαντήστε με σύντομες προτάσεις όσους λόγους μπορείτε να σκεφτείτε.

.....

Στη συνέχεια οι μαθητές/τριες χωρίζονται σε μικρές ομάδες. Οι ομάδες μπορούν να απαρτίζονται από άτομα που έχουν την ίδια άποψη ή από μαθητές/τριες που υποστηρίζουν διαφορετικές απόψεις.

Κάθε ομάδα πρέπει να πάρει μια απόφαση και να δικαιολογήσει τη θέση της αναλύοντας ποιες αξίες αναδύονται από την επιλογή της απόφασης. Κάθε ομάδα καταγράφει τη θέση ή τις θέσεις της και την αιτιολόγησή τους και ορίζει ένα εκπρόσωπο ή δύο αν υπάρχουν αντικρουόμενες απόψεις, για να παρουσιάσουν τις θέσεις τους στην ολομέλεια της τάξης.

Ακολουθεί συζήτηση στην τάξη σε σχέση με τις αντικρουόμενες θέσεις που μπορεί να οδηγήσει σε αναθεώρηση των απόψεων κάποιων μαθητών/τριών. Με βάση τη συζήτηση στην τάξη μπορεί να ακολουθήσει νέος γύρος συζήτησης μεταξύ των μελών των ομάδων για να διαμορφωθεί η τελική της άποψη η οποία μπορεί να είναι διαφοροποιημένη από την αρχική.

Τέλος ανακεφαλαιώνονται όλες απόψεις και τα επιχειρήματα που χρησιμοποιήθηκαν όπως επίσης και οι ενυπάρχουσες αξίες κάθε άποψης.

Παράδειγμα 2^ο

«Ο κ. Παναγιώτης είναι 58 ετών και εργάζεται ως γεωργός. Δεν έχει σπουδάσει, έχει απλά τελειώσει το γυμνάσιο. Η γυναίκα του, η κ. Ελένη είναι 50 ετών και δεν εργάζεται. Βοηθάει τον άντρα της στα χωράφια και αναλαμβάνει τις δουλειές του σπιτιού. Μαζί με την κόρη τους, την Κατερίνα, ζουν σε μια παραλιακή πόλη της Κύπρου. Η Κατερίνα προετοιμάζεται για να δώσει εξετάσεις για το Πανεπιστήμιο. Θέλει να γίνει γεωπόνος. Τα άλλα δύο παιδιά της οικογένειας είναι αγόρια, ο Αντρέας και ο Θεοδόσης. Και οι δύο σπουδάζουν στην Αθήνα.

Ο κ. Παναγιώτης πριν από 2 χρόνια πήρε ένα δάνειο για να αγοράσει νέα μηχανήματα για τις καλλιέργειές του. Ως εγγύηση έβαλε το σπίτι τους, το μοναδικό περιουσιακό στοιχείο που έχει η οικογένεια. Έτσι, κάθε μήνα πρέπει να πληρώνει το δάνειο στην τράπεζα. Μαζί με αυτό, πρέπει να πληρώνει και τα έξοδα των αγοριών στην Αθήνα και το φροντιστήριο της Κατερίνας, χώρια τα έξοδα του σπιτιού που ζουν.

Τον προηγούμενο μήνα έπεσε χαλάζι στην περιοχή και η σοδειά του από πατάτες καταστράφηκε. Έτσι, δεν μπόρεσε να πληρώσει την τράπεζα. Τώρα, παλεύει με τις ντομάτες, που θα είναι η αποκλειστική πηγή εσόδων για το καλοκαίρι που έρχεται.

Στις ντοματιές ο κ. Παναγιώτης ρίχνει θειάφι, για να εμποδίσει τα έντομα που τις καταστρέφουν. Ωστόσο, την προηγούμενη εβδομάδα εμφανίστηκε ένα είδος εντόμου που πρώτη φορά έβλεπε στην περιοχή. Ήδη η παραγωγή άρχισε να μειώνεται, οι απώλειες καθημερινά αυξάνουν. Για να αντιμετωπιστούν αυτά τα έντομα απαιτείται η χρήση ενός φυτοφαρμάκου, του parproamide. Όμως αυτό είναι τοξικό και πριν από 2 χρόνια απαγορεύτηκε η χρήση του στις καλλιέργειες με κανονισμό της Ε.Ε.»

Ερώτημα/ηθικό δίλημμα: *Να χρησιμοποιήσει το τοξικό φυτοφάρμακο ο κ. Παναγιώτης ή όχι για να σώσει τις καλλιέργειές του;*

Α) Χρησιμοποιώντας το φυτοφάρμακο θα σώσει τη σοδειά και θα μπορέσει να πληρώσει την τράπεζα. Επίσης, θα έχει σίγουρο εισόδημα για όλο το καλοκαίρι. Όμως το φάρμακο είναι παράνομο και τοξικό και πιθανόν να προκαλέσει προβλήματα υγείας στους καταναλωτές. Το ρίσκο είναι μεγάλο, η πιθανότητα

μηνύσεων υπάρχει πάντα από τους πελάτες. Εφόσον είναι παράνομο το φάρμακο δεν μπορεί να κοινοποιήσει την χρήση του στους καταναλωτές.

Β) Εάν δεν χρησιμοποιήσει το φάρμακο, η σοδειά του θα χαθεί. Θα κινδυνέψει να χάσει το σπίτι του και δεν θα έχει έσοδα η οικογένεια το καλοκαίρι για να αντιμετωπίσει τις οικονομικές της υποχρεώσεις. Πώς θα ζήσουν;

Συμπέρασμα/Πρόταση: η κατανόηση από τους μαθητές της δυσκολίας σχετικά με την ύπαρξη κοινών κριτηρίων για την αξιολόγηση της ηθικής πράξης θα δώσει την ευκαιρία στον/στην εκπαιδευτικό να επισημάνει την αναγκαιότητα επίγνωσης ηθικών θεωριών προκειμένου να επιλύσουν προβλήματα σε περίπτωση ηθικών διλημάτων και να διαμορφώσουν όσο γίνεται πιο «ασφαλείς» στάσεις στην αντιμετώπιση επίκαιρων προβλημάτων που απασχολούν το πεδίο της εφαρμοσμένης ηθικής. (λ.χ. την οικολογική κρίση σε βάρος της φύσης, την κοινωνική ανισότητα και αδικία σε συνδυασμό με οικονομικό πρόβλημα). Επίσης πιστεύουμε ότι στη σημερινή κατάσταση, όπου τα παιδιά και οι νέοι είναι αντιμετώπι με περισσότερες προκλήσεις σχετικά με την ηθική ανάπτυξη του χαρακτήρα τους, απαιτεί να αναπτύξουν κάποιες δεξιότητες και ικανότητες όπως η λήψη αποφάσεων και η κριτική σκέψη στηριζόμενες σε ηθικές αξίες και αρχές.

Τα σχέδια αυτά μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τον εκπαιδευτικό, εναλλακτικά, σε επόμενες διδακτικές ώρες, μετά τη διδασκαλία των ηθικών θεωριών στα κεφάλαια 8-9. Ο εκπαιδευτικός μπορεί, χρησιμοποιώντας τα παραπάνω ηθικά προβλήματα, να ζητήσει από τους μαθητές να τα αξιολογήσουν είτε με βάση τη φιλοσοφική θεωρία του «ωφελισμού», σύμφωνα με την οποία σκοπός των πράξεών μας πρέπει να είναι η μεγαλύτερη κατά το δυνατόν ωφέλεια για τον μεγαλύτερο κατά το δυνατόν αριθμό ανθρώπων, είτε με βάση τη φιλοσοφική θεωρία του Καντ, σύμφωνα με την οποία πρέπει κάθε άνθρωπος να πράττει έτσι, ώστε να μεταχειρίζεται πάντοτε όλους τους άλλους ανθρώπους – όπως και τον εαυτό του – ως σκοπούς και όχι ως μέσα των πράξεών του.

8. Ωφελιμισμός

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Πρέπει να γίνει ξεκάθαρη η σημαντική διαφορά ανάμεσα στη φιλοσοφική έννοια του ωφελισμού και της χρήσης της λέξης αυτής στην καθημερινή ομιλία (όπου ο ωφελμιστής έχει την αρνητική σημασία του εγωιστή χρησιμοθήρα).
- Η καλή κατανόηση του ωφελμιστικού υπολογισμού απαιτεί την εφαρμογή του σε παραδείγματα, ηθικά διλήματα.
- Ο μαθητής μέσα από την εφαρμογή αυτή μπορεί να δει τι σημαίνει ηθική ορθότητα σε μια συνεπειοκρατική θεωρία όπως ο ωφελιμισμός και να αντιληφθεί τις δυσκολίες εφαρμογής του.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Mill J.S., Ωφελιμισμός (μτφ. Φ. Παιονίδης). Αθήνα: Πόλις, 2002.

Μολύβας Γ. (επιμ.), «Αφιέρωμα στον κλασικό ωφελμισμό», περιοδικό *Υπόμνημα στη φιλοσοφία* 3 (2005).

2. Διαδικτυακές πηγές

Μαρούλη Μαρία, «Τζέρεμι Μπένθαμ», <<http://old.law.uoa.gr/crime-research/bentham.pdf>>.

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

Οι εφαρμογές των γενικών κεφαλαίων της Θεματικής Ενότητας της Ηθικής μπορούν να χρησιμεύσουν ως περιπτώσεις τις οποίες οι μαθητές θα κληθούν να συζητήσουν υπό το πρίσμα του ωφελμισμού, δοκιμάζοντας να τον εφαρμόσουν στη λύση ηθικών διλημμάτων κτλ.

9. Καντιανή ηθική

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Ο μαθητής πρέπει εξοικειωθεί με την ειδική ορολογία της καντιανής ηθικής, η γνώση της οποίας είναι απαραίτητη για την κατανόηση της ηθικής φιλοσοφίας εν γένει.
- Έμφαση να δοθεί στη συσχέτιση της ηθικής πράξης με την ορθολογικότητα και την ελευθερία της ανθρώπινης βούλησης – και στο ανυποχώρητο αίτημα του Καντ να έχουν οι ηθικές κρίσεις μας καθολικό χαρακτήρα, άρα να υπάρχει απόλυτος ηθικός νόμος και προσταγές.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Kant I., *Κριτική του πρακτικού λόγου* (μτφ. Κ. Ανδρουλιδάκης). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2004.

Kant I., *Μεταφυσική των ηθών* (μτφ. Κ. Ανδρουλιδάκης). Αθήνα: Σμίλη, 2013.

Kant I., *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών* (μτφ. Γ. Τζαβάρας). Αθήνα: Δωδώνη, 1984.

Ανδρουλιδάκης Κ., *Καντιανή ηθική: Θεμελιώδη ζητήματα και προοπτικές*. Αθήνα: Ιδεόγραμμα, 2010.

Κόντος Π., *Η καντιανή ηθική της υπόσχεσης*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της 'Εστίας', 2005.

Walker R., *Καντ : Ο Καντ και ο ηθικός νόμος* (μτφ. Λένα Θεοδωρίδου). Αθήνα: Ενάλιος, 2003.

Παπανούτσος Ε.Π., *Ηθική*. Αθήνα: Δωδώνη ⁵1995 [τόμ. 1, σ. 191-335: «Η ηθική του Kant»].

2. Διαδικτυακές πηγές

Οι δύο κατηγορικές προστατικές:

-

<http://www.philosophy.upatras.gr/sites/default/files/pages/files/Yliko_B_Lykeiou/4.%20%CE%A3%CF%85%CE%BD%CE%BF%CE%B4%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%20%CF%85%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CF%8C_2.pdf>

–

<http://www.philosophy.upatras.gr/sites/default/files/pages/files/Yliko_B_Lykeiou/5.%20%CE%A3%CF%85%CE%BD%CE%BF%CE%B4%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%20%CF%85%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CF%8C_3.pdf>

- «Καθήκον και Υποχρέωση κατά τον Ιμ. Καντ»,
<<http://www.ethics.gr/content.php?id=25>>.

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

Οι εφαρμογές των γενικών κεφαλαίων της Θεματικής Ενότητας της Ηθικής μπορούν να χρησιμεύσουν ως περιπτώσεις τις οποίες οι μαθητές θα κληθούν να συζητήσουν υπό το πρίσμα της καντιανής ηθικής, δοκιμάζοντας να την εφαρμόσουν στη λύση ηθικών διλημμάτων κτλ.

10. Αρετολογική ηθική

Α. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Ο μαθητής πρέπει να εξοικειωθεί με την αριστοτελική ηθική και να δει τον κεντρικό ρόλο που παίζει σε αυτήν (όπως και σε ολόκληρη την αρχαία ελληνική ηθική) η έννοια της αρετής
- Πρέπει να γίνει κατανοητή η σημασία που έχει ο χαρακτήρας του ατόμου, της φρόνησης και της μεσότητας.
- Σημαντική είναι η αναγνώριση των διαφορών μεταξύ των τριών θεωριών για τον χαρακτηρισμό και την επιλογή μιας ηθικής πράξης (συνδυασμός με Κεφάλαια 8-9).

Β. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* (μτφ. Δ. Λυπουρλής, 2 τόμοι). Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2006.

Hughes G.J., *Ηθικά Νικομάχεια: Ένας οδηγός ανάγνωσης* (μτφ. Π. Γκολίτσης). Αθήνα: Οκτώ, 2013.

Σκαλτσάς Θ., *Ο χρυσός αιώνας της αρετής. Αριστοτελική ηθική*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1993.

MacIntyre A., *Έλλογα εξαρτημένα όντα: Γιατί οι άνθρωποι χρειάζονται τις αρετές* (μτφ. Μαρία Δασκαλάκη). Αθήνα: Κουκκίδα, 2013.

Μελά Λία, *Alasdair MacIntyre: Η ηθική μεταξύ κανόνων και αρετών*. Αθήνα: Παπαζήσης, 2012.

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

Οι εφαρμογές των γενικών κεφαλαίων της Θεματικής Ενότητας της Ηθικής μπορούν να χρησιμεύσουν ως περιπτώσεις τις οποίες οι μαθητές θα κληθούν να συζητήσουν υπό το πρίσμα της αρετολογικής ηθικής, δοκιμάζοντας να την εφαρμόσουν στη λύση ηθικών διλημμάτων κτλ.

11. Γιατί να είναι κανείς ηθικός;

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Στο κεφάλαιο αυτό είναι σημαντικό να αναδειχθεί το γεγονός ότι υπάρχουν (ή μπορεί να υπάρχουν) λόγοι που οδηγούν στην ηθική συμπεριφορά ενός ατόμου προς άλλα άτομα, δηλαδή στην επιλογή μιας μη εγωιστικής, αλτρουιστικής συμπεριφοράς. Εφόσον το ερώτημα ουσιαστικά σημαίνει «γιατί πρέπει να είμαι ηθικός».
- Ο μαθητής μπορεί να προσπαθήσει να απαντήσει στο κεντρικό ερώτημα, δοκιμάζοντας πρώτα να εφαρμόσει τις τρεις ηθικές θεωρίες που έμαθε (Κεφάλαια 8-10) και στη συνέχεια να τις αξιολογήσει.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Βλ. τη Γενική βιβλιογραφία ενότητας και τη βιβλιογραφία των Κεφαλαίων 8-10.

4. Φιλοσοφικές αφορμήσεις από τις τέχνες

Γκόλντιγκ Γ., *Ο άρχοντας των μυγών* (μτφ. Ρ. Χατχούτ). Αθήνα: Καστανιώτης, 2010.

Trier, Lars von, *Dogville* (ταινία, 2003) [Θεός, όλεθρος, μίσος, αγνωμοσύνη, εκδίκηση, το πρόβλημα του κακού]

Γούντυ Άλλεν, *Απιστίες και αμαρτίες* (ταινία, 1989) [απληστία, ελεύθερη βούληση, ρόλος συναισθημάτων].

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

I. Δραστηριότητα

Η ανάγνωση της ιστορίας με το δαχτυλίδι του Γύγη (Πλάτων, *Πολιτεία* 360a-d) επιτρέπει μια σειρά ερωτήματα προς συζήτηση: Τι θα έκανε ο κάθε μαθητής εάν έβρισκε το δαχτυλίδι; Πού θα πήγαινε, τι θα ήθελε να ακούσει ή να κάνει, όντας άορατος; Πώς θα χρησιμοποιούσε τη δύναμη που θα του έδινε η γνώση και ποιους σκοπούς θα υπηρετούσε η δύναμη αυτή; Υπάρχουν λόγοι για τους οποίους κάποιος δεν θα χρησιμοποιούσε τη δύναμή του με σκοπούς καθαρά εγωιστικούς ή βλαπτικούς για τους άλλους;

Η παράλληλη αναφορά στον *Άρχοντα των Δαχτυλιδιών* μπορεί να αναδείξει ομοιότητες και διαφορές με την πλατωνική ιστορία.

II. Διδακτική πρόταση—το ερώτημα πως πρέπει να ζούμε

(ομαδοσυνεργατική μέθοδος)

Η διερεύνηση του θέματος μπορεί να γίνει με τη διδακτική τεχνική των παιχνιδιών ρόλων και της διαλογικής αντιπαράθεσης. Οι μαθητές υποδύονται ρόλους συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων σε συνθήκες που προσομοιάζουν μια προβληματική κατάσταση. Το παιχνίδι ρόλων ευνοεί την ενεργητική συμμετοχή των εκπαιδευομένων και ενθαρρύνει τη βιωματική μάθηση, ενισχύουν την αλληλεπίδραση μεταξύ τους και τους ενθαρρύνουν να ανακαλύψουν τη γνώση. Το παιχνίδι ρόλων συμπεριλαμβάνει συμμετοχικές μεθόδους μάθησης, ερωτήσεις, συζήτηση, ανταλλαγή απόψεων, πειράματα και μελέτη περίπτωσης. Οι μαθητές χωρίζονται σε ομάδες και σε κάθε ομάδα ανατίθεται ένας ρόλος με τυχαία

κατανομή και διαφορετικό ρόλο. Δίνεται χρόνος σε κάθε ομάδα να σχεδιάσει τη στρατηγική της και να παρουσιάσει τα επιχειρήματά της. Στη συνέχεια, ο αντιπρόσωπος κάθε ομάδας παρουσιάζει τα αποτελέσματα ενώπιον των άλλων ομάδων, διεξάγεται συζήτηση και γίνεται ο τελικός απολογισμός. Οι μαθητές που συμμετέχουν ως ακροατές μπορούν να κρίνουν τις αντιφατικές απόψεις που παρουσιάζουν οι δύο ομάδες, να αναστοχαστούν και να πάρουν θέση υπέρ της μιας ή της άλλης ομάδας.

Σενάριο 1

Δύο αδέρφια μοιράζονται το ίδιο δωμάτιο. Έχουν κανονίσει να χωρίσουν το δωμάτιο με μια νοητή γραμμή σε δύο ίσα μέρη. Ο καθένας θα πρέπει να παραμένει στο δικό του μέρος και να μην ενοχλεί τον άλλο. Μόνο για να φτάσουν στην πόρτα του δωματίου επιτρέπεται να διέρχεται ο ιδιοκτήτης του δεξιού τμήματος το αριστερό. Θα καταφέρουν να συμμορφωθούν με αυτούς τους κανόνες;

Σενάριο 2

Στην αυλή του Σχολείου βρίσκεται μια ομάδα μαθητών και συζητά. Μια άλλη ομάδα, ακριβώς στο ίδιο σημείο ξεκινά να παίξει ποδόσφαιρο. Η θέση στην αυλή του σχολείου είναι περιορισμένη. Πώς η μια ομάδα θα αποφύγει τις ενοχλήσεις της άλλης ομάδας;

Σενάριο 3

Στο σούπερ μάρκετ πολλοί άνθρωποι στέκονται σε μια μεγάλη ουρά στο ταμείο. Έρχεται ένα πελάτης και είναι πολύ βιαστικός. Προσπαθεί να μειώσει το χρόνο αναμονής του στο ταμείο και κάνει μια γρηγορότερη στροφή. Θα το δεχτούν αυτό οι υπόλοιποι πελάτες;

III. Σχέδιο διδασκαλίας – αυτό που είναι σημαντικό για μένα

Τι είναι σημαντικό για μένα; Τι θέλω; Χρειάζομαι άλλους ανθρώπους; Μου επιτρέπεται να πράττω ό, τι θέλω;

Το ερώτημα του τι είναι σημαντικό για τον καθένα, και κατά συνέπεια για τη συνύπαρξη με τους άλλους, οδηγεί σε έναν προβληματισμό σχετικά με το τι είναι και τι είναι επιθυμητό και ως εκ τούτου οδηγεί σε διαφορετικές μορφές κρίσης (ηθική, γνωσιοθεωρητική, αισθητική). Για την περιγραφή υποκειμενικών τοποθετήσεων και την αναγκαιότητα να σκεφτούμε τη σημασία του άλλου, υπάρχει η αναγκαιότητα του σεβασμού προς τους άλλους και, εν τέλει, της ηθικής. Οι μαθητές μαθαίνουν ως γενικές αρχές για την απόφαση (σχετικά με το εάν μια πράξη είναι καλή, τον χρυσό κανόνα, την αρχή της ωφελιμότητας και τις κατηγορικές προσταγές –γνωρίζουν από τα προηγούμενα κεφάλαια τους βασικούς τύπους των θεωριών της ηθικής) και τις συγκρίνουν.

Προετοιμασία

Για την εισαγωγή είναι δυνατή η επαναφορά της φράσης «αυτός δεν βλέπει το δάσος από τα πολλά δέντρα» ή για τον προσδιορισμό του φιλοσοφειν (άρθρα από internet ή αποσπάσματα από φιλοσόφους)

Ένας προβληματισμός σχετικά με τις δυνατότητες και τα όρια της ελευθερίας, για παράδειγμα και δημιουργία μιας συζήτησης με αφετηρία το κείμενο για την ελευθερία της βούλησης του Thomas Nagel (*Θεμελιώδη φιλοσοφικά προβλήματα*), όπου θέτει τις ανθρωπολογικές προϋποθέσεις της ηθικής.

Σχέδιο διδασκαλίας I

Οι μαθητές/τριες δημιουργούν από κοινού - ο καθένας για τον εαυτό του- έναν κατάλογο για το τι θεωρούν σημαντικό για αυτούς. Οργανώνουν και κατασκευάζουν έναν χάρτη εννοιών (π.χ. υλικές αξίες, αναμνήσεις, εμπειρίες, φίλους, επιθυμίες). Σε μικρές ομάδες συγκρίνουν τα αποτελέσματά του. Επεξεργάζονται ένα απόσπασμα σχετικά με τη φιλία από τα *Ηθικά Νικομάχεια* και επισημαίνουν την έννοια του «αυτοσκοπού».

Σχέδιο διδασκαλίας II

Οι μαθητές διατυπώνουν, σε μικρές ομάδες, τις προϋποθέσεις για μια αξιοπρεπή ζωή. Η κάθε ομάδα παρουσιάζει τα αποτελέσματά της στην ολομέλεια και ρωτά με ποιον τρόπο μπορούν να δικαιολογηθούν αυτές οι προϋποθέσεις. Στη συνέχεια, συγκρίνουν τα στοιχεία αυτά με τον κατάλογο της M. Nussbaum και προσπαθούν, να διατυπώσουν τις δυνατές καθολικές προϋποθέσεις. Συγκρίνουν τα αποτελέσματα με τη γενική διακήρυξη των δικαιωμάτων του Ανθρώπου και εξετάζουν και εδώ τη δυνατότητα δικαιολόγησης και καθολίκευσης.

ΟΜΑΔΑ Α

Οι μαθητές διατυπώνουν έναν ορισμό της «επιτυχημένης ζωής». Γι' αυτό γενικεύουν και συγκεντρώνουν τα προηγούμενα δεδομένα, σχετικά με το ερώτημα, εάν μπορεί κανείς να κάνει γενικές τοποθετήσεις σχετικά με το πότε μια ζωή μπορεί να χαρακτηρίζεται ως επιτυχημένη ζωή. Πιθανές απαντήσεις είναι: η αυτοπραγμάτωση, η αναγνώριση μέσω των άλλων. Οι μαθητές ελέγχουν κατά πόσο αυτές οι προϋποθέσεις μπορεί να είναι καθολικεύσιμες και αναζητούν τη δυνατότητα δικαιολόγησής τους.

ΟΜΑΔΑ Β

Με βάση την ερώτηση «Μου επιτρέπεται ό,τι θέλω;» συζητούν οι μαθητές για τη σημασία της ελευθερίας, αλλά και για τον περιορισμό της ελευθερίας, ο οποίος είναι αναγκαίος για την πραγμάτωση της ελευθερίας του ατόμου. Αξιοποιούν στη συζήτηση στην τάξη το θέμα: «Ποιο είναι το χειρότερο έγκλημα;». Στη συνέχεια, επιλέγουν μεθόδους (τραίνο της σκέψης), διατυπώνουν το πρόβλημα, τις θέσεις και τα επιχειρήματα, αναζητούν γενικά επιχειρήματα και διατυπώνουν αιτιολογημένες γνώμες. Επίσης, χρησιμοποιούν τις γνώσεις τους για την κατασκευή ενός διαλόγου για ένα ηθικό πρόβλημα.

Εναλλακτικά: Οι μαθητές αξιοποιούν μια ταινία τρόμου, διερευνούν ποια χαρακτηριστικά του κακού και του καλού είναι αναγνωρίσιμα και ποιες προϋποθέσεις ή/και λύσεις παρουσιάζονται.

ΟΜΑΔΑ Γ

Οι μαθητές ερευνούν τη δυνατότητα της δικαιολόγησης/θεμελίωσης των ηθικών κρίσεων (βλ. ηθικό αίσθημα σύμφωνα με τον Hume και την κριτική από τον I. Kant). Εμβαθύνουν διαβάζοντας ένα απόσπασμα από τον Ernst Tugendhat για το ζήτημα της δικαιολόγησης στην ηθική και τα ηθικά επιχειρήματα (πρακτικός συλλογισμός, σχήμα Toulmin). Αναζητούν έναν κανόνα που εξηγεί τη σχέση του ατόμου με τους άλλους (χρυσός κανόνας). Προβληματίζονται για την ισότητα των αλλαγών (...όπως εσύ για εμένα, έτσι και εγώ για σένα) και αναγνωρίζουν την αναγκαιότητα της γνώσης για τις επιθυμίες και τους όρους ζωής των άλλων. Επιπλέον, θέτουν το γνωσιοθεωρητικό ερώτημα, εάν για παράδειγμα εγώ μπορώ να γνωρίσω κάτι σχετικά με τον έξω κόσμο και τους άλλους (π.χ. το πρόβλημα του πονόδοντου στον Wittgenstein). Μαθαίνουν, ως ηθικές αρχές, την αρχή της ωφελιμότητας (Bentham, Mill) και την κατηγορική προσταγή (Καντ) και συζητούν την πρώτη αρχή

χρησιμοποιώντας το παράδειγμα της άμβλωσης (Singer, Spaemann), τη δεύτερη στην αποστολή του Άιχμαν στο Καντ (βλ. H. Arendt). Η συζήτηση ελεύθερα, αλλά επίσης μπορεί να ακολουθήσει και τη μορφή ενός παιχνιδιού ρόλων ή ενός debate.

ΟΜΑΔΑ Δ

Τέλος, συζητείται το θέμα, ποια σημασία έχουν τα μεταφυσικά ερωτήματα στη ζωή του ατόμου. Μήπως αυτό που είναι σημαντικό σε επίπεδο μεταφυσικής, δεν έχει καμία εμπειρική αντιστοίχιση στην πραγματικότητα; Πώς μπορούμε να συμφωνήσουμε για αυτό; Σε ποιο βαθμό αυτά τα ερωτήματα επηρεάζουν την ζωή μας;

Συμπληρωματικά: Πειράματα (Ρατσισμός(Elliot), Αυθεντία και Υπακοή (Milgram, H. Arendt), Γενετική έρευνα, Πόλεμος και Ειρήνη.

12. Ζητήματα ζωής και θανάτου (άμβλωση, ευθανασία, θανατική ποινή)

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Στο κεφάλαιο αυτό, όπως και στα δύο επόμενα, κύριος στόχος είναι να συζητήσουν οι μαθητές, μοιρασμένοι σε ομάδες ή ατομικά, περιπτώσεις ηθικών διλημάτων, στις οποίες συγκρούονται διαφορετικές αξίες, ανάλογα με την ηθική θεωρία που ασπάζεται το κάθε άτομο. Έτσι θα δουν ότι το πεδίο της ηθικής, όπως και της πολιτικής, μπορεί να οδηγήσει σε συγκρούσεις.
- Κατά τη συζήτηση τέτοιων διλημάτων, οι μαθητές πρέπει να κατανοήσουν τη διαφορά νομιμότητας και ηθικότητας.
- Συσχετισμοί με άλλες ενότητες/κεφάλαια: Μπορεί να τονισθεί και να γίνει προσπάθεια να εξηγηθούν η αναλογία και οι διαφορές των προσπαθειών να προσδιοριστούν πανανθρώπινα κριτήρια ηθικής ορθότητας (γενικώς και σε ειδικά ζητήματα: κεφάλαια 6-14) και αισθητικής αξίας (κεφάλαια 23-24, 26), που να υπερβαίνουν τη σχετικότητα των αντιλήψεων διαφορετικών πολιτισμών και κοινωνικών ομάδων.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Sandel M.J., *Ενάντια στην τελειότητα: Η ηθική στην εποχή της γενετικής μηχανικής* (μτφ. Δ. Γκινσοάτης). Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2011.

Αλαχιώτης Σ., *Βιοηθική: Αναφορά στους γενετικούς και τεχνολογικούς νεωτερισμούς*. Αθήνα: Λιβάνης-Νέα Σύνορα, 2011.

Κουμάντος Γ., *Προβλήματα βιοηθικής*. Αθήνα: Πόλις, 2003.

Τσινόρεμα Σ. & Κίτσος Λ. (επιμ.), *Θέματα βιοηθικής: Η ζωή, η κοινωνία και η φύση μπροστά στις προκλήσεις των βιοεπιστημών*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2013.

Ο' Neill Onora, *Αυτονομία και εμπιστοσύνη στη βιοηθική* (μτφ. Θ. Δρίτσας). Αθήνα: Αρσενίδης, 2011.

Σαρειδάκης Ε., *Βιοηθική: Ηθικά προβλήματα των νέων βιοϊατρικών τεχνολογιών*. Αθήνα: Παπαζήσης, 2008.

Βιδάλης Τ.Κ. & Μανωλάκου Κ. (επιμ.), *Κείμενα για τη βιοηθική*. Αθήνα: Σάκκουλας, 2002.

- Δραγώνα-Μονάχου Μυρτώ, «Ηθική και βιοηθική», περιοδικό *Επιστήμη και Κοινωνία* 8/9 (2002), <http://www2.media.uoa.gr/sas/issues/8_issue/drag_mo.html>.
- Dworkin R., *Η επικράτεια της ζωή : Αμβλώσεις, ευθανασία και ατομική ελευθερία* (μτφ. Φ. Βασιλόγιαννης). Αθήνα: Αρσενίδης, 2013.
- Βάντσος Μ.Χ., *Ηθική θεώρηση της έκτρωσης*. Θεσσαλονίκη: Κ. Σφακιανάκη, 2009.
- Beauchamp T., *Ευθανασία: Ηθικές, φιλοσοφικές, ιατρικές και νομικές διαστάσεις* (μτφ. Βεατρίκη Κάντζολα-Σαμπατάκου). Αθήνα: Αρχιπέλαγος, 2007.
- Πρωτοπαπαδάκης Ε., *Η ευθανασία απέναντι στη σύγχρονη βιοηθική*. Αθήνα: Σάκκουλας, 2003.
- Κουράκης Ν. & Σπινέλλη Κ., *Ευθανασία: ένα ακανθώδες ζήτημα*. Αθήνα: Σάκκουλας, 2008.
- Περιοδικό *Cogito*, τεύχος 5 (2006), αφιέρωμα «Εφαρμοσμένη ηθική».
- Περιοδικό *Επιστήμη και Κοινωνία*, τεύχος 8/9 (2002), αφιέρωμα «Βιοηθική», <http://www2.media.uoa.gr/sas/issues/8_issue/index.html>.

2. Δικτυογραφία

Θανατική ποινή: η καντιανή και η ωφελμιστική θέση:

http://www.philosophy.upatras.gr/sites/default/files/pages/files/Yliko_B_Lykeiou/8.%20CE%A3%CF%85%CE%BD%CE%BF%CE%B4%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CE%A5%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CE%98%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%A0%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CE%AE.pdf

Πρωτοπαπαδάκης Ε., «Ο αναίσθητος βιολιστής, ο καλός Σαμαρείτης και η αρχή της ηθικής συμμετρίας: Η J.J. Thomson και ο P. Singer υπέρ των αμβλώσεων», στο περιοδικό *Παιδαγωγικός Λόγος* 16/1 (2010), σ. 163-178 <http://www.plogos.gr/TEYXH/1_2010MNHMH_T_PANTAZH.pdf>.

3. Φιλοσοφικές αφορμήσεις από τις τέχνες

- Τ. Ρόμπινς, *Θα ζήσω / Dead Man Walking* (ταινία, 1995) [θανατική ποινή, δίκαιο/νόμος και αγάπη/συγχώρεση].
- Α. Αμενάμπαρ, *Η θάλασσα μέσα μου* (ταινία, 2004) [ευθανασία], βλ. <http://www.philosophy.upatras.gr/sites/default/files/pages/files/Yliko_B_Lykeiou/1.%20CE%97%20CE%98%CE%AC%CE%BB%CE%B1%CF%83%CF%83%CE%B1%20CE%BC%CE%AD%CF%83%CE%B1%20CE%BC%CE%BF%CF%85.pdf>.
- Κισλόφσκι Κρ., *Δεκάλογος - Ου φονεύσης* (ταινία, 1987) [έγκλημα, φόνος, θρησκευτική ηθική, θανατική ποινή].

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

Κείμενο προς συζήτηση

«Ως ακαδημαϊκός κλάδος η ιατρική ηθική άρχισε να καθιερώνεται το 1973, όταν ο Samuel Gorowitz και οι συνάδελφοί του διαμόρφωσαν το μάθημα «Ηθικά προβλήματα στη βιοιατρική ηθική» στο πανεπιστήμιο του Cleveland, το υλικό του οποίου αποτέλεσε την πρώτη σχετική φιλοσοφική ανθολογία, που αργότερα αναθεωρήθηκε και εκσυγχρονίστηκε. Σήμερα προπτυχιακά μαθήματα ιατρικής ηθικής υπάρχουν σε όλες τις ιατρικές και τις νοσηλευτικές σχολές με διδάσκοντες κυρίως φιλοσόφους και προπτυχιακά και μεταπτυχιακά σε πολλά φιλοσοφικά τμήματα, ενώ τα σχετικά κέντρα, όπως τα περίφημα Hastings Kennedy Centers, οργανώνουν θερινά σεμινάρια για γιατρούς διαφόρων ειδικοτήτων. Η πρόοδος που έχει επιτελεστεί την περασμένη δεκαετία σε αριθμό διδασκόντων ιατρική ηθική και ανθρωπιστικά μαθήματα και σπουδαστών, και σε απασχόληση φιλοσόφων, θεολόγων, ιστορικών, νομικών και λογοτεχνών στις ιατρικές σχολές είναι εκπληκτική, όπως προκύπτει από την έκθεση των Pellegrino και McElhinney

δημοσιευμένη από το Ινστιτούτο για τις ανθρώπινες αξίες στην ιατρική. Παρά τις κάποιες αναστολές και τη θεώρηση της ηθικής παιδείας ως πολυτέλειας, ως απόπειρας προσηλυτισμού σε ιδεολογίες αλλά και ως απλοϊκής ηθικολογίας, σιγά σιγά αποτέλεσε κοινή πεποίθηση ότι για να γίνει κάποιος καλός γιατρός πρέπει να είναι στοχαστικός άνθρωπος με αποσαφηνισμένες θεμελιώδεις αρχές και ανεξάρτητη σκέψη.». (Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου, *Σύγχρονη ηθική φιλοσοφία: ο αγγλόφωνος στοχασμός*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα, 1995, σ. 383-384)

13. Περιβαλλοντική ηθική

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Βλ. Κεφάλαιο 12.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Nash R.F., *Τα δικαιώματα της φύσης: ιστορία της περιβαλλοντικής ηθικής* (μτφ. Γ. Πολίτης). Αθήνα: Θυμέλη, 1995.

Γεωργόπουλος Α., *Περιβαλλοντική ηθική*. Αθήνα: Gutenberg, 2002.

Θεοδωροπούλου Έλενα κ.ά. (επιμ.), *Περιβαλλοντική ηθική: Από την έρευνα και τη θεωρία στην εφαρμογή*. Αθήνα: Ατραπός, 2009.

Καραγεωργάκης Στ., «Περιβαλλοντική ηθική», *Cogito* 5 (2006), σ. 50-52.

Λαρρέρ Κατρίν, *Η φιλοσοφία του περιβάλλοντος* (μτφ. Ελίνα Γούναρη). Αθήνα: Πατάκης, 1999.

Περιβαλλοντική ηθική: ο Άρνε Νες και η βαθιά οικολογία. Αθήνα: Σάκκουλας, 2008.

Πρωτοπαπαδάκης Ε., *Οικολογική ηθική*. Αθήνα: Σάκκουλας, 2005.

Σταμάτης Κ., *Φιλοσοφία και οικολογική ηθική*. Αθήνα: Νήσος, 2013.

14. Οικονομία και ηθική

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Βλ. Κεφάλαιο 12.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Sen A., *Για την ηθική και την οικονομία* (μτφ. Α. Φιλιππάτος). Αθήνα: Καστανιώτης, 2000.

Jackall R., *Ηθικοί λαβύρινθοι: Ηθική, επιχειρήσεις και ο κόσμος των μάνατζερ* (μτφ. Ελένη Αστερίου). Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 2005.

Σμιθ Άνταμ, *Έρευνα για τη φύση και τις αιτίες του πλούτου των εθνών* (μτφ. Χ. Βαλλιάνος). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2000.

Δραγούμης Φ., *Η ηθική πίσω από την κρίση: Σκέψεις για την ηθική φιλοσοφία εν μέσω οικονομικής κρίσης*. Αθήνα: Άγρα, 2013.

Πατσιώτη-Τσακπουνίδη Ιωάννα, «Η ηθική των επιχειρήσεων στον σύγχρονο κόσμο», *Cogito* 5 (2006), σ. 60-63.

Περιοδικό *Cogito*, τεύχος 8 (2008), αφιέρωμα «Φιλοσοφία και οικονομικά».
Περιοδικό *Επιστήμη και Κοινωνία*, τεύχος 19 (2008), αφιέρωμα «Επιχειρηματική ηθική», <http://www2.media.uoa.gr/sas/issues/19_issue/index.html>.

Τρίτη Θεματική Ενότητα

Πολιτική Φιλοσοφία: Πώς πρέπει να οργανώνουμε τις κοινωνίες μας;

Γενικός σκοπός:

Να κατανοηθεί η ιεράρχηση των δικαιωμάτων και ο ρόλος της εξουσίας μέσα σ' ένα περιβάλλον δικαιοσύνης, ισότητας και ελευθερίας.

Ειδικό στόχοι

I. Γνώσεις:

- Να γνωρίσουν την έννοια του δικαίου και τα βασικά ρεύματα σκέψης που επιχειρούν να την προσδιορίσουν σε επίπεδο οργάνωσης της κοινωνίας και σχέσης του ατόμου με αυτή.
- Να γνωρίσουν τις μεγάλες πολιτικές ιδεολογίες και να κατανοήσουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις αρχές τους.

II. Ικανότητες - Δεξιότητες:

- Να ταξινομήν τις διάφορες πολιτικές απόψεις στις αντίστοιχες πολιτικές θεωρίες.
- Να οργανώνουν τα φιλοσοφικά επιχειρήματα που οδηγούν σε εναντίωση στον ρατσισμό και τη μισαλλοδοξία.

III. Αξίες - Στάσεις:

- Να συνειδητοποιήσουν ότι στην ολοκλήρωση του ανθρώπου συντελεί σημαντικά η απαλλαγή του από την αλαζονεία της εξουσίας, η μετριοφροσύνη που πηγάζει από την επίγνωση των ορίων της ανθρώπινης ύπαρξης όταν διανοείται, κρίνει, αποφασίζει και δρα.
- Να επιλέγουν ενσυνείδητα και αβίαστα τη συμμετοχή σε έναν ισότιμο διάλογο στο πλαίσιο μιας ομάδας, με σεβασμό στη διαφορετικότητα, όχι μόνο της άποψης, αλλά και της ιδιαίτερης προσωπικότητας, σε όλες τις εκφάνσεις που χαρακτηρίζει τα πρόσωπα και τις συλλογικότητες κάθε μορφής.
- Να απορρίπτουν κάθε μορφή ρατσισμού και μισαλλοδοξίας.
- Να αναγνωρίζουν την αξία της διαφορετικότητας και της διαφωνίας,
- Να τοποθετούνται ενεργητικά απέναντι σε αρχές που καταπατούν βασικές ανθρώπινες ελευθερίες.
- Να εκτιμούν το γεγονός ότι οι μεγάλες κατακτήσεις στον τομέα των δικαιωμάτων και των ελευθεριών είναι αποτέλεσμα μακρόχρονων αγώνων.

Γενικές διδακτικές επισημάνσεις

- Η τρίτη Θεματική Ενότητα συνεχίζει, υπό μian έννοια, τη δεύτερη, καθώς το ζήτημα κάποιων αξιών και της θεμελίωσής τους είναι κοινό στην ηθική και την πολιτική φιλοσοφία.
- Η διδασκαλία της πρέπει να έχει συνοχή: Ξεκινά από την απόπειρα ορισμού της πολιτικής φιλοσοφίας και των αντικειμένων της. Ένα κεντρικό ερώτημα αφορά το πώς νομιμοποιείται η άσκηση εξουσίας στον κάθε άνθρωπο και στο σύνολο της πολιτείας, αλλά σε τι στηρίζεται η πολιτική υποχρέωση του κάθε πολίτη (Κεφάλαιο 15). Συνήθως θεωρείται ότι η ύπαρξη εξουσίας και οργανωμένου κράτους (με θεσμούς) είναι αναγκαίος όρος για τη διατήρηση και τη συνοχή του κοινωνικού συνόλου. Αυτό όμως δεν εμποδίζει τον οραματισμό και της αναζήτησης της ιδανικής πολιτείας (Κεφάλαιο 16). Ένα απότο αποτέλεσμα της

αναζήτησης αυτής, νομιμοποιημένο από το «κοινωνικό συμβόλαιο» είναι και το δημοκρατικό πολίτευμα, που εμφανίστηκε υπό διάφορες μορφές στην ιστορία. Αδιαμφισβήτητη είναι η συμβολή της φιλοσοφικής και πολιτικής σκέψης στη σύλληψη, την αξίωση αλλά και την εμπέδωση βασικών αρχών του πολιτεύματος: πολιτικά δικαιώματα, ελευθερίες, ισότητα, δικαιοσύνη (Κεφάλαιο 17). Η εξέταση τριών μεγάλων πολιτικών ιδεολογιών, του φιλελευθερισμού, του σοσιαλισμού και του φασισμού, φωτίζει τη στενή σχέση, αλλά σε κάποιες περιπτώσεις και την απόσταση της θεωρητικής σκέψης και της ιστορικής πραγμάτωσής των (Κεφάλαια 18-20). Στο εσωτερικό των κρατικών σχηματισμών εξετάζονται δύο σημερινά επεισόδια και ουσιαστικά ζητήματα: το νόημα της πολιτικής ανυπακοής που μπορεί να φτάσει ως τον αναρχισμό (Κεφάλαιο 21) και η συνεχιζόμενη ύπαρξη διακρίσεων εις βάρος ομάδων και μειονοτήτων (φυλετικών, έμφυλων, κ.ά.) –πρόσθετες, βέβαια, στις υφιστάμενες διακρίσεις βάσει οικονομικών, κοινωνικών κ.ά. κριτηρίων (Κεφάλαιο 22).

- *Συσχετισμοί με άλλες ενότητες/κεφάλαια:* μπορεί να επισημανθεί ότι οι πολιτικές αντιλήψεις για την ισότητα και την ελευθερία (κεφάλαιο 17) έχουν ηθικές υποδηλώσεις ή και θεμελιώνονται σε κάποια ηθική θεωρία (κεφάλαια 8-10)
- *Συσχετισμοί (2):* το κεφάλαιο 17 (για την έννοια της ελευθερίας) και τα κεφάλαια 19-20 μπορούν να συσχετισθούν με το κεφάλαιο 25, ώστε να φανεί η αμφίθυμη σχέση των ολοκληρωτικών και αυταρχικών καθεστώτων με την τέχνη –αφενός αυστηρός έλεγχος έως και απαγόρευση, από την άλλη αξιοποίηση της τέχνης ως καθεστωτικής προπαγάνδας.

Γενική βιβλιογραφία ενότητας

- Manent P., *Απλά μαθήματα πολιτικής φιλοσοφίας* (μτφ. Δ. Σωτηρόπουλος). Αθήνα: Πόλις, 2005.
- Miller D., *Πολιτική φιλοσοφία* (μτφ. Μ. Μαντζανάς). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006.
- Κιτρομηλίδης Π., *Νεότερη πολιτική θεωρία*, 5η έκδ. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2014.
- Κιτρομηλίδης Π., *Πολιτικοί στοχαστές των νεότερων χρόνων: Βιογραφικές και ερμηνευτικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Πορεία, ³1998.
- Αγγελίδης Μ. & Γκιούρας Θ. (επιμ.), *Θεωρίες της πολιτικής και του κράτους: Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel*. Αθήνα: Σαββάλας 2005
- Kymlicka W., *Η πολιτική φιλοσοφία της εποχής μας: Μια εισαγωγή* (μτφ. Γ. Μολύβας). Αθήνα: Πόλις, 2005.
- Heywood A., *Πολιτικές ιδεολογίες* (μτφ. Χ. Κουτρής). Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2007.
- Heywood A., *Εισαγωγή στην πολιτική* (μτφ. Γ. Καράμπελας). Αθήνα: Πόλις, 2006.
- Bix B., *Φιλοσοφία του δικαίου: Θεωρία και ερμηνευτικό πλαίσιο* (μτφ. Αναστασία Καραστάθη). Αθήνα: Κριτική, 2007.
- Σούρλας Π., *Φιλοσοφία του δικαίου: Μια ιστορική εισαγωγή: Αρχαιότητα*. Αθήνα: Σάκκουλας, 2000.

Λέξεις-κλειδιά

άμεση δημοκρατία

αναρχία

ανθρώπινα δικαιώματα
αντιπροσωπευτική δημοκρατία
ανυπακοή (πολιτική)
απολυταρχία
ατομικισμός
αυταρχισμός
βία
δημοκρατία
δικαιοσύνη
δικαιώματα
δικτατορία του προλεταριάτου
δυστοπία
εθνικοσοσιαλισμός
ελευθερία πολιτική
έμφυλες διακρίσεις
εξισωτισμός
εξουσία
επανάσταση
ιδανική πολιτεία
ισότητα
καπιταλισμός
κοινωνία των πολιτών

κοινή βούληση
κοινό αγαθό
κοινωνικές διακρίσεις
κοινωνικό συμβόλαιο
κοινωνικός φιλελευθερισμός
κομμουνισμός
κράτος
λαϊκισμός
μαρξισμός
νόμος
ολοκληρωτισμός
ουτοπία
παγκοσμιοποίηση
πολιτική
πολιτική υποχρέωση
πολιτική φιλοσοφία
σοσιαλισμός
φασισμός
φιλελεύθερη δημοκρατία
φιλελευθερισμός
φυλετικές διακρίσεις

15. Τι είναι η Πολιτική Φιλοσοφία

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Το εισαγωγικό ερώτημα του τίτλου του Κεφαλαίου έχει αναλογίες με το αρχικό ερώτημα του βιβλίου «Τι είναι η φιλοσοφία» (Ενότητα 1), και άλλα ερωτήματα σε ολόκληρο το βιβλίο που αφορούν τον ορισμό είτε κάποιου κλάδου της φιλοσοφίας είτε κάποιας βασικής φιλοσοφικής έννοιας: «Τι είναι η ηθική φιλοσοφία» (Κεφάλαιο 6), «Τι είναι ωραίο» (Ενότητα 4), «Τι είναι το ον» (Ενότητα 7), «Τι είναι η μεταφυσική» (Κεφάλαιο 35). Αυτό που πρέπει να γίνει κατανοητό είναι πως με τα ερωτήματα αυτά αναζητούμε (ή προϋποθέτουμε ότι υπάρχει) κάτι που μένει σταθερό ή κοινό και διαφυλάσσει την ενότητα της φιλοσοφικής σκέψης, παρά τις τόσες διαφορές μεταξύ των φιλοσοφικών ρευμάτων και των απαντήσεων.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Βλ. Γενική Βιβλιογραφία ενότητας.

Savater F., *Μιλώντας στον γιο μου για την πολιτική και τη δημοκρατία* (μτφ. Αγαθή Δημητρούκα). Αθήνα: Πατάκης, 2010.

Warburton N., *Φιλοσοφία: τα βασικά* (μτφ. Δέσποινα Ρισσάκη). Αθήνα: Αρσενίδης, 2010, σ. 112-148.

16. Αναζήτηση της ιδανικής πολιτείας

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Ο μαθητής μπορεί να συνειδητοποιήσει ότι η αναζήτηση του ιδανικού, η ουτοπία, δεν είναι κατ' ανάγκην αρνητικό χαρακτήρα, αλλά κινητοποιεί την πολιτική σκέψη και, κάποτε, και την πράξη, οδηγώντας έτσι σε ρήξεις και κοινωνικούς μετασχηματισμούς.
- Ο μαθητής, επίσης, μπορεί να αναγνωρίσει μέσα στην ιστορία πως η θέσπιση του δημοκρατικού πολιτεύματος, στις διάφορες μορφές του από την αρχαιότητα έως σήμερα, δεν δηλώνει απλώς αποτυχία στην επίτευξη του ιδανικού σκοπού, αλλά την έκφραση της γενικής βούλησης να προχωρήσει και εμπειρικά στην καλύτερη και δικαιότερη οργάνωση της κοινωνικής ζωής.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Dworkin R., *Οι ρίζες της δικαιοσύνης: Η συνεταιριστική δημοκρατία* (μτφ. Χριστίνα Χαλανούλη). Αθήνα: Σιδέρης, 2014.

Keane J., *Γιατί δημοκρατία;* (μτφ. Α. Παππάς). Αθήνα: Νεφέλη, 2012.

Rancière J., *Το μίσος για τη δημοκρατία: Πολιτική, δημοκρατία, χειραφέτηση* (μτφ. Βίκυ Ιακώβου). Αθήνα: Πεδίο, 2010.

Todorov T., *Οι εσωτερικοί εχθροί της δημοκρατίας* (μτφ. Σώτη Τριανταφύλλου & Μαριάννα Κουτάλου). Αθήνα: Πατάκης, 2013.

Woodruff P., *Πρώτη δημοκρατία* (μτφ. Χριστίνα Σίνου). Αθήνα: Εκκρεμές, 2009.

Davies J.K., *Η δημοκρατία και η κλασική Ελλάδα* (μτφ. Γ. Τσολάκης). Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2014.

Κυρτάτας Δ., *Μαθήματα από την αθηναϊκή δημοκρατία*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2014.

Πολυζώιδης Αναστάσιος, *Κείμενα για τη δημοκρατία 1824-1825* (επιμ. Φ. Παιονίδης & Ελπίδα Βόγλη). Αθήνα: Οκτώ, 2011.

Dworkin R., *Η αμερικανική δημοκρατία σε κίνδυνο* (μτφ. Ευαγγελία Γούση). Αθήνα: Πόλις, 2010.

Βεργέτης Δ. (επιμ.), *Πού πηγαίνει η δημοκρατία;* Αθήνα: Πατάκης, 2013.

Η άμεση δημοκρατία στον 21ο αιώνα: Αναζητώντας την ουσία πέρα από ιδεολογίες και μύθους. Θεσσαλονίκη: Νησίδες, 2013.

Μανιτάκης Α. (επιμ.), *Η δημοκρατία μεταξύ ουτοπίας και πραγματικότητας*. Αθήνα: Σαββάλας, 2011.

Πλάτων, *Πολιτεία* (μτφ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος). Αθήνα: Πόλις, 2002.

Μωρ Τόμας, *Η ουτοπία* (μτφ. Μ. Βουτσίνος). Αθήνα: Αργοναύτης, 2014.

Υτοπία: Τρία κείμενα για την ουτοπία. Ουτοπία. Νέα Ατλαντίς. Η νήσος των Πάιν (Thomas More, Francis Bacon, Henry Neville' μτφ. Γ. Κονδύλης). Αθήνα: Μεταίχμιο, 2007.

Bloch E., *Ουτοπία και επανάσταση* (μτφ. Σ. Ροζάνης). Αθήνα: Έρασμος, 2007.

Buber M., *Μονοπάτια στην ουτοπία* (μτφ. Β. Τομανάς). Σκόπελος: Νησίδες, 2000.

- Gray J., *Μαύρη λειτουργία: Η αποκαλυπτική θρησκεία και ο θάνατος της ουτοπίας* (μτφ. Γ. Λαμπράκος). Αθήνα: Οκτώ, 2009.
- Löwy M., *Λύτρωση και ουτοπία* (μτφ. Θ. Παπαδόπουλος). Αθήνα: Ψυχογιός, 2002.
- Marcuse H., *Κριτική, ουτοπία, απελευθέρωση* (μτφ. διαφόρων). Αθήνα: Στάχυ, 1999.
- Trubekoj E.N., *Η κοινωνική ουτοπία του Πλάτωνος* (μτφ. Δ.Β. Τριανταφυλλίδης & Ντίνα Σαμοθράκη). Αθήνα: Αρμός, 1999.
- Ροζάνης Σ., *Για το πνεύμα της ουτοπίας*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2004.

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

1. Διδακτική πρόταση

Πώς πρέπει να οργανώνουμε τις κοινωνίες μας, και πιο συγκεκριμένα, για τον χαρακτήρα του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Παραδειγματικά θα μπορούσαμε φτιάξουμε έναν χάρτη εννοιών στο κεφάλαιο «Πολιτική φιλοσοφία: Πώς πρέπει να οργανώνουμε τις κοινωνίες μας», ακολουθώντας τα παρακάτω στάδια:

1. Με αφετηρία ένα κείμενο ή μια παρουσίαση ή ένα θέμα που συζητούν οι μαθητές σχετικά με την πολιτική οργάνωση των σύγχρονων κοινωνιών (εδώ μάλιστα μπορεί να γίνει και σύνδεση με τις γνώσεις που αποκτούν οι μαθητές στο αντίστοιχο κεφάλαιο του μαθήματος της πολιτικής παιδείας), μέσω του καταιγισμού ιδεών, με δική μας καθοδήγηση, διατυπώνουν ένα ερώτημα που σχετίζεται με το θέμα που μελετούμε. Το ερώτημα και οι έννοιες που εμπεριέχονται σε αυτό μας επιτρέπουν να ορίσουμε τις γενικές έννοιες – κλειδιά. Στην περίπτωσή μας το ερώτημα αυτό θα μπορούσε να αναφέρεται στον τρόπο λειτουργίας των σύγχρονων δημοκρατιών ή στις σχέσεις πολίτη και πολιτείας ή στο ρόλο και τη συμβολή της πολιτικής στο σύγχρονο κόσμο και θα μας βοηθήσουμε να ορίσουμε τις γενικές έννοιες με τις οποίες θα ασχοληθούμε στο κεφάλαιο αυτό της πολιτικής φιλοσοφίας.

2. Σε ένα δεύτερο επίπεδο με τη διατύπωση κατάλληλων ερωτημάτων θα βοηθήσουμε τους εκπαιδευόμενους να συλλάβουν και να προσθέσουν στην προβληματική και άλλες έννοιες. Με ερωτήματα σχετικά με την άσκηση της πολιτικής, την τήρηση ή μη των καταστατικών αρχών της δημοκρατίας θα μπορούσαμε να οδηγηθούμε στις επιμέρους προβληματικές του κεφαλαίου που αφορούν τα ζητήματα της ορθής ή λειτουργίας των θεσμών, του σεβασμού ή της καταπάτησης των πολιτικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, τη σύγχρονη προβληματική του νοήματος της πολιτικής και της τήρησης των αρχών της.

3. Στη συνέχεια φτιάχνουμε μια λίστα με όλες τις έννοιες και προτρέπουμε στους εκπαιδευόμενους να βρουν τις λιγότερο γενικές και να τις τοποθετούμε κάτω από τη γενική έννοια (μπορούμε να χρησιμοποιούμε post-its ή να χρησιμοποιήσουμε κάποιο λογισμικό που διευκολύνει κατά πολύ τη μετακίνηση των εννοιών).

4. Αναζητούμε σχέσεις μεταξύ των εννοιών και θέτουμε κατάλληλα ερωτήματα που βοηθούν τους μαθητές/τριες να συσχετίσουν τις έννοιες μεταξύ τους. Συνδέουμε τις έννοιες με γραμμές. Σε κάθε γραμμή βάζουμε μια ετικέτα με μια συνδετική λέξη («έχει», «είναι», «προκαλεί», «αλληλεπιδρά», κλπ), έτσι ώστε να σχηματίζεται μια «πρόταση με νόημα».

5. Προτρέπουμε τους μαθητές να διορθώσουν μόνοι τους κάποιες λανθασμένες συνδέσεις ή να βρουν πιο κατάλληλες συνδετικές λέξεις ή ακόμη να

ανακαλύψουν πιο δύσκολες οριζόντιες διασυνδέσεις (μεταξύ εννοιών που ανήκουν σε διαφορετικά επίπεδα του χάρτη).

6. Συγκρίνουμε τους χάρτες κάθε ομάδας και καταλήγουμε σε ένα συνθετικό χάρτη καλώντας τους μαθητές/τριες να σχολιάσουν.

Σε έναν χάρτη εννοιών δεν ξεκινούμε μόνο από μια κεντρική έννοια που τη διερευνούμε βρίσκοντας επιμέρους έννοιες και υποκατηγορίες καθώς και συγκεκριμένα παραδείγματα για κάθε υποκατηγορία - *κάθετες διασυνδέσεις*, αλλά είναι απαραίτητο να *επιχειρούμε οριζόντιες διασυνδέσεις*, διασυνδέσεις όχι μόνο μεταξύ εννοιών στο ίδιο επίπεδο αλλά και μεταξύ εννοιών που ανήκουν σε διαφορετικά επίπεδα. Ο σκοπός ενός εννοιολογικού χάρτη είναι να μπορεί να διαβάζεται πολύ γρήγορα και να συνάγεται το γενικό του νόημα.

Εφόσον η διερεύνηση του προβλήματος της οργάνωσης των κοινωνιών αποτελεί μια σύνθετη προβληματική της πολιτικής φιλοσοφίας με πολλές προεκτάσεις, πρέπει να διερευνηθεί πως διαμορφώνεται η σχέση του ατόμου με την πολιτική κοινότητα, τους θεσμούς που τη συγκροτούν, με την εξουσία και τον τρόπο άσκησης της, ποια είναι η συμμετοχή ή μη των πολιτών στο δημόσιο πολιτικό διάλογο, τη μορφή και το είδος της δημοκρατικής οργάνωσης. Θα διαπιστωθεί ότι ο σύνθετος χαρακτήρας των πολιτικών ζητημάτων καθιστά αναγκαία τη μελέτη ζητημάτων όπως *ο ρόλος της εξουσίας, η έννοια του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οι έννοιες της δικαιοσύνης, της ισότητας και της ελευθερίας και η συσχέτισή τους με τις κοινωνικές ανάγκες, τα συμφέροντα εμπλεκόμενων κοινωνικών ομάδων, των μειονοτήτων, των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων*. Επίσης ότι η επεξεργασία ενός πολιτικού ζητήματος έχει να κάνει και με την κριτική ανάλυση αξιών, θεσμών, θέσεων και συμφερόντων, του οικονομικού μοντέλου παραγωγής που επικρατεί στις δυτικές κοινωνίες, εξαρτάται από διάφορες αιτίες, επιφέρει δραματικές συνέπειες, επηρεάζει την οργάνωση κρατών και το μέλλον τους. Κατά συνέπεια θα επιβεβαιωθεί η άποψη της πολιτικής φιλοσοφίας για τη συνθετότητα και την κρισιμότητα του χαρακτήρα και της οργάνωσης των πολιτικών κοινωνιών, ο προβληματισμός των στοχαστών για το αδιέξοδο και τις παθογένειες της πολιτικής, οι σύγχρονες μορφές κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων, η νέα παγκοσμιοτική τάξη πραγμάτων και οι νέες μορφές πολιτικού πολιτισμού που δημιουργούνται σε συνάφεια με τα οικονομικά μοντέλα.

II. Δραστηριότητα

Παρακάτω θα βρείτε αποσπάσματα από διάσημες προσωπικότητες σχετικά με το θέμα της δημοκρατίας.

1. Κάντε τέσσερις ομάδες στην τάξη και συζητήστε τα αποσπάσματα.
2. Σημειώστε σύντομα τις δικές απόψεις για το κάθε απόσπασμα. Στη συνέχεια συσχετίστε κάθε απόσπασμα με μια ή περισσότερες από τις παρακάτω έννοιες και δικαιολογήστε τη συσχέτισή σας.

Διαχωρισμός των αρμοδιοτήτων – η ελευθερία της έκφρασης – το δικαίωμα αντίστασης – η λαϊκή κυριαρχία – ο συμβιβασμός – η ανοχή – τα ανθρώπινα δικαιώματα – η ελεύθερη επιλογή - το κράτος πρόνοιας - η προστασία των μειονοτήτων - η συμμετοχή του κοινού – το σύνταγμα - ο νόμος της Κυβέρνησης – η δικαστική ανεξαρτησία – η εξισορρόπηση των ενδιαφερόντων – ο Πλουραλισμός
--

Οι σημειώσεις μου

Οι αντίστοιχες έννοιες

«Οι δικτατορίες είναι μονόδρομος. Στις δημοκρατίες επικρατεί το αντίθετο ρεύμα». Αλμπέρτο Μοράβια, συγγραφέας (1907-90)		
«Κύριε, δεν συμμερίζομαι την άποψή σας, αλλά θα υπερασπιστώ μέχρι θανάτου, επιτρέποντάς σας να την εκφράζεται» Βολταίρος, συγγραφέας και φιλόσοφος (1694-1778)		
«Εάν ένας οδηγεί και ένας άλλος φρενάρει παρόλα αυτά κανένα ατύχημα δεν συμβαίνει». Βόλφραμ Βάιντνερ, δημοσιογράφος (γεν. 1925)		
«Υπό τον όρο δημοκρατία καταλαβαίνω ότι αυτή διασφαλίζει στους αδύναμους τις ίσες ευκαιρίες όπως και στους δυνατούς». Μαχάτμα Γκάντι, πολιτικός (1869-1948)		
«Η δημοκρατία είναι η κυβέρνηση από το λαό για το λαό». Αβραάμ Λίνκολν, Πρόεδρος των ΗΠΑ (1809-65)		
«Είναι μια αιώνια εμπειρία το γεγονός ότι κάθε άτομο που έχει την εξουσία στα χέρια του, έχει την τάση να κάνει κατάχρησή της. Πηγαίνει τόσο μακριά που την συρρικνώνει». Μοντεσκιέ, φιλόσοφος (1689-1755)		
«Η ελευθερία είναι πάντα ελευθερία των διαφωνούντων». Ρόζα Λούξεμπουργκ, πολιτικός (1871-1919)		
«Μου είναι πιο αγαπητή μια επικίνδυνη ελευθερία παρά μια ήσυχη δουλικότητα» Ζαν Ζακ Ρουσσώ, φιλόσοφος (1712-78)		

Συμπληρωματικές ασκήσεις

1. Επιλέξτε από τις δηλώσεις των διάσημων προσωπικοτήτων δύο αποσπάσματα, τα οποία κατά τη γνώμη σας περιγράφουν καλύτερα τη δημοκρατία και δικαιολογήστε την επιλογή σας.
2. Παρουσιάστε τα συμπεράσματά σας στην τάξη και να τα συγκρίνετε με τα αποτελέσματα των άλλων συμμαθητών/τριών σας.

17. Δικαιώματα, ελευθερίες, ισότητα, δικαιοσύνη

Α. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Ο μαθητής μέσα από τη συζήτηση περιπτώσεων εφαρμογής αυτών των βασικών αρχών μιας σημερινής δημοκρατίας μπορεί να αναγνωρίσει αν αυτές οι αρχές είναι δυνατόν να ισχύσουν, με ποιον τρόπο: απροϋπόθετα και για όλους; είναι αποδεκτές περιπτώσεις περιορισμού τέτοιων αρχών; ή, τότε, κινδυνεύει η ίδια η υπόσταση του πολιτεύματος;

- Πρέπει να φανεί η σχέση μεταξύ αρχών όπως η ελευθερία και η ισότητα, και η αναγκαιότητα και οικουμενικότητά τους –παράδειγμα γνωστό είναι η Διακήρυξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του ΟΗΕ.
- Παράλληλα, πρέπει να επισημανθούν οι ιστορικές στρεβλώσεις αυτών των αρχών, η παραβίασή τους και οι συνέπειές της σε ατομικό, εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

- Sprinoza B., *Περί της ελευθερίας της σκέψης σε ένα ελεύθερο κράτος* (μτφ. Ε. Βαμπούλης & Α. Στυλιανού). Αθήνα: Άγρα, 2014.
- Rousseau J.-J., *Το κοινωνικό συμβόλαιο ή Αρχές πολιτικού δικαίου* (μτφ. Βασιλική Γρηγοροπούλου & Α. Σταϊνχάουερ). Αθήνα: Πόλις, 2004.
- Rousseau J.-J., *Πραγματεία περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους* (μτφ. Μέλπω Αλεξίου-Καναγκίνη & Κ. Σκορδύλης). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1999.
- Δραγώνα-Μονάχου Μυρτώ, *Φιλοσοφία και ανθρωπίνια δικαιώματα*. Αθήνα: Παπαζήσης, 1986.
- Ishay Micheline R., *Η ιστορία των δικαιωμάτων του ανθρώπου: Από την αρχαιότητα έως την εποχή της παγκοσμιοποίησης* (μτφ. Αθηνά Σίμογλου). Αθήνα: Σαββάλας, 2008.
- Bourgeois B., *Φιλοσοφία και δικαιώματα του ανθρώπου: Από τον Καντ έως τον Μαρξ* (μτφ. Γ. Φαράκλας). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2000.
- Μολύβας Γρ., *Δικαιώματα και θεωρίες δικαιοσύνης: Rawls, Dworkin, Nozick, Sen*. Αθήνα: Πόλις, 2004.
- Μπουρζουά Μ., *Φιλοσοφία και δικαιώματα του ανθρώπου* (μτφ. Γ. Φαράκλας). Αθήνα: Εστία 2000.
- Schmidt M.G., *Θεωρίες της δημοκρατίας* (μτφ. Ελευθερία Δεκαβάλλα). Αθήνα: Σαββάλας, 2004.
- Berlin I., *Τέσσερα δοκίμια περί ελευθερίας* (μτφ. Γ. Παπαδημητρίου). Αθήνα: Scripta, 2001.
- Nagel T., *Ισότητα και μεροληψία* (μτφ. Κ. Κουκουζέλης & Π. Φλέσσας). Αθήνα: Εκκρεμές, 2011.
- Μολύβας Γρ., *Ηδονές, προτιμήσεις και ανάγκες: Διακυβεύματα δικαιοσύνης και ισότητας*. Αθήνα: Πόλις, 2010.
- Dahl R.A., *Περί πολιτικής ισότητας* (μτφ. Μαρία Μπαρπάτση). Αθήνα: Μεταίχμιο, 2007.
- Dworkin R., *Ισότητα: Ισότητα ευημερίας, ισότητα των πόρων* (μτφ. Γρ. Μολύβας). Αθήνα: Πόλις, 2006.
- Sen A., *Επανεξετάζοντας την ανισότητα* (μτφ. Κατερίνα Γεωργοπούλου). Αθήνα: Καστανιώτης, 2004.
- Poulain de la Barre Fr., *Για την ισότητα των δύο φύλων* (μτφ. Κωνσταντίνα Μόσχου). Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 1998.
- Sen A., *Η ιδέα της δικαιοσύνης* (μτφ. Γ. Χρηστίδης). Αθήνα: Πόλις, 2015.
- Μιχαλάκης Α., *Το δίκαιο και το αγαθό: Δοκίμιο για τη θεωρία της δικαιοσύνης του John Rawls*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2013.
- Rawls J., *Θεωρία της δικαιοσύνης* (μτφ. διαφόρων). Αθήνα: Πόλις, 2001.

Rawls J., *Η δίκαιη κοινωνία: Η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία. Μια αναδιατύπωση* (μτφ. Φ. Παιονίδης). Αθήνα: Πόλις, 2006.

Παπαγεωργίου Κ.Α., *Η πολιτική δυνατότητα της δικαιοσύνης: Συμβόλαιο και συναίνεση στον John Rawls*. Αθήνα: Νήσος, 1994.

Περιοδικό *Επιστήμη και Κοινωνία*, τεύχος 1 (1998), αφιέρωμα «Ελευθερία και Δικαιώματα», < http://www2.media.uoa.gr/sas/issues/1_issue/index.html>.

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

Ι. Διδακτική πρόταση

Συζήτηση στην τάξη σχετικά με την έννοια της ελευθερίας

Η ελευθερία αποτέλεσε το αγαπημένο θέμα των φιλοσόφων του 18ου αιώνα. Ακόμη όμως και στις μέρες μας η ελευθερία δεν είναι ίση. Ο Ιμμάνουελ Κάντ για παράδειγμα διακρίνει τη θετική από την αρνητική ελευθερία. Μπορεί να γίνει μια συζήτηση για το πώς οι μαθητές αντιλαμβάνονται αυτή τη διάκριση και να βρουν παραδείγματα θετικής και αρνητικής ελευθερίας. Για τη βοήθεια των μαθητών μπορεί να δοθεί και σχετικό απόσπασμα από το έργο του Καντ η *Κριτική του πρακτικού Λόγου*. Παράλληλα τους καθοδηγούμε να συσχετίσουν το καντιανό απόσπασμα με τη γνωστή φράση: «Δεν ζει καλύτερα αυτός που αγοράζει τα περισσότερα, αλλά αυτός που ζει τα περισσότερα». Στη συνέχεια ζητούμε από τους μαθητές να συγγράψουν ένα σύντομο εγχειρίδιο στο οποίο να παρατηρήσουν τη δική τους καταναλωτική συμπεριφορά και να αναρωτηθούν κριτικά σχετικά με το πώς μπορούν να την αναδιαμορφώσουν και να εμπλουτίσουν τη ζωή τους. Γράφοντας δοκίμια ο μαθητής έχει τη δυνατότητα να απαντήσει στα φιλοσοφικά ερωτήματα να αμφισβητήσει εκ νέου, να εμβασύνει, να εκφράσει με λόγια διαφορετικά επιμέρους πτυχές του θέματος, να εκφράσει τις υποκειμενικές κλίσεις και τα ενδιαφέροντα του. Έτσι μπορεί να δημιουργηθεί στον μαθητή μια κουλτούρα διαλόγου και ο εθισμός στη δημιουργική γραφή.

18. Φιλελευθερισμός

Α. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Στο κεφάλαιο αυτό πρέπει να παρουσιαστούν και να συζητηθούν τα ουσιαστικά γνωρίσματα του φιλελευθερισμού. Πρώτα ιστορικά, με τη σύντομη έκθεση των καταβολών του στις επαναστάσεις του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα (κλασικός φιλελευθερισμός) και την ανάπτυξή του και τις μεταμορφώσεις του στον 20^ο αι., καθώς και την απήχυσή του ως ιδεολογίας στη Δυτική Ευρώπη και σε παγκόσμια κλίμακα.
- Έμφαση πρέπει να δοθεί στην εξήγηση των βασικών ιδεών του φιλελευθερισμού: η αξία και προτεραιότητα του ατόμου, η δικαιοσύνη και η ισότητα δικαιωμάτων, η ελευθερία, ο ορθός λόγος ως κριτήριο της ανθρώπινης πράξης, η ανεκτικότητα. Έχει σημασία να διευκρινιστεί η σχέση του φιλελευθερισμού με τη δημοκρατία, τον καπιταλισμό, τον νεοφιλελευθερισμό.
- Ο Ωφελιμισμός, που είχε αναλυθεί ως ηθική θεωρία (κεφάλαιο 8) μπορεί εδώ να παρουσιαστεί ως πηγή του πρώιμου φιλελευθερισμού.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Locke John, *Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως: Δοκίμιο με θέμα την αληθινή αρχή, έκταση και σκοπό της πολιτικής εξουσίας* (μτφ. Π. Μ. Κιτρομηλίδης). Αθήνα: Πόλις, 2010.

Μιλλ Τ.Σ., *Περί ελευθερίας* (μτφ. Ν. Μπαλής). Αθήνα: Επίκουρος 1983.

Rawls J., *Ο πολιτικός φιλελευθερισμός* (μτφ. Σ. Μαρκέτος). Αθήνα: Μεταίχμιο, 2004.

Αγγελίδης, Μ.: *Η γένεση του φιλελευθερισμού. Προβλήματα σύστασης του πολιτικού σε θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου: T. Hobbes – J. Locke*. Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καρά-γιωργα 1994.

Αγγελίδης, Μ.: *Φιλελευθερισμός: κλασικός και νέος. Ζητήματα συνέχειας και ασυνέχειας στο φιλελεύθερο επιχείρημα*. Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα 1994.

Κιτρομηλίδης Π., *Νεότερη πολιτική θεωρία [φιλελευθερισμός J. Locke, ωφελμιστικός φιλελευθερισμός J. Bentham, J.S. Mill]*.

Μακφέρσον Κ.Μ., *Ατομικισμός και ιδιοκτησία. Η πολιτική θεωρία του πρώιμου φιλελευθερισμού από τον Hobbes ως τον Locke*. Αθήνα: Γνώση 1986.

Χρυσάφης Γ., *Ηθική φιλοσοφία και πολιτική οικονομία στον κλασικό βρετανικό φιλελευθερισμό: John Locke, Bernard Mandeville, Adam Smith*. Αθήνα: Νήσος, 2010.

19. Σοσιαλισμός

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Στο κεφάλαιο αυτό πρέπει να παρουσιαστούν αφενός στο θεωρητικό επίπεδο η μαρξική προσέγγιση του κράτους και αφετέρου στο ιστορικό επίπεδο τόσο η περίπτωση των κομμουνιστικών κρατών (ιδίως της Ανατολικής Ευρώπης), που αντλούσαν τη νομιμοποίησή τους από τη μαρξιστική-λενινιστική πολιτική σκέψη, όσο και η περίπτωση της σοσιαλδημοκρατίας (ιδίως στην λοιπή Ευρώπη).
- Ο μαθητής πρέπει να εξοικειωθεί με τη μαρξική και τη μεταγενέστερη σοσιαλιστική ορολογία και να αναγνωρίσει τις διαφορές του σοσιαλισμού από τον φιλελευθερισμό και τον φασισμό.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Μαρξ Κ. & Ένγκελς Φρ., *Το μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος* (μτφ. Γ. Κόττης). Αθήνα: Θεμέλιο 1999 / *Μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος* (μτφ. Κ. Κουτσουρέλης). Αθήνα: Νεφέλη 2002.

Μαρξ Κ., *Το κεφάλαιο* (μτφ. Π. Μαυροματάκης, 3 τόμοι). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1976-79.

Eagleton T., *Μαρξ* (μτφ. Α. Κοσμά). Αθήνα: Ενάλιος 2002.

Eagleton T., *Γιατί ο Μαρξ είχε δίκαιο* (μτφ. Π. Γεωργίου). Αθήνα: Πατάκης, 2012.

Μπαλιμπάρ Ε., *Η φιλοσοφία του Μαρξ* (μτφ. Α. Στυλιανού). Αθήνα: Νήσος, 1996.

Berlin I., *Καρλ Μαρξ* (μτφ. Γ.Ν. Μερτίκας). Αθήνα: Scripta, 1998.

- Παπαϊωάννου Κ., *Κράτος και φιλοσοφία: Ο διάλογος Μαρξ – Χέγκελ Ι*. Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις.
- Smith D., *Το Κεφάλαιο του Μαρξ για αρχάριους* (μτφ. Γ. Παπαπαναγιώτου). Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, 2008.
- Wheen Fr., *Καρλ Μαρξ, Το κεφάλαιο: Η βιογραφία ενός ημιτελούς αριστουργήματος* (μτφ. Ελένη Αστερίου). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006.
- Λένιν Β., *Για το κράτος*. Αθήνα: Σύγχρονη εποχή, 2013.
- Berman S., *Το πρωτείο της πολιτικής: Η σοσιαλδημοκρατία και η Ευρώπη του 20ού αιώνα* (μτφ. Ελένη Αστερίου). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2014.
- Aghion P., & Roulet Alexandra, *Ο νέος ρόλος του κράτους: Για μια ανανεωτική σοσιαλδημοκρατία* (μτφ. Ανθή Ξενάκη). Αθήνα: Πόλις, 2012.

20. Φασισμός

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Στο κεφάλαιο αυτό πρέπει να παρουσιαστούν οι ιστορικές μορφές που πήρε ο φασισμός σε ευρωπαϊκά κράτη (Γερμανία, Ιταλία), ώστε να γίνουν κατανοητές οι ιδέες και οι ιστορικές συνθήκες που οδήγησαν στην εμφάνιση και στην κυριαρχία τέτοιων ιδεολογιών και καθεστώτων.
- Ιδιαίτερη έμφαση πρέπει να δοθεί στη δήθεν επιστημονική βάση της ναζιστικής και φασιστικής ιδεολογίας, καθώς και ο αντιορθολογισμός, ο φυλετισμός και ο ρατσισμός της.
- Σκόπιμο είναι να τονιστούν οι κίνδυνοι για τις δημοκρατίες της Ευρώπης από την αναβίωση φασιστικών ιδεών και πρακτικών.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

- Tames R., *Φασισμός* (μτφ. Κατερίνα Χαλμούκου). Αθήνα: Σαββάλας, 2004.
- Πουланτζάς Ν., *Φασισμός και δικτατορία* (μτφ. Χριστίνα Αγριαντώνη). Αθήνα: Θεμέλιο, 2006.
- Κουζέλης Γ., *Φασισμός και δημοκρατία*. Αθήνα: Νήσος, 2014.
- Ρισάρ Λ., *Ναζισμός και κουλτούρα* (μτφ. Λοΰσκα Αβαγιανού). Αθήνα: Αστάρτη, 1999.

2. Φιλοσοφικές αφορμήσεις από τις τέχνες

- Τόνυ Κέι, *Μαθήματα αμερικανικής ιστορίας* (ταινία, 1998).
- Ντένις Γκάνσελ, *Το κύμα* (ταινία, 2008).

Τέταρτη Θεματική Ενότητα

Αισθητική: Τι είναι ωραίο;

Γενικός σκοπός

Να κατανοηθεί η σημασία της τέχνης ως ιδιαίτερης πνευματικής έκφρασης, να αναδειχθεί η κοινωνική της διάσταση, η οικουμενικότητα, αλλά και η συνεχής αλληλεπίδρασή της με την ιστορική συγκυρία.

Ειδικόί στόχοι

I. Γνώσεις:

- Να εξοικειωθούν με τις βασικές φιλοσοφικές προσεγγίσεις για την τέχνη.
- Να γνωρίσουν τα κύρια φιλοσοφικά ερωτήματα που αφορούν στην τέχνη (έννοια του ωραίου, κριτήρια, σχέση αισθητικής και κοινωνίας κ.λπ).
- Να κατανοήσουν τη σχέση συνεχούς αλληλεπίδρασης ανάμεσα στην τέχνη και το κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον κάθε εποχής.

II. Ικανότητες- Δεξιότητες:

- Να αποκτήσουν βαθμιαία ικανότητα κρίσης ενός έργου τέχνης με υπερχρονικά κριτήρια.
- Να συνδιαλέγονται στην προσπάθεια ερμηνείας ενός έργου τέχνης, διατυπώνοντας συγκροτημένη και τεκμηριωμένη άποψη.
- Να συνδέουν τον διάλογο για την τέχνη με κεντρικούς φιλοσοφικούς προβληματισμούς.

III. Αξίες-Στάσεις:

- Να διαμορφώσουν θετική στάση απέναντι στον ρόλο της τέχνης στην κοινωνία.
- Να διαμορφώνουν στάση κατανόησης και αποδοχής απέναντι στις διάφορες μορφές καλλιτεχνικής έκφρασης, στις αισθητικές προσεγγίσεις, στους καλλιτέχνες ως αυτόνομες προσωπικότητες.
- Να απορρίπτουν με επιχειρήματα κάθε μορφή λογοκρισίας και περιορισμού στην ελεύθερη καλλιτεχνική έκφραση ατόμων ή ομάδων.

Γενικές διδακτικές επισημάνσεις

- Με την τέταρτη θεματική ενότητα ολοκληρώνεται (μαζί με τις δύο προηγούμενες) η παρουσίαση του χώρου της πρακτικής φιλοσοφίας, του πεδίου των αξιών. Μετά την ανάλυση της δυσκολίας να δοθεί ένας ενιαίος ορισμός του ωραίου, της παραδοσιακής αξίας της Αισθητικής, και να καταλήξει κανείς στη θέσπιση κριτηρίων για το ωραίο, πρέπει να εξετασθούν οι ποικίλες θεωρίες που έχουν προταθεί για τη φύση και τη λειτουργία της τέχνης, ως μίμησης, ως έκφρασης, ως συμβόλου, ως θεσμού κ.ά. (Κεφάλαιο 23). Το νόημα του καλλιτεχνικού έργου. Η επίδραση της τέχνης στη ζωή των ανθρώπων. Η κοινωνική διάσταση της τέχνης. Η πολιτικά στρατευμένη και προπαγανδιστική τέχνη. Η λογοκρισία.
- *Συσχετισμοί με άλλες ενότητες/κεφάλαια:* μπορεί να τονισθεί και να γίνει προσπάθεια να εξηγηθούν η αναλογία και οι διαφορές των προσπαθειών να προσδιοριστούν πανανθρώπινα κριτήρια αισθητικής αξίας (κεφάλαια 23-24, 26) και ηθικής ορθότητας (γενικώς και σε ειδικά ζητήματα: κεφάλαια 6-14), που να υπερβαίνουν τη σχετικότητα των αντιλήψεων διαφορετικών πολιτισμών και κοινωνικών ομάδων.

Γενική βιβλιογραφία ενότητας

Jiménez M., *Τι είναι η αισθητική;* (μτφ. Μαριλένα Καρρά). Αθήνα: Νεφέλη, 2014.

Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη Αθανασία, *Εισαγωγή στην αισθητική*. Αθήνα: Συμμετρία, 2008.

Cometti J.-P., Morizot J, Pouivet R., *Ζητήματα αισθητικής* (μτφ. Στέλλα Χρυσικού). Αθήνα: Νήσος, 2005.

Κιντή Βάσω (επιμ.), *Φιλοσοφία και τέχνη*. Αθήνα: Οκτώ, 2011.

Ζωγραφίδης Γ. & Κουγιουμουτζάκης Γ. (επιμ.), *Αισθητική και τέχνη*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2008.

Χριστοδουλίδης Π. (επιμ.), *Αισθητική και θεωρία της τέχνης*. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1994.

Παπανούτσος Ε.Π., *Αισθητική*. Αθήνα: Νόηση, 2003.

Περιοδικό *Cogito*, τεύχος 7 (2007), αφιέρωμα «Φιλοσοφία και Σύγχρονη Τέχνη».

Περιοδικό *Cogito*, τεύχος 9 (2009), αφιέρωμα «Φιλοσοφία και Κινηματογράφος».

Λέξεις-κλειδιά

αισθητικές αξίες	καλολογία
αισθητικές κατηγορίες	κοινωνιολογία της τέχνης
αισθητική	λογοκρισία
αισθητική εμπειρία	μαρξιστική αισθητική
αισθητική στάση	μεταμοντέρνα αισθητική
αισθητική και πολιτική	μίμηση (τέχνη ως...)
αναπαράσταση	σύμβολο (τέχνη ως...)
αξιολόγηση καλλιτεχνικών έργων	ταξινόμηση των τεχνών
γούστο	τέχνη και μη-τέχνη
έκφραση (τέχνη ως...)	τέχνη και πολιτική
ελευθερία της τέχνης	φιλοσοφία της τέχνης
ερμηνεία καλλιτεχνικών έργων	ψυχολογία της τέχνης
θεσμική θεωρία της τέχνης	ωραίο
καλλιτεχνικές αξίες	

23. Βασικές φιλοσοφικές αντιλήψεις για την τέχνη

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Ο μαθητής πρέπει να κατανοήσει το εύρος των θεωριών που διατυπώθηκαν για τον ορισμό της τέχνης (μίμηση, έκφραση, σύμβολο, θεσμική θεωρία κ.ά.)
- Σκοπός είναι η εξοικείωση με βασικές έννοιες της αισθητικής: αισθητική εμπειρία, αισθητική κρίση, η έννοια της έργου τέχνης

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Beardsley C.M., *Ιστορία των αισθητικών θεωριών* (μτφ. Δ. Κούρτοβικ). Αθήνα: Νεφέλη, 1989.

Τερζάκης Φ., *Τροχιές του αισθητικού: Η ιστορική σύσταση μιας αισθητικής φιλοσοφίας και ο ανθρωπολογικός της ορίζοντας*. Αθήνα: Futura, 2007.

Πλάτων, *Ιππίας μείζων* (μτφ. Χ. Καρούζος & Ι.Θ. Κακριδής). Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 1973 [οι ορισμοί του ωραίου].

Πλάτων, *Πολιτεία*, 3^ο και 10^ο βιβλίο (μτφ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος). Αθήνα: Πόλις, 2002 [μεταφυσική και ηθική κριτική της τέχνης, η 'εξορία' των ποιητών`].

- Αριστοτέλης, *Περί ποιητικής* (εισ. Ι. Συκουτρής, μτφ. Σ. Μενάρδος). Αθήνα: Εστία, 1936 [και ανατυπώσεις]
- Hume D., «Το κριτήριο του γούστου», στο: Θ. Παρισάκη, *Φιλοσοφία και τέχνη*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2004.
- Kant I., *Κριτική της Κριτικής Δύναμης* (μτφ. Κ. Ανδρουλιδάκης). Αθήνα: Σμίλη, 2013 (2002).
- Hegel G.W.F., *Αισθητική* (μτφ. Σ. Γιακουμής). Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2010.
- Hegel G.W.F., *Εισαγωγή στην αισθητική* (μτφ. Γ. Βελουδής). Αθήνα: Πόλις, 2000.
- Schiller F., *Καλλίας ή περί του κάλλους* (μτφ. Μ. Κοντοπούλου κ.ά.). Αθήνα: Πόλις, 2005.
- Schiller F., *Περί της αισθητικής παιδείας του ανθρώπου σε μια σειρά επιστολών* (μτφ. Κ. Ανδρουλιδάκης). Αθήνα: Ιδεόγραμμα, 2006.
- Adorno T.W., *Αισθητική θεωρία* (μτφ. Λ. Αναγνώστου). Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2000.
- Goodman N., *Γλώσσες της τέχνης* (μτφ. Π. Βλαγκόπουλος). Αθήνα: Εκκρεμές, 2005.
- Τζαβάρας Γ. (επιμ.), *Ανθολόγιο αισθητικής*. Αθήνα: Gutenberg, 2007 [χρήσιμο για τη διδασκαλία ανθολόγιο σύντομων χωρίων από όλη την ιστορία της φιλοσοφίας].
- Eco U., *Τέχνη και κάλλος στην αισθητική του Μεσαίωνα* (μτφ. Έφη Καλλιφατίδη). Αθήνα: Γνώση, 1994.
- Castelli Patrizia, *Η αισθητική της Αναγέννησης* (μτφ. Καίτη Μάρακα). Αθήνα: Πολύτροπον, 2008.
- Περιοδικό Υπόμνημα στη φιλοσοφία*, τεύχος 1 (2004): Αφιέρωμα στην Κριτική της κριτικής δύναμης του Ιμάνουελ Καντ (επιμ. Θ. Πενολίδης).
- Μπρα Ζ., *Ο Χέγκελ και η τέχνη* (μτφ. Σ. Πασχάλης). Αθήνα: Πατάκης 2000.
- Ferry L., *Homo aestheticus: Η επινόηση της καλαισθησίας στη δημοκρατική εποχή* (μτφ. Χαρά Μπακονικόλα & Φ. Σιατίτσας). Αθήνα: Ευρυδίκη, 2011.

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

Ι. Συζήτηση στην τάξη σχετικά με την έννοια του ωραίου.

Μια συζήτηση στην τάξη είναι, κάτω από συγκεκριμένη οπτική, αποτελεί στοιχείο της κονστρουκτιβιστικής μάθησης. Θα πρέπει βέβαια να εναλλάσσεται μεταξύ των πολλών άλλων μεθόδων. Το σημαντικότερο, πρέπει να είναι σχεδιασμένη έτσι ώστε οι μαθητές να διατυπώσουν τις ιδέες και τις ερωτήσεις τους και να εκφράσουν τις απόψεις τους και να συλλάβουν τα αποτελέσματα με δικά τους λόγια.

Αυτό θα περιγραφεί με ένα παράδειγμα. Οι μαθητές πρέπει αυτή τη διδακτική ώρα, αφού προβληματιστούν, να διαμορφώσουν μια προσωπική άποψη για το νόημα και τον χαρακτήρα των αισθητικών κρίσεων. Για να βοηθήσει ο εκπαιδευτικός τους μαθητές τους διαβάζει ένα ποίημα από αυτά που διδάσκονται στο βιβλίο της Λογοτεχνίας της Β Λυκείου, υπενθυμίζοντας τους βασικά σημεία για την έννοια της κριτικής και από το Βιβλίο της Νεοελληνικής Γλώσσας της Β Λυκείου και τους ζητά να το αποτιμήσουν αισθητικά ως απλοί αναγνώστες, με βάση την προσωπική εμπειρία τους, αλλά και ως «κριτικοί τέχνης», γράφοντας ενδεικτικά στον πίνακα τις λέξεις: «ωραίο», «συγκίνηση», «άσχημο», «κρίση», «τέχνη», «φαντασία», «ποίηση».

Στη συνέχεια οι μαθητές αρχίζουν να περιγράφουν είτε με βάση τα υποκειμενικά τους βιώματα και προσωπικά ενδιαφέροντα είτε με τα αντικειμενικά κριτήρια αξιολόγησης το κρινόμενο έργο τέχνης και να καταγράφουν για το εάν και για ποιους λόγους τους θεωρούν ότι το ποίημα εκφράζει ή δεν εκφράζει το ωραίο, εάν αυτό ορίζεται άμεσα, από την εμπειρία ή από την κρίση τους, εάν υπάρχει στο ίδιο το έργο ή είναι αποτέλεσμα μιας αισθητικής αξιολόγησης. Αυτό οδηγεί σε δύο θέσεις στην προσέγγιση του ποιήματος ως έργου τέχνης: Οι μαθητές θα διερωτηθούν μέσω της περιγραφής για τον υποκειμενικό και αντικειμενικό χαρακτήρα του ωραίου. Εδώ το ζήτημα είναι να μπορεί κανείς να διακρίνει μεταξύ των δύο προσεγγίσεων και να κατασκευάσουν οι μαθητές τη δική τους θέση, ως αποτέλεσμα της συζήτησης. Μέσα από ένα πείραμα στο οποίο θα ζητούσαμε από τους μαθητές που γράφουν ποίηση ή ασχολούνται με κάποιο άλλο είδος τέχνης, θα μπορούσαμε να δείξουμε και το ρόλο της φαντασίας του καλλιτέχνη στην δημιουργία του ωραίου.

24. Ερμηνεία και αποτίμηση των καλλιτεχνικών έργων

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Ο μαθητής πρέπει να κατανοήσει ότι και οι αισθητικές κρίσεις, όπως οι ηθικές και πολιτικές, έχουν ανάλογα προβλήματα στη θεμελίωσή τους. Υπάρχει αντικειμενική αξιολόγηση ενός έργου τέχνης; Τα κριτήρια που εφαρμόζουμε είναι υποκειμενικά ή καθολικά;
- Μέσα από ανάλυση συγκεκριμένων έργων τέχνης, πρέπει να φανεί η προέλευση της αισθητικής αξίας του έργου, το αν οι αισθητικές ιδιότητες ή και αξίες του έργου ενυπάρχουν στο ίδιο το έργο ή αν αποτελούν δική μας κατασκευή.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Ζειμπέκης Γ., «Υπάρχουν αισθητικές αξίες», περιοδικό *Δευκαλίων* 25/1 (2007), σ. 79-95.

Moles A., *Θεωρία της πληροφορίας και αισθητική αντίληψη* (μτφ. Αναστασία Καραστάθη). Αθήνα: MIET, 2005.

Κωβαίος Κ., *Φιλοσοφία και κινηματογράφος*. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 2002 [ανάλυση ταινιών του Κισλόφκσι, Γούντυ Άλλεν, Παζολίνι, Φερρέρι, Ρομέρ, Βερτμύλλερ, Κουροσάβα, φον Τρίερ].

2. Διαδικτυακές πηγές

Ingarden R., «Καλλιτεχνικές και αισθητικές αξίες», περιοδικό *Δευκαλίων* 5/18 (1977), σ. 188-204 <
<http://electra.lis.upatras.gr/index.php/deukalionas/article/view/1382/1258>>.

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

I. Διδακτική πρόταση

Συζήτηση στην τάξη σχετικά με την έννοια του ωραίου.

Μια συζήτηση στην τάξη πρέπει να είναι σχεδιασμένη έτσι ώστε οι μαθητές να διατυπώσουν τις ιδέες και τις ερωτήσεις τους και να εκφράσουν τις απόψεις τους και να συλλάβουν τα αποτελέσματα με δικά τους λόγια.

Αυτό θα περιγραφεί με ένα παράδειγμα. Οι μαθητές πρέπει αυτή τη διδακτική ώρα, αφού προβληματιστούν, να διαμορφώσουν μια προσωπική άποψη για το νόημα και τον χαρακτήρα των αισθητικών κρίσεων. Για να βοηθήσει ο εκπαιδευτικός τους μαθητές τους διαβάζει ένα ποίημα από αυτά που διδάσκονται στο βιβλίο της Λογοτεχνίας της Β' Λυκείου, υπενθυμίζοντας τους βασικά σημεία για την έννοια της κριτικής και από το Βιβλίο της Νεοελληνικής Γλώσσας της Β Λυκείου και τους ζητά να το αποτιμήσουν αισθητικά ως απλοί αναγνώστες, με βάση την προσωπική εμπειρία τους, αλλά και ως «κριτικοί τέχνης», γράφοντας ενδεικτικά στον πίνακα τις λέξεις: «ωραίο», «συγκίνηση», «άσχημο», «κρίση», «τέχνη», «φαντασία», «ποίηση».

Στη συνέχεια οι μαθητές αρχίζουν να περιγράφουν είτε με βάση τα υποκειμενικά τους βιώματα και προσωπικά ενδιαφέροντα είτε με τα αντικειμενικά κριτήρια αξιολόγησης το κρινόμενο έργο τέχνης και να καταγράφουν για το εάν και για ποιους λόγους τους θεωρούν ότι το ποίημα εκφράζει ή δεν εκφράζει το ωραίο, εάν αυτό ορίζεται άμεσα, από την εμπειρία ή από την κρίση τους, εάν υπάρχει στο ίδιο το έργο ή είναι αποτέλεσμα μιας αισθητικής αξιολόγησης. Αυτό οδηγεί σε δύο θέσεις στην προσέγγιση του ποιήματος ως έργου τέχνης: Οι μαθητές θα διερωτηθούν μέσω της περιγραφής για τον υποκειμενικό και αντικειμενικό χαρακτήρα του ωραίου. Εδώ το ζήτημα είναι να μπορεί κανείς να διακρίνει μεταξύ των δύο προσεγγίσεων και να κατασκευάσουν οι μαθητές τη δική τους θέση, ως αποτέλεσμα της συζήτησης. Μέσα από ένα πείραμα στο οποίο θα ζητούσαμε από τους μαθητές που γράφουν ποίηση ή ασχολούνται με κάποιο άλλο είδος τέχνης, θα μπορούσαμε να δείξουμε και το ρόλο της φαντασίας του καλλιτέχνη στην δημιουργία του ωραίου.

25. Ελευθερία της καλλιτεχνικής έκφρασης και λογοκρισία

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Το ζήτημα της ελευθερίας της καλλιτεχνικής έκφρασης μπορεί να εξετασθεί στο πλαίσιο της σχέσης της τέχνης με την πολιτική. Έτσι θα αναδειχθούν η αναλογία και η διαφορά της καλλιτεχνικής από την πολιτική ελευθερία. Η καλλιτεχνική ελευθερία μπορεί να γίνει κατανοητή όταν ασκείται ή περιορίζεται κάθε φορά μέσα στο συγκεκριμένο πολίτευμα, με τη μορφή λογοκρισίας ή και αυτολογοκρισίας.
- Ιδιαίτερη έμφαση μπορεί να δοθεί στην έντονη και αμφίθυμη σχέση των ολοκληρωτικών και αυταρχικών καθεστώτων με την τέχνη –αφενός αυστηρός έλεγχος έως και απαγόρευση, από την άλλη αξιοποίηση της τέχνης ως καθεστωτικής προπαγάνδας. Αυτό το σημείο μπορεί να συσχετισθεί με το κεφάλαιο 17 (για την έννοια της ελευθερίας) και τα κεφάλαια 19-20 (για τον σοσιαλισμό και τον φασισμό και τη στάση τους προς την τέχνη).
- Σημαντικό είναι να αναδειχθούν τα θεωρητικά επιχειρήματα, πολιτικού, νομικού, φιλοσοφικού, ηθικού, θρησκευτικού χαρακτήρα, και οι θεωρητικές

αρχές που επικαλούνται τόσο οι υπέρμαχοι όσο και οι πολέμιοι της καλλιτεχνικής ελευθερίας.

- *Συσχετισμοί με άλλες ενότητες/κεφάλαια:* μπορεί να επισημανθεί ότι οι πολιτικές αντιλήψεις για την ισότητα και την ελευθερία (κεφάλαιο 17) έχουν ηθικές υποδηλώσεις ή και θεμελιώνονται σε κάποια ηθική θεωρία (κεφάλαια 8-10)

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Πλάτων, *Πολιτεία* (μτφ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος). Αθήνα: Πόλις, 2002.

Ρουσσώ Ζ.Ζ., *Επιστολή στον ντ' Αλαμπέρ (περί των θεαμάτων)* (μτφ. Γ. Μητρόπουλος). Αθήνα: Στάχυ, 2001.

Starobinski J., *Ο Ρουσσώ απαντά στον Βολταίρο: Ο λόγος περί επιστημών και τεχνών* (μτφ. Ράνια Πολυκανδριώτη & Άννα Ταμπάκη). Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2002.

Τριανταφυλλίδης Δ. (επιμ.), *Ολοκληρωτισμός και τέχνη*. Αθήνα: Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις, 2007.

Δημητρίου Σ., *Η πολιτική διάσταση στην τέχνη*. Αθήνα: Σαββάλας, 2009.

Κυριαζόπουλος Σπ., *Ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός στη ζωγραφική*. Αθήνα: Τροπές, 1977.

Σταυρακάκης Γ. & Σταφυλάκης Κ. (επιμ.), *Το πολιτικό στη σύγχρονη τέχνη*. Αθήνα: Εκκρεμές, 2008.

Hauser A., *Κοινωνική Ιστορία της Τέχνης*, 4 τόμοι (μτφ. Τ. Κονδύλης). Αθήνα: Κάλβος, ΧΧ.

Herf J., *Αντιδραστικός μοντερνισμός: Τεχνολογία, κουλτούρα και πολιτική στη Βαϊμάρη και το Γ' Ράιχ* (μτφ. Π. Ματάλας). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2007.

Ρισάρ Λ., *Ναζισμός και κουλτούρα* (μτφ. Λουΐσκα Αβαγιανού). Αθήνα: Αστάρτη, 1999.

Βιρβιδάκης Σ. & Παιονίδης Φ., «Αισθητική, τέχνη, ηθική», στο: Π. Χριστοδουλίδης (επιμ.), *Αισθητική και θεωρία της τέχνης*. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1994, σ. 29-42.

Κωβαίος Κ., «Ηθική και αισθητική: Μπορούν ποτέ να συνυπάρξουν;», περιοδικό *Δευκαλίων* 25/1 (2007), σ. 135-160.

26. Τι είναι και τι δεν είναι τέχνη

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Πρέπει να γίνει κατανοητό ότι ο ορισμός της τέχνης, το τι είναι αυτό που κάνει ένα ανθρώπινο τεχνούργημα να ονομάζεται «έργο τέχνης», αποτελεί ένα σημαντικό ερώτημα για τη φιλοσοφία της τέχνης αλλά και για τον κάθε άνθρωπο που έρχεται σε επαφή με κάτι που του παρουσιάζεται ως «έργο τέχνης» (πίνακας, γλυπτό, μουσικό έργο κ.ά.). Πότε, με ποια κριτήρια, μπορούμε να αποκαλέσουμε κάτι «έργο τέχνης»; Και αυτά τα κριτήρια είναι αντικειμενικά ή υποκειμενικά, υπόκεινται σε χρονικές και πολιτισμικές διαφοροποιήσεις;
- Για την απάντηση του ερωτήματος του κεφαλαίου, μπορούν να υποδειχθούν (α) τα ιστορικά στοιχεία, που φανερώνουν ότι οι αντιλήψεις για το τι είναι τέχνη δεν

είναι σταθερές, και ίσως οδηγούν σε ένα είδος σχετικισμού ή ιστορισμού ως προς τον ορισμό της τέχνης, και (β) οι θεωρητικές αρχές, που απαιτούν ένα είδος δικαιολόγησης κάθε αισθητικής κρίσης.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Danto A., *Η μεταμόρφωση του κοινότοπου: Μια φιλοσοφική θεώρηση της τέχνης* (μτφ. Μαριλένα Καρρά). Αθήνα: Μεταίχμιο, 2004.

Danto A., *Τι είναι αυτό που το λένε τέχνη* (μτφ. Α. Παππάς). Αθήνα: Μεταίχμιο, 2014.

Μουρίκη Αλεξάνδρα, *Μεταμορφώσεις της αισθητικής*. Αθήνα: Νεφέλη, 2003.

Πέμπτη Θεματική Ενότητα

Φιλοσοφία της επιστήμης: είναι η επιστημονική γνώση το πρότυπο της γνώσης;

Γενικοί Σκοποί:

- Να κατανοηθεί η επιστήμη ως ένα από τα επιτεύγματα του ανθρώπινου πολιτισμού που κατατείνει στην όσο το δυνατό εγκυρότερη και αντικειμενική σύλληψη των αιτίων των φαινομένων και των νόμων που τα διέπουν.
- Να αναδειχθεί στη συνείδηση των μαθητών/τριών ο ρόλος της φιλοσοφίας ως αναγκαίος και διακριτός, ως ένα πεδίο ικανό να διαμορφώσει, με διαρκή αναζήτηση, ένα δυναμικό πλαίσιο κανόνων και αξιών για τον έλεγχο, τη νομιμοποίηση και την ευεργετική αξιοποίηση της επιστήμης και των αποτελεσμάτων της για την κοινωνία.

Ειδικό στόχοι

I. Γνώσεις:

- Να γνωρίσουν τα βασικά διαχρονικά αλλά και επίκαιρα ερωτήματα που απασχολούν τη φιλοσοφία των επιστημών.
- Να εξοικειωθούν με τις απόψεις που διατυπώνονται από τα βασικά ρεύματα σκέψης της σύγχρονης περιόδου στη Φιλοσοφία της Επιστήμης σε σχέση με τα ερωτήματα αυτά.
- Να αντιληφθούν ότι οι επιστήμες δεν είναι ένα αμετάβλητο σώμα πληροφοριών και ιδεών, αλλά ότι οι επιστημονικές θεωρίες αλλάζουν, και μάλιστα συχνά μέσα από μια διαδικασία έντονων φιλοσοφικών αντιπαραθέσεων.

II. Ικανότητες - Δεξιότητες:

- Να αναγνωρίζουν τα κοινά στοιχεία και τις διαφορές στο περιεχόμενο της έννοιας της επιστήμης στις διάφορες ιστορικές περιόδους (αρχαία Ελλάδα, Μεσαίωνας, Αναγέννηση, Διαφωτισμός).
- Να συνδέουν τις αλλαγές στο κοινωνικο-πολιτιστικό περιβάλλον της κάθε ιστορικής περιόδου με τις αλλαγές στο περιεχόμενο της έννοιας της επιστήμης.
- Να συνεργάζονται στο πλαίσιο μιας ομάδας, και να αντιπαρατίθενται στο πλαίσιο μιας συζήτησης μεταξύ των ομάδων, με στόχο την κριτική αποτίμηση και σύγκριση επιστημολογικών προσεγγίσεων, εφαρμόζοντας την ομαδοσυνεργατική διαδικασία.

III. Αξίες-Στάσεις:

- Να διαμορφώσουν μια κριτική, αναστοχαστική, αλλά θετική στάση, απέναντι στην επιστήμη ως ανθρώπινη δραστηριότητα.
- Να διαμορφώσουν ένα πλαίσιο κριτηρίων για την αξιολόγηση της αντικειμενικότητας και της εγκυρότητας μιας επιστημονικής γενίκευσης και την διάκρισή της από παραπλανητικές θεωρίες και πληροφορίες, με πλήρη επίγνωση της ανάγκης για διαρκή αναστοχασμό.

- Να διαμορφώσουν ένα πλαίσιο αξιών για την ευρύτερη ηθικο-κοινωνική αποτίμηση των επιστημονικών εξελίξεων.

Γενικές διδακτικές επισημάνσεις

- Η πέμπτη θεματική ενότητα σχετίζεται στενά με την έκτη. Ξεκινά με υπενθύμιση των σχέσεων φιλοσοφίας και επιστήμης (Κεφάλαιο 2) και αναλύει ζητήματα επιστημονικής μεθόδου και εγκυρότητας/κύρους των επιστημονικών θεωριών (Κεφάλαιο 27). Με βάση αυτά προχωρά στη διάκριση επιστήμης και μη επιστήμης, εφαρμόζοντας τα κριτήρια οριοθέτησης στο παράδειγμα της αστρολογίας (Κεφάλαιο 28). Τέλος, σε πιο πρακτικό επίπεδο, εξετάζονται προβλήματα που φέρνει η επιστημονική πρόοδος στην κοινωνία και τη φύση, με έμφαση στα ζητήματα των πυρηνικών όπλων, των μεταλλαγμένων και, εν γένει, του προσανατολισμού της έρευνας.

Γενική βιβλιογραφία ενότητας

- Αυγελής Ν., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία της επιστήμης*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης, 2010.
- Σφενδόνη-Μέντζου Δ., *Φιλοσοφία της επιστήμης*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη, 2004.
- Losse J., *Φιλοσοφία της επιστήμης: μια ιστορική εισαγωγή* (μτφ. Θ. Χρηστίδης). Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1993.
- Salmon κ.ά., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία της επιστήμης* (μτφ. Π. Θεοδώρου, Κ. Παγωνδιώτης & Γ. Φουρτούνης). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2005.
- Μπαλτάς Α. (επιμ.), *Φιλοσοφία και επιστήμες στον εικοστό αιώνα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2013.
- Ψύλλος Σ., «Φιλοσοφία και επιστήμη», <<http://users.uoa.gr/~psillos/Teaching/Talks/Philosophy%20&%20Science.pdf>>.
- Μαραγκός Γ., *Γνωσιολογισμοί: Στο μεταίχμιο της φιλοσοφίας της επιστήμης και της γνωσιοεπιστήμης*. Αθήνα: Οδυσσέας, 1996.
- Καστοριάδης Κ., *Φιλοσοφία και επιστήμη* (επιμ. Γ. Ευαγγελόπουλος). Αθήνα: Ευρασία, 2010.
- Κάλφας Β., *Φιλοσοφία και επιστήμη στην αρχαία Ελλάδα*. Αθήνα: Πόλις, 2005.
- Μπαλτάς Α., *Για την επιστημολογία του Λουί Αλτουσέρ: Η επιστήμη της ιστορίας μιας επιστήμης και η φυσική ως τρόπος παραγωγής*. Αθήνα: Νήσος, 2002.

Λέξεις-κλειδιά

αντικειμενικότητα
αστρολογία
βιοτεχνολογία
γενετική μηχανική
διαψευσιμότητα
εμπειρική γνώση
επαγωγισμός
επαγωγισμός

επαληθευσιμότητα
επιστήμη
επιστήμη - μη επιστήμη
επιστήμη και κοινωνία
επιστήμη και φύση
επιστήμη-τεχνική
επιστημονική γνώση
επιστημονική γνώση και ηθική

επιστημονική εξήγηση
επιστημονική έρευνα
επιστημονική μέθοδος
επιστημονική πρόοδος
επιστημονισμός
ηθική επιστημονικής έρευνας
κριτήρια επιστημονικών θεωριών

κριτική επιστημονικής μεθόδου
μέθοδοι επιστημονικής γνώσης
μέθοδος, εγκυρότητα
πυρηνικά
σχέση φιλοσοφίας-επιστήμης
τεχνικές εφαρμογές
ψευδοεπιστήμη

27. Επιστήμη, μέθοδος και εγκυρότητα.

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Στο κεφάλαιο αυτό πρέπει να παρουσιαστούν τα στοιχεία που δείχνουν τον χαρακτήρα της επιστημονικής γνώσης, η οποία προτείνεται από κάποιους ως το πρότυπο για κάθε είδους γνώση.
- Τα παραδείγματα από την ιστορία των επιστημών (π.χ. Ευκλείδης, Αρχιμήδης, Γαλιλαίος, Νεύτων, Δαρβίνος, Αϊνστάιν), δείχνουν ότι γνωρίσματα της επιστήμης είναι η μεθοδικότητα, η ορθολογικότητα, η εγκυρότητα, η ελεγχιμότητα, αλλά παράλληλα και ότι τα επιστημονικά παραδείγματα αλλάζουν μέσα στον χρόνο.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Ψύλλος Σ., *Επιστήμη και αλήθεια: Δοκίμια στη φιλοσοφία της επιστήμης*. Αθήνα:

Warburton N., *Φιλοσοφία: τα βασικά* (μτφ. Δέσποινα Ρισσάκη). Αθήνα: Αρσενίδης, 2010, σ. 176-199.

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

I. Κείμενο προς συζήτηση

«Η φιλοσοφία λοιπόν με τα πρότυπα που δημιουργεί εκφράζει μια ουσιαστική στάση απέναντι στη γνώση. Ο φιλόσοφος, τοποθετημένος στο κέντρο του ανθρώπινου κόσμου δίνει με τις θεωρίες του τα μέτρα με τα οποία κάθε πολιτισμός, κάθε εποχή, κρίνουν και αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα. Γι αυτό, παρ' όλο που τα φιλοσοφικά συστήματα δεν έχουν την αντικειμενικότητα των επιστημονικών θεωριών, δεν είναι διόλου παράξενο ότι πολλοί από τους μεγάλους φιλοσόφους του παρελθόντος υπήρξαν ταυτόχρονα και μεγάλοι επιστήμονες. Δεν θαπρεπε ίσως να αναφέρω παραδείγματα που είναι σε όλους γνωστά, το θέμα όμως μου επιβάλλει να τονίσω ότι ο Πυθαγόρας υπήρξε ένας από τους πρωτεργάτες των μαθηματικών επιστημών, ότι ο Αρχύτας ο Ταραντίνος υπήρξε, πριν από τον Αρχιμήδη, ο θεμελιωτής της θεωρητικής μηχανικής, ότι ο Αριστοτέλης υπήρξε ο πατέρας της ψυχολογίας, ότι ο Descartes υπήρξε ο κυριότερος θεωρητικός της μαθηματικής φυσικής, ο δημιουργός της γεωμετρικής οπτικής και της αναλυτικής γεωμετρίας, ότι ο Pascal έβαλε τις πρώτες βάσεις του λογισμού των πιθανοτήτων και ότι ο Leibniz, ταυτόχρονα με το Νεύτωνα και χωρίς να επηρεαστεί από αυτόν, ανακάλυψε τον απειροστικό λογισμό. Γι' αυτό και η κάποια συγκαταβατικότητα με την οποίαν μερικοί επιστήμονες φαίνεται να περιβάλλουν το φιλοσοφικό στοχασμό, παρουσιάζοντας τα φιλοσοφικά συστήματα σαν ελεύθερα κατασκευάσματα του νου, δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα και δεν στηρίζεται στη μελέτη της Ιστορίας των Επιστημών και στην ανάλυση των θεμελιακών Αρχών που τις διέπουν. Γατί οι περισσότερες από τις Αρχές της φυσικής, όπως λόγου χάρη η Αρχή της Αδράνειας, η Αρχή της διατηρήσεως της ενέργειας, η Αρχή της διατηρήσεως της ύλης, έχουν, κατά μέγα μέρος, προέλευση φιλοσοφική.» (Γιώργος Μουρέλος, *Θεμελιώδεις*)

28. Διάκριση επιστήμης – μη-επιστήμης (το παράδειγμα της αστρολογίας)-επιστημονισμός

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Ένας πρώτος διδακτικός στόχος είναι να γίνει αντιληπτός ο ρόλος που έχει παίζει η επιστημονική γνώση ως πρότυπο της γνώσης εν γένει.
- Σημαντικός στόχος είναι η εξοικείωση και η αξιολόγηση των κριτηρίων της επιστημονικής γνώσης, τα οποία αποτελούν και κριτήρια διάκρισης της επιστήμης από άλλες δραστηριότητες που, είτε παλαιά είτε μέχρι και σήμερα, παρουσιάζονται με ψευδοεπιστημονικό χαρακτήρα. Η γνώση των παραπάνω μπορεί να δώσει επιχειρήματα για την κατάρριψη προτάσεων (π.χ. από την αστρολογία) που παρουσιάζονται ως έγκυρες και αποδείξιμες.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Adorno T., *Τα άστρα κάτω στη Γη: Κοινωνιοψυχολογική μελέτη της λαϊκής αστρολογίας* (μτφ. Φ. Τερζάκης). Αθήνα: Ηριδανός, 2014.

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

Κείμενα προς συζήτηση

1. «Το πραγματικό χάσμα, η πραγματική διάκριση ανάμεσα στην επιστήμη και σε αυτό που επίσης θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε μυθική σκέψη- και το αποκαλούμε έτσι για να βρούμε ένα βολικό όνομα, αν και δεν πρόκειται ακριβώς για κάτι τέτοιο- η πραγματική, λοιπόν, διάκριση έλαβε χώρα τον δέκατο έβδομο και δέκατο όγδοο αιώνα. Την εποχή εκείνη, με τον Βάκωνα, τον Ντεκάρτ, τον Νεύτωνα, και τους άλλους, ήταν για την επιστήμη αναγκαίο να ενισχυθεί απέναντι στις παλιές γενιές της μυθικής και μυστικής σκέψης και θεωρήθηκε πως η επιστήμη θα μπορούσε να υπάρξει μόνο στρέφοντας τα νώτα της προς τον κόσμο που βλέπουμε, οσφραινόμαστε, γευόμαστε και αντιλαμβανόμαστε ' ο κόσμος των αισθητηρίων ήταν ένας απατηλός κόσμος, ενώ ο πραγματικός κόσμος ήταν ένας κόσμος μαθηματικών ιδιοτήτων που μπορούσαν να γίνουν αντιληπτές μόνο μέσω του νου και που βρίσκονταν σε πλήρη διαφωνία με την ψευδή μαρτυρία των αισθήσεων. Αυτό πιθανόν ήταν μια απαραίτητη κίνηση, γιατί η πείρα μας δείχνει πως χάρη σε αυτή τη διάκριση-διαχωρισμό- αυτό το σχίσμα αν θέλετε- η επιστημονική σκέψη μπόρεσε να αυτοσυσταθεί.

Τώρα, όμως, έχω την εντύπωση (και, φυσικά, δεν μιλάω σαν ένας επιστήμονας-δεν είμαι φυσικός, δεν είμαι βιολόγος, δεν είμαι χημικός) πως η σύγχρονη επιστήμη έχει μια τάση να καλύψει αυτό το χάσμα, και πώς όλο και πιο πολύ τα αισθητηριακά δεδομένα επανεπεντάσσονται στην επιστημονική εξήγηση σαν κάτι που έχει νόημα, που έχει αλήθεια, και που μπορεί να εξηγηθεί.» (Claude Levi-Strauss, *Μύθος και νόημα* [μτφ. Β. Αθανασόπουλος]. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1986, σ.28-29)

2. «Μέσα στην πνευματική ευφορία της δεκαετίας του '20, ο νεαρός Πόππερ φαινόταν αναποφάσιτος ανάμεσα στον μαρξισμό, τον φιλελευθερισμό, στην ψυχανάλυση και τη φυσική του Αινστάιν. Αναρωτιόταν με ποιο τρόπο να διακρίνει το αληθινό από το ψευδές. Ποιο ήταν το όριο μεταξύ της αληθινής επιστήμης και της ψευδοεπιστήμης; [...] Η λύση του

Πόππερ εδρεύει στο κριτήριο της «διάψευσης» (refutation)-Αγγλικά falsificability (διαψευσιμότητα / απόδειξη τους ψευδούς χαρακτήρα)- ο Πόππερ δεν ήταν ούτε τριάντα ετών όταν διατύπωσε αυτή τη θεωρία για πρώτη φορά και η έννοια αυτή έμελλε να προκαλέσει αναστάτωση στην επιστημονική κοινότητα του 20^{ου} αιώνα. Ο Πόππερ πρεσβεύει ότι η επιστημονική έρευνα δεν πρέπει να έχει ως σκοπό να αποδείξει ότι μια θεωρία δεν ευσταθεί, αλλά απεναντίας, να προσπαθεί να αποδείξει ότι είναι ψευδής. Όταν η θεωρία αντιστέκεται στις επαληθεύσεις αυτές, μόνον τότε είναι δυνατό να θεωρηθεί ως επιστημονικώς σωστή-τουλάχιστον έως ότου διατυπωθεί η επόμενη θεωρία που θα την αντικαταστήσει μέσα στο αέναο παιχνίδι επαληθεύσεων και αναζητήσεως λαθών. Έτσι προχωρεί η επιστήμη. Μόνον ό,τι επιδέχεται διάψευση έχει επιστημονικό χαρακτήρα. Ό,τι δεν υπόκειται σε ανασκευή ανήκει στον τομέα της μαγείας και του μυστικισμού.» (G. Sorman, *Οι μεγάλοι στοχαστές της εποχής μας* [μτφ. Α. Κλεώπας]. Αθήνα: Ροές, 1991, σ. 417-418)

29. Επιστήμη, φύση και κοινωνία:

α) πυρηνικά, β) μεταλλαγμένα, γ) κλωνοποίηση, δ) ηθική της έρευνας

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Διδακτικοί στόχοι: ο μαθητής πρέπει να αναγνωρίσει τη μετάβαση από την απλή τεχνική, στις ιδέες και την επιστήμη, και στη συνέχεια στην εφαρμογή της, την τεχνολογία.
- Τα επιμέρους προβλήματα του κεφαλαίου πρέπει να γίνουν αντιληπτά ως περιπτώσεις του ζητήματος της σχέσης επιστήμης, τεχνολογίας και αξιών. Παράλληλα, πρέπει να μπορούν να διακριθούν αυτές οι έννοιες.
- Ως προς τις εφαρμογές της επιστήμης, πρέπει να τονισθεί το δίλημμα για την ουδετερότητα ή μη της τεχνολογίας και τους κινδύνους από την αξιακή αυτονόμηση της τεχνολογίας.

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

I. Θέμα προς συζήτηση/συγγραφή δοκιμίου

Αφού διαβάσετε το παρακάτω κείμενο, να καταγράψετε σε μια παράγραφο 300 λέξεων τα συμπεράσματά σας για τη σχέση Φιλοσοφίας και Επιστήμης. <http://www.filosofia.gr/thematafilosofias.php?subaction=showfull&id=1140725869&archive=&start_from=&ucat=1&>

Το θέμα αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί για το Κεφάλαιο 2 (σχέση φιλοσοφίας και επιστημών).

Αντιφάσεων αρμονία

Η επιστήμη κάνει τον άνθρωπο να κοιμάται έλεγε ο Wittgenstein, ενώ ο Λεβ Σεστώφ προσπαθούσε να μας εξηγήσει πως πρέπει να απομακρυνθούμε από τη λογική σκέψη. Αν "πρέπει" να είσαι "λογικός" για να "καταλάβεις" τα λογικά επιχειρήματα του συνομιλητή σου, μήπως τότε αυτά τα επιχειρήματα δεν είναι και τόσο δυνατά; Ποια "αλήθεια" αποκαλύπτεται μόνο σε όσους είναι κατάλληλα προετοιμασμένοι να τη δεχθούν; Μήπως τελικά οι πραγματικές αλήθειες είναι αυτές που απλά πιστεύουμε - όπως το ότι έχουμε συνείδηση, το ότι έχουμε κάποιον σκοπό; Για τον Σεστώφ ο άνθρωπος ήταν παλιά παντογνώστης και πραγματικά ελεύθερος μέχρι που αποφάσισε να θυσιάσει την πίστη του για να αποκτήσει τη γνώση του σωστό-λάθος. Αν ο κόσμος είναι "ΕΝΑ", τότε ίσως πράγματι η αναζήτηση αυτού που "δεν είναι" σωστό να είναι άκυρη. Και τότε ίσως και να ισχύει η

επιστημονική ανάλυση ενός πίνακα ζωγραφικής, αλλά το πραγματικό του νόημα να είναι το σύνολο το οποίο η ανάλυση XPS και SEM δεν μπορεί να δει καν. Τότε ίσως η "αλήθεια" να είναι αυτό που βλέπουμε και που πάντα καταλαβαίναμε και πιστεύαμε σαν αληθινό.

Αν τη σημερινή εποχή οι νευροβιολόγοι βλέπουν το εγκεφαλογράφημα όταν κάποιος κάνει μια σκέψη και βγάζουν το συμπέρασμα πως η σκέψη είναι σύμφυτη με την ύλη του εγκεφάλου, είναι επειδή είναι διαποτισμένοι με δόγματα που τους έχουν κάνει να κοιμούνται και να μην βλέπουν μπροστά τους. Αν δεν πιστεύεις στον άνθρωπο και στην ελεύθερη του βούληση - που όλοι μας νοιώθουμε και "γνωρίζουμε" καλά - πως θα βρεις κάτι διαφορετικό; Αν δεν πιστεύεις ότι ο άνθρωπος είναι ον με βούληση πως δεν θα βγάλεις το άλογο συμπέρασμα ότι πολλά ηλεκτρόνια μαζί κάνουν μία "σκέψη"; Τι μπορεί να σημαίνει αυτό αλήθεια; Πολλά ηλεκτρόνια κάνουν ακριβώς αυτό: "πολλά ηλεκτρόνια"! Πότε τα πολλά ηλεκτρόνια γίνονται "σκέψη"; Πως μπορεί μια σκέψη να αποτελείται από κάτι υλικό; Η "λογική" του ότι "όλα είναι ύλη" γίνεται σιγά σιγά δόγμα και κάθε δογματισμός είναι επικίνδυνος... Σε τελική ανάλυση η πίστη πηγάζει από τη λογική ανάλυση, αλλά και η λογική από την πίστη σε ορισμένες "αυταπόδεικτες" αλήθειες... Αυτές οι "αυταπόδεικτες" αλήθειες, αυτά τα "αξιώματα" είναι πίστη στην "αλήθεια" των μύχιων επιθυμιών της Λογικής. Τελικά όλα πηγάζουν από τη Λογική ή από την Πίστη; Ακόμα και οι μηδενιστές μπορεί να συγκινηθούν από ένα ποίημα ή έναν πίνακα. Χωρίς κανένα προφανή και εξηγήσιμο λόγο... Ακόμα και οι υλιστές συγκινούνται από μη-υλικά πράγματα όπως η αγάπη. Ο κόσμος δεν είναι άσπρο ή μαύρο. Υπάρχουν πολλά ενδιάμεσα ωραία χρώματα.

Τη σημερινή υλιστική εποχή πολλοί θεωρούν πως η επιστήμη και η "πληροφορία" είναι οι νέες θεότητες. Πολλοί πιστεύουν πως η επιστήμη με τα περιορισμένα εργαλεία της μπορεί να μας δώσει αυτό που πάντα νομίζουν ότι ήθελαν: έλεγχο. Ωστόσο όποιος είναι μονοσήμαντος έχει συνήθως και λάθος αντίληψη των πραγμάτων. Πράγματι η επιστήμη βοηθάει σε πολλά πράγματα και έχει σημαντικές πρακτικές εφαρμογές. Είναι σημαντικό όμως να διακρίνουμε ανάμεσα στην απλή εμπειρική περιγραφή των φαινομένων και στην ουσιαστική κατανόηση της φύσης τους. Το πρώτο αρκεί για την κατασκευή μιας εφεύρεσης, το δεύτερο είναι ο υπέρτατος και άφθαστος στόχος των φιλοσόφων και η επιστήμη αποτελεί ένα μόνο εργαλείο - και δη περιορισμένων δυνατοτήτων - προσέγγισης του. Το ότι δουλεύει ένα CD player σημαίνει ότι έχουμε κατανοήσει και την πραγματική φύση των κβαντικών φαινομένων; Όχι. Όσο και να αλλάξει η κατεύθυνση των κβαντικών θεωριών το CD θα συνεχίσει να δουλεύει απρόσκοπτα... Ας προσπαθήσουμε λοιπόν να ξεφύγουμε από τις ψευδαισθήσεις μας. Όπως πολύ σωστά αναφέρει ο Καστοριάδης, η επιστήμη αγκαλιάζει την αβεβαιότητα από τη στιγμή που από απλή περιγραφή θα θελήσει να γίνει θεωρία. Και μην ξεχνάμε οι περισσότερες επιστημονικές θεωρίες έχουν προέλθει από παράλογα ξεσπάσματα δημιουργικότητας με βάση κυρίως το ένστικτο και τη διαίσθηση ορισμένων λαμπρών μυαλών.

Όλοι όσοι ψάχνουν για περισσότερο "έλεγχο" ως αναλογιστούν τι πραγματικά σημαίνει "έλεγχος". Η τεχνολογία πραγματικά μας δίνει έλεγχο; Ή τον παίρνει στα χέρια της; Αλήθεια όταν μια συσκευή GPS σου λέει που να πας, ποιος έχει περισσότερο έλεγχο; Εσύ που δεν ξέρεις καν που είσαι και κάνεις ότι σου λέει μια άμυαλη μηχανή; Όχι βέβαια. Τον έλεγχο τον έχει πάρει η μηχανή που σε κατευθύνει... Όλοι όσοι θέλουν περισσότερο "έλεγχο" ως αναλογιστούν τι ακριβώς θέλουν να ελέγξουν και γιατί. Θα ήθελε κανείς να "ελέγξει" το αίσθημα της αγάπης; Να το "κλείνει" και να το "ανοίγει" όπως ανοίγει μια κάνουλα με νερό; Θα ήθελε μήπως κανείς να φτάσουμε σε σημείο να ελέγχουμε τη θέληση και τη σκέψη των άλλων ανθρώπων; Θα ήθελε κανείς να βρίσκεται υπό τέτοιο "έλεγχο"...;

Όταν το ηλεκτρονικό ημερολόγιο που έχεις στον υπολογιστή σου σου θυμίζει ότι ο καλύτερος σου φίλος έχει γενέθλια, τι πραγματικά συμβαίνει; Εσύ έχεις "θυμηθεί" τα γενέθλια του φίλου σου ή ο υπολογιστής σου; Θα αισθανόσουνα ωραία αν ο καλύτερος

σου φίλος δεν σου ευχόταν χρόνια πολλά στα γενέθλια σου επειδή ο υπολογιστής του και το ηλεκτρονικό ημερολόγιο του χάλασαν;

Οι πρωτόγονοι άνθρωποι είχαν πολύ καλύτερη επαφή και αρμονία με τη φύση από ό,τι εμείς. Και στην προσπάθεια μας να ξανακερδίσουμε αυτή την επαφή με τη φύση, η μεγάλη στροφή προς την "οικολογία" σημαίνει ταυτόχρονα και ένα είδος άρνησης της "τεχνολογίας". Οι λαοί της Αφρικής δεν έχουν "πρόβλημα" με την ξηρασία. Έχουν μάθει να ζουν αρμονικά με αυτήν... Και δυστυχώς όσοι περίμεναν προειδοποίηση από τα υπερσύγχρονα συστήματα προειδοποίησης της "επιστήμης", τους δορυφόρους και τα υπερουαίσθητα όργανα των ωκεανολόγων πέθαναν από το τσουνάμι τη δεκαετία του '10... Όσοι ζούσαν σε "υποανάπτukτα" χωριά στην ενδοχώρα σώθηκαν επειδή "ήξεραν" να πάνε στους λόφους...

Η δυτική ιατρική είναι ένα πολύ καλό παράδειγμα του πως ο δογματισμός έχει μπει βαθιά μέσα στα θεμέλια της σκέψης μας. Σήμερα θεωρούμε ότι μόνο τα σύγχρονα φάρμακα των 4-5 μεγάλων φαρμακευτικών εταιριών της Ε.Ε. και των ΗΠΑ είναι τα "σωστά" φάρμακα για κάθε αρρώστια. Άλλες πρακτικές όπως η ομοιοπαθητική, η χρήση βοτάνων, ο βελονισμός κ.α. θεωρούνται ως "μη-επιστημονικές, εναλλακτικές" θεωρίες που υπάρχουν σαν παραδόσεις κάποιων λαών αλλά σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να εμπιστευόμαστε. Όμως έχει σημασία να γνωρίζουμε πως επιβλήθηκε η δυτική ιατρική επί των άλλων θεωρήσεων. Πρέπει να γνωρίζουμε πως η δυτική ιατρική απλά απαγόρευσε την ινδιάνικη πρακτική η οποία λειτουργούσε μια χαρά για χιλιάδες χρόνια για τους ιθαγενείς. Η απαγόρευση δεν βασίστηκε σε έρευνες ή αναλύσεις που έδειχναν ότι η δυτική ιατρική ήταν καλύτερη από αυτή των ιθαγενών Ινδιάνων. Η απαγόρευση έγινε απλά για να επιβληθούν οι δυτικοί επί των "πρωτόγονων" ιθαγενών. Έτσι απλά. Χωρίς ανάλυση. Χωρίς επιχειρηματολογία. Έτσι ωμά οι σύγχρονες φαρμακοβιομηχανίες επιτίθενται και σήμερα εναντίον της ομοιοπαθητικής ή της χρήσης βοτάνων. Αν και υπάρχουν άνθρωποι που έχουν θεραπευθεί με αυτές τις πρακτικές, η επίθεση εναντίον τους είναι απόλυτη: Δεν θεραπεύουν, μην τις χρησιμοποιείτε! Έτσι απλά. Γιατί; Γιατί ΕΤΣΙ! No questions asked. Αλήθεια, πόσο "ελεύθερα" σκεπτόμενη είναι η σύγχρονη ιατρική στη Δύση, όταν οι φαρμακοβιομηχανίες είναι τόσο ισχυρές που μπορούν να επιβάλλουν τη θέληση τους ακόμα και σε κυβερνήσεις χωρών ή στην Ε.Ε. ; Αν ένα φάρμακο ΔΕΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΕΙ, τότε απλά δεν έγινε και τίποτα. Κανείς δεν αμφισβητεί την "(δυτική) ιατρική"... Αν από την άλλη μια πρακτική της ομοιοπαθητικής ΛΕΙΤΟΥΡΓΕΙ τότε "δεν λειτουργεί στα αλήθεια - είναι ψέματα, μην πηγαίνετε σε αυτούς τους κομπογιαννίτες" (μερικές χώρες όπως η Γαλλία και η Αγγλία έχουν ακόμα και νοσοκομεία ομοιοπαθητικής, αλλά αυτά είναι εξαιρέσεις). Έτσι απλά. Ο δογματισμός ποτέ δεν είναι περίπλοκος. Είναι απλός και εξαιρετικά ωμός...

Και φυσικά τα παραπάνω βασίζονται στο ακόμα μεγαλύτερο δόγμα ότι η αρρώστια είναι "χειρότερη" από την υγεία. Όμως ας το σκεφτούμε καλύτερα... Καταρχήν, όπως λέει και ο Σεστώφ, η φιλοσοφία σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να βασίζεται στη γνώμη των πολλών. Οι πολλοί δεν είναι ικανοί όχι να φιλοσοφήσουν αλλά ούτε και να καταλάβουν βασικές έννοιες της φιλοσοφίας. Από αυτή την άποψη λοιπόν και μόνο, μπορεί κανείς να αρχίσει να είναι δύσπιστος απέναντι στην τόσο "απόλυτα εδραιωμένη" υπεροχή της "υγείας". Κατά δεύτερον, ποτέ η φιλοσοφία δεν πρέπει να υπαγορεύεται από ωφελμιστικά κίνητρα. Άλλος ένας λόγος να είμαι δύσπιστος απέναντι στην υπεροχή της "υγείας", η οποία μας κάνει να αισθανόμαστε τόσο ωραία... Από πότε οι σωστές φιλοσοφικές απόψεις είναι και οι πιο "εύκολες"; Πραγματικά δεν χρειαζόμαστε την αρρώστια; Ποιοι είμαστε εμείς να αντιταχούμε στη σοφία της φύσης; Πόσοι γονείς δεν θέλουν να αρρωστήσουν τα παιδιά τους για να αναπτύξουν αντισώματα; Πόσοι άνθρωποι που είναι απομονωμένοι όλη τους τη ζωή από τα μικρόβια, κάποια στιγμή έρχονται σε επαφή με ένα και πεθαίνουν; Πόσοι άνθρωποι με μεσογειακή αναιμία προστατεύθηκαν από την ευλογία; Τη σημερινή εποχή, ο ανθρώπινος οργανισμός - εξαιτίας της "πολλής υγείας" - έχει αρχίσει μάλιστα να επιτίθεται

στον ίδιο του το εαυτό, με αποτέλεσμα μια ραγδαία αύξηση στα αυτοάνοσα νοσήματα. Υγεία και αρρώστια λοιπόν ίσως είναι το ιδανικό...

Όλοι όσοι ψάχνουν για περισσότερη πληροφορία για να λύσουν τα προβλήματα τους ας αναλογιστούν - όπως σωστά επισημαίνει ο πατριάρχης Βαρθολομαίος - ότι κανένα από τα μεγάλα προβλήματα του ανθρώπου δεν είναι πρόβλημα που έχει τις ρίζες του στην έλλειψη πληροφόρησης. Τα ανθρώπινα προβλήματα είναι προβλήματα αγάπης, εμπιστοσύνης, ανοχής, υπομονής, κατανόησης.

Η γλώσσα μας είναι αυτή που είναι, αλλά τι μας λέει ότι οι γλώσσες άλλων λαών δεν έχουν κάτι να μας διδάξουν; Οι ινδιάνοι του Delaware δεν μπορούν να αναφερθούν σε "κάτι" όπως αυτό είναι μόνο του αλλά μόνο στα πλαίσια μίας συγκεκριμένης κατάστασης. Έτσι στη γλώσσα τους, την *Unami*, δεν υπάρχει λέξη για το "χιόνι", αλλά υπάρχουν λέξεις για καταστάσεις όπως "το έδαφος έχει χιόνι", "χθες χιόνισε" ή "έχει καιρό για χιόνι". Τι μας λέει ότι η γλώσσα μας, με τα τόσα Πλατωνικά πρότυπα περί ιδεών και αιτιότητας ενσωματωμένα, είναι πιο "σωστή" από τις άλλες; Οι ινδιάνοι *Nuer* δεν έχουν την έννοια του χρόνου στη γλώσσα τους. Αν μαθαίναμε από αυτή τη διαφορετική προσέγγιση ίσως δεν θα χρειαζόμασταν τόσες χιλιάδες χρόνια για να μας πει ο Godel ότι ο χρόνος μάλλον είναι μία ψευδαίσθηση μας. Πολλοί κρίνουν πόσο καλή είναι μια θεωρία από το πόσο κοντά είναι στην πραγματικότητα. Αν όμως δεν γνωρίζουμε ποια είναι αυτή η "πραγματικότητα", πως μπορεί ένα τέτοιο κριτήριο να λειτουργεί; Και αν η γλώσσα μας μας επιτρέπει να εκφράσουμε ερωτήματα όπως "η τάξη όλων των τάξεων που δεν είναι μέλη του εαυτού τους είναι μέλος του εαυτού της;" τότε γιατί δεν θέλουμε να δούμε κατάματα το "παράδοξο" στο οποίο μας οδηγεί;

II. Κείμενα προς συζήτηση

1. «Συνέβη, αναφορικά με τις βιοτεχνολογίες, ένα «φαινόμενο start-up{απότομης ανόδου}» αρκετά παρόμοιο με την υπερβολική χρηματιστηριακή μέθη που χαιρέτισε τη γέννηση της «νέας οικονομίας». Εκείνη τη μέθη την ακολούθησε, όπως ξέρουμε, μια απότομη κατρακύλα. Σηματοδοτούσε, με την κυριολεκτική έννοια του όρου, την έξοδο από ένα όνειρο... Θα μπορούσε κάλλιστα να συμβεί το ίδιο με τον πυρετό των βιοτεχνολογιών και τον «αγώνα δρόμου για τα γονίδια». Χωρίς να λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι στις Ηνωμένες Πολιτείες ο αρχικός ενθουσιασμός που προκλήθηκε από τη γονιδιακή θεραπεία ώθησε πάραυτα τα εργαστήρια και τους γιατρούς να υποπέσουν σε ό,τι θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε σωρεία σοβαρών απεισκευσιών. ..Σήμερα, είναι ουκ ολίγοι οι ερευνητές που καταγγέλλουν αυτές τις γονιδιακές θεραπείες οι οποίες δοκιμάζονται όπως όπως και τα αποτελέσματα των οποίων είναι ως επί το πλείστον αρνητικά. Ζητούν την εφαρμογή ενός μορατόριουμ.» (Jean-Claude Guillebaud, *Η αρχή της ανθρωπιάς* [μτφ. Γ. Παρλαλόγλου]. Αθήνα: Ψυχογιός, 2007, σ. 398-399)

2. «Οι απρόβλεπτες κοινωνικο-πολιτισμικές συνέπειες της τεχνικής προόδου αντιπροσωπεύουν για το ανθρώπινο είδος μιαν ανοικτή πρόκληση: όχι μόνο να επικαλείται, αλλά να μάθει και να κυριαρχεί την κοινωνική του μοίρα. Αυτή η πρόκληση της τεχνικής δε μπορεί να αντιμετωπιστεί μέσω της ίδιας της τεχνικής. Πρέπει μάλλον να ξεκινήσει μια πολιτικά αποτελεσματική συζήτηση, που θα συσχετίζει ορθολογικά το κοινωνικό δυναμικό της τεχνικής Γνώσης και ικανότητας, με την πρακτική Γνώση και βούληση των ανθρώπων... Θα μπορούσαν αφετέρου οι πολιτικά δρώντες να κρίνουν πρακτικά, προς ποια κατεύθυνση και σε ποιο βαθμό θέλουμε στο μέλλον να αναπτύξουμε περαιτέρω την τεχνική Γνώση.» (Jurgen Habermas, «Τεχνική και επιστήμη ως ιδεολογία» στο *Κείμενα γνωσιοθεωρίας και κοινωνικής κριτικής*, μτφρ. Αν. Οικονόμου, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1990, σελ. 163).

3. «Πώς; Σκοπός της επιστήμης είναι να δώσει όσο το δυνατόν περισσότερη ευχαρίστηση κι όσο το δυνατόν λιγότερη δυσαρέσκεια στους ανθρώπους; Τι γίνεται όμως

αν η ευχαρίστηση και η απαρέσκεια είναι τόσο σφιχτά δεμένες που όποιος θέλει να έχει όσο το δυνατόν περισσότερο από τη μια είναι υποχρεωμένος επίσης να έχει όσο το δυνατόν περισσότερο από την άλλη-που όποιος θέλει να μάθει να «αγάλλεται στους ουρανούς» είναι υποχρεωμένος να ετοιμάζεται και για «κατάθλιψη μέσα στο θάνατο;». Και μάλλον έτσι έχουν τα πράγματα...Πράγματι η επιστήμη μπορεί να εξυπηρετήσει και τον έναν και τον άλλο σκοπό. Μέχρι σήμερα είναι ίσως περισσότερο γνωστή για την ικανότητά της να στερεί από τον άνθρωπο τις χαρές του και να τον κάνει πιο ψυχρό, πιο όμοιο με άγαλμα, πιο στωικό. Μπορεί όμως να εμφανιστεί και ως μεγάλος διανομέας πόνου' τότε όμως μπορεί να εμφανιστεί ταυτόχρονα και η αντιδύναμή της, δηλαδή η φοβερή ικανότητά της να κάνει να λάμπουν νέοι γαλαξίες χαράς.» (Φρειδερίκος Νίτσε, *Χαρούμενη Επιστήμη, Ευγένεια και χυδαιότητα* [μτφ. Ζ. Σαρίκας]. Θεσσαλονίκη χχ., σ. 59-60)

Έκτη Θεματική Ενότητα

Γνωσιολογία: Τι και πώς μπορούμε να γνωρίσουμε;

Γενικός σκοπός

Να κατανοηθεί ότι η μελέτη των γνωσιολογικών προβλημάτων είναι αναγκαία και επιβεβλημένη, καθώς επιτρέπει, με αφετηρία απλά ερωτήματα να διερευνηθούν, σε βάθος και από διάφορες οπτικές, το αντικείμενο, οι δυνατότητες και το κύρος της γνώσης

Ειδικό στόχοι

I. Γνώσεις:

- Να κατανοήσουν το αντικείμενο της γνωσιολογίας και το νοηματικό περιεχόμενο των βασικών όρων που συνδέονται με αυτό.
- Να εξοικειωθούν με τις απαντήσεις των βασικών ρευμάτων σκέψης στα βασικά ερωτήματα που αφορούν στο πρόβλημα της γνώσης.

II. Ικανότητες - Δεξιότητες:

- Να συνδέουν τα απλά ερωτήματα με τα βασικά γνωσιολογικά προβλήματα.
- Να συγκρίνουν τις απαντήσεις - θεωρίες των διαφόρων γνωσιολογικών σχολών, διατυπώνοντας με σαφήνεια ομοιότητες και διαφορές.
- Να συνεργάζονται στο πλαίσιο μιας ομάδας, και να αντιπαρατίθενται γόνιμα στο πλαίσιο μιας συζήτησης μεταξύ των ομάδων με στόχο την κριτική αποτίμηση και σύγκριση των θεωριών.
- Να συσχετίζουν τη γνωσιολογία με άλλα πεδία ανθρώπινης δραστηριότητας.

III. Αξίες - Στάσεις:

- Να αποκτήσουν επίγνωση ότι η φιλοσοφία αμφισβητεί και αναζητεί τεκμηρίωση ακόμα και για τις πιο βασικές πεποιθήσεις των ανθρώπων.
- Να αξιολογήσουν θετικά τη γνώση ως αυτόνομη αξία, κατανοώντας τις δυσκολίες που συναντά κάποιος για να την κατακτήσει και να τεκμηριώσει την εγκυρότητά της.
- Να εκτιμήσουν την αξία της φιλοσοφικής γενίκευσης σε γνωσιολογικά προβλήματα.

Γενικές διδακτικές επισημάνσεις

Το περιεχόμενο της γνωσιολογίας. Η αμφισβήτηση της δυνατότητας της γνώσης. Ο αρχαίος σκεπτικισμός. Ο σκεπτικισμός του Χίουμ. Η μεθοδική αμφιβολία του Ντεκάρτ. Το πρόβλημα για τον ορισμό της γνώσης. Ο ορθολογισμός, η εμπειριστική παράδοση και η κριτική σχολή του Καντ. Τα αντικείμενα της γνώσης.

Γενική βιβλιογραφία ενότητας

Δελλής Ι., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία: Προλεγόμενα: Προβλήματα γνωσιολογίας*.
Αθήνα: Τυπωθήτω, 2002, σ. 187-.

Βέικος Θ., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*, σ. 37-51 (Τι ξέρουμε;).

Williams M., *Προβλήματα της γνώσης: Μια κριτική εισαγωγή στη γνωσιολογία* (μτφ.
Β. Παπαθεοχάρης). Αθήνα: Liberal Books, 2013.

Λέξεις-κλειδιά

αισθήσεις	κριτική φιλοσοφία
αισθητικότητα	κατηγορίες
αμφιβολία, μεθοδική	λόγος
ανάμνηση	μαρτυριοκρατία
αντικείμενα γνώσης	υποκειμενικός ιδεαλισμός
αντικειμενικότητα γνώσης	ορθολογισμός
αντιληπτικά δεδομένα	ορθός λόγος
αρχαία σκέψεις	πηγές της γνώσης
γνωσιολογία	πράγμα καθ' εαυτό
διαίσθηση	ρεαλισμός
δυνατότητα γνώσης	σκεπτικισμός
εμπειρισμός	υπερβατολογικό
εποπτείες	
ιδεαλισμός	

I. Εισαγωγικά ερωτήματα

Για να καταλάβουμε το εύρος και το βάθος του πεδίου της γνωσιολογίας, μπορούμε να παραθέσουμε εισαγωγικά ερωτήματα όπως τα παρακάτω:

- Πόσο αξιόπιστες είναι οι καθημερινές μας εμπειρίες;
- Μπορούμε να διαβάσουμε τις σκέψεις και να τις κάνουμε φανερές ;
- Πώς μπορούμε να αναγνωρίσουμε την αλήθεια;
- Έχει ο άνθρωπος έμφυτη την ανάγκη για γνώση;
- Πως αλληλεξαρτώνται η πίστη και η γνώση;
- Τι είναι η εμπειρία;
- Μπορούμε να αποκτήσουμε την πλήρη γνώση του κόσμου;
- Κάθε γνώση είναι διαθέσιμη για όλους τους ανθρώπους
- Υπάρχει κάποια σύνδεση γνώσης και δύναμης
- Πώς είναι δυνατή η γνώση
- Τι ρόλο παίζει η αντίληψη της αναγνώρισης;
- Υπάρχουν αντικειμενικοί νόμοι της φύσης
- Μήπως η γλώσσα με την οποία ανταλλάσσουμε τις εμπειρίες και τις αλήθειες επηρεάζει τη γνώση ;
- Πώς διακρίνονται οι αντικειμενικές από τις υποκειμενικές μας δηλώσεις;
- Μπορούμε να επιτύχουμε αξιόπιστη γνώση. Ποια είναι η ισχύς των επιστημονικών γνώσεων.;
- Πώς διαφέρουν η ανθρώπινη από την τεχνητή νοημοσύνη;
- Ποιος είναι ο ρόλος του χώρου και του χρόνου για την αντίληψή μας;

Για τη διδασκαλία μας μπορούν να χρησιμοποιηθούν ολόκληρα κείμενα, αποσπάσματα, λογοτεχνικά κείμενα, ταινίες.

II. Δραστηριότητες

1. Μπορούν να αναλυθούν διαφορετικές έννοιες που χρησιμοποιούνται, όπως η «αναπαράσταση», «αντίληψη», «πνεύμα», «συνείδηση», όπως προσεγγίζονται στη διεπιστημονική συνεργασία μεταξύ της φιλοσοφίας και εμπειρικές επιστήμες (απόψεις του εγκεφάλου, οι ερευνητές της γνωστικής λειτουργίας και φιλόσοφοι για εννοιακά προβλήματα, όπως. Peter B. Bieri, Ansgar Beckermann, ο Dieter Sturma).

2. Θα μπορούσε να ξαναγραφεί ο φανταστικός διάλογος μεταξύ Descartes και Libet και να επεκταθεί με τη βοήθεια ενός άλλου κειμένου από τη φιλοσοφία του πνεύματος.

30. Η διαμάχη για τη δυνατότητα απόκτησης γνώσης

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Η πρόκληση του σκεπτικισμού, που αμφισβητεί τη δυνατότητα της γνώσης, πρέπει να γίνει δεκτή ως ευκαιρία για αυθεντική διερώτηση για τα όρια της γνώσης και τα κριτήρια της αλήθειας και περαιτέρω ώθηση για την διασφάλιση της εγκυρότητας της αποκτούμενης γνώσης.
- *Συσχετισμοί με άλλες ενότητες/κεφάλαια:* Οι σκεπτικιστικές αμφιβολίες για τη δυνατότητα απόκτησης γνώσης μπορούν να συσχετιστούν με την αμφισβήτηση της ύπαρξης αντικειμενικών κριτηρίων για την ηθική ορθότητα μιας ανθρώπινης πράξης (κεφάλαιο 7).

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Ο σχετικισμός του Πρωταγόρα

Guthrie W.K.C., *Οι Σοφιστές* (μτφ. Δ. Τσεκουράκης). Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1989, σ. 227-239 (η θέση του Πρωταγόρα).

Σκουτερόπουλος, Ν.Μ., *Η αρχαία σοφιστική: Τα σωζόμενα αποσπάσματα*. Αθήνα: Γνώση, 1991, σ. 95-99 (το κείμενο με σχόλια).

Ο αρχαίος σκεπτικισμός

Σέξτος Εμπειρικός, *Πυρρώνειες υποτυπώσεις* (μτφ. Σ. Δημόπουλος). Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2002, 2007.

Η μεθοδική αμφιβολία του Ντεκάρτ

Descartes R., *Κανόνες για την καθοδήγηση του πνεύματος* (μτφ. Γ. Δαρδιώτης). Θεσσαλονίκη: Εγνατία, 1974.

Δελλής Ι., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία: Προλεγόμενα: Προβλήματα γνωσιολογίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 2002, σ. 253-280.

Αυγελής Ν., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης, 2012, σ. 275-297.

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

I. Παραδείγματα διδακτικής

Γιατί δεν υπάρχει καμία αμφιβολία; Τι σημαίνει "ξέρω κάτι"; Ποια διάκριση μπορεί να γίνει στις σημασίες των λέξεων: γνώση, γνώμη, πίστη; Πώς μπορώ να ξέρω, τι ο άλλος πιστεύει, όταν μου δείχνει κάτι; Τι ξέρω για τον εξωτερικό κόσμο; Πότε μπορώ να είμαι βέβαιος ότι θέτω ορθά τις θέσεις μου;

Στο κέντρο αυτής της διδακτικής πρότασης βρίσκεται η αυτόνομη εργασία των μαθητών (portfolio) με την υποστήριξη ενός κειμένου από τον David Hume. Στο πλαίσιο της προετοιμασίας οι μαθητές επεξεργάζονται, μέσα από φιλοσοφικά κείμενα, θεμελιώδη ζητήματα της φιλοσοφίας της γλώσσας και της γνωσιοθεωρίας

Βασικές έννοιες: σημασία, αμφιβολία, βεβαιότητα, γνώση, πίστη, εμπειρισμός, σκεπτικισμός, a priori, a posteriori, αιτιότητα.

Σχέδιο διδασκαλίας I.

Οι μαθητές κάνουν μια σύνοψη των θέσεών τους στα ερωτήματα: «Τι ξέρω;» και "Τι πιστεύω;" Συστηματοποιούν τα συμπεράσματά τους και κατασκευάζουν έναν χάρτη εννοιών. Ορίζουν προσωρινά την έννοια της "γνώσης", εξετάζουν κατά πόσο αυτοί οι ορισμοί μπορούν να μεταφερθούν σε διαφορετικές γνωστικές περιοχές (φυσικές επιστήμες, μαθηματικά, τέχνη, ηθική, μεταφυσική) και απαριθμούν προβλήματα, τα οποία είναι σημαντικά σε αυτούς τους τομείς..

Σχέδιο διδασκαλίας II.

Με αφετηρία το κείμενο: «Η πρωταρχική ευθύνη της γνώσης» του Moritz Schlick, το οποίο θεμελιώνει ανθρωπολογικά τη σημασία της γνώσης, διατυπώνουν οι μαθητές θέσεις για το ερώτημα: ποια είναι η σημασία της γνώσης στη ζωή μας.

ΟΜΑΔΑ Α

Οι μαθητές μαθαίνουν τον ορισμό της γνώσης, αποσαφηνίζουν τα επιμέρους στοιχεία με παραδείγματα και επεξεργάζονται προβλήματα με τα οποία συνδέεται αυτός ο ορισμός.

Επεξεργάζονται σε διαφορετικές ομάδες τις κλασσικές θέσεις για τη σημασία και τη γνώση (π.χ. οι πλατωνικές θέσεις, η εμπειριοκρατική προσέγγιση στον Locke, το Cogito στον Καρτέσιο, το «μάθημα των ειδώλων» στον Μπέικον, οι δηλώσεις του Bollnow για τη μη δυνατότητα μιας απόλυτης αρχής, η θεωρία του γλωσσικού παίγνιου στον Wittgenstein (28, 31, 32 και 246 από τις Φιλοσοφικές Έρευνες) και «Φαινόμενο και πραγματικότητα» του Russell από τα «Προβλήματα της Φιλοσοφίας» το οποίο μπορεί να τους δοθεί σε αποσπάσματα. Οι μαθητές αξιοποιούν τα προηγούμενα κείμενα μέσω του «τραίνου της σκέψης», ή με τυπικά σχήματα, π.χ. γραφικές απεικονίσεις. Ερευνούν βασικές πληροφορίες (Βιογραφία, τις περιόδους, τη νοοτροπία) και θέτουν ερωτήματα για ανθρωπολογικές θεωρίες, ηθικές και μεταφυσικές προσεγγίσεις. Ελέγχουν, κατά πόσο η επεξεργασμένη από αυτούς θέση αποτελεί μια λύση στο ζήτημα του ορισμού της γνώσης και με ποια γλωσσικά και γνωσιοθεωρητικά προβλήματα συνδέεται. Επίσης παρουσιάζουν τα συμπεράσματά τους και τα συγκρίνουν, γράφοντας έναν διάλογο μεταξύ δύο φιλοσόφων, τον οποίον μπορούν να παρουσιάσουν.

Συμπληρωματικά: Μεμονωμένοι μαθητές αναλαμβάνουν διαλέξεις για κάθε φιλόσοφο.

ΟΜΑΔΑ Β

Στο επίκεντρο τίθεται η αυτόνομη συζήτηση σχετικά με το έργο του Ντέιβιντ Χιουμ *Η σύνοψη ενός νέου βιβλίου*, που αφορά την *Πραγματεία για την ανθρώπινη φύση* (1740). Σε αυτό το κείμενο ο ίδιος ο Hume παρουσιάζει μια κριτική της

Πραγματείας. Οι μαθητές μετά προηγούμενη προσωπική ανάγνωση του συνολικού κειμένου, εργάζονται σε ομάδες και επεξεργάζονται διαφορετικά μέρη του κειμένου. Επιπλέον παίρνουν υπόψη τους τα βήματα ενός φιλοσοφικού προβληματισμού ως εξής: 1 διατυπώνουν το προς διερεύνηση γνωσιοθεωρητικό πρόβλημα, 2. διατυπώνουν ερωτήσεις και αντιρρήσεις και συζητούν, εξετάζουν, κατά πόσο οι επιμέρους ενότητες, περιέχουν ανθρωπολογικές, ηθικές ή μεταφυσικές τοποθετήσεις, 3. δημιουργούν ένα βιογραφικό.

Το κείμενο θα συζητηθεί στην Ολομέλεια τμηματικά: η κάθε ομάδα χωριστά αναλαμβάνει την παρουσίαση της δικής της προβληματικής και καθώς παρουσιάζονται ως «ειδικοί» προκαλούν περαιτέρω συζήτηση. Κάθε μαθητής κατά τη διάρκεια της επεξεργασίας του κειμένου δημιουργεί ένα χαρτοφυλάκιο, όπου καταγράφει τεκμηριωμένα τα στάδια της εξέτασης της θέσης του Χιουμ.

ΟΜΑΔΑ Γ

Τέλος, ολοκληρώνουν οι μαθητές, δημιουργώντας μια αφίσα με τις βασικότερες θέσεις για τη γνώση και τη σημασία της, παρουσιάζοντας μια πειστική κατανόησή της, όπως αναπτύχθηκε σε συμφωνία ή τη διαφωνία με τις θέσεις που αναπτύχθηκαν στη διδασκαλία.

31. Πώς ορίζεται η γνώση;

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Θα έχει γίνει έως τώρα αντιληπτή η δυσκολία του ορισμού κάθε σημαντικής έννοιας, όπως τώρα της γνώσης. Ωστόσο, ένα ανάλογο ερώτημα και οι απαντήσεις του παραμένουν καταστατικά για τον κλάδο της φιλοσοφικής γνωσιολογίας.
- Με αφορμή το κείμενο του Πλάτωνα, και ορισμένες ερμηνείες του, μπορούν να γίνουν κατανοητές οι έννοιες της γνώσης, της αληθούς πεποίθησης, της αιτιολογημένης πεποίθησης –και της δυσκολίας να εξασφαλιστεί η ορθή αιτιολόγηση των πεποιθήσεών μας.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Πλάτων, *Θεαίτητος* (μτφ. Β. Τατάκης). Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, χχ.

Taylor, A. E. *Πλάτων: ο Άνθρωπος και το Έργο του* (μτφ. Ι. Αρζόγλου). Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1990, σ. 370-390 (και 390-400).

Vegetti M., *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας* (μτφ. Γ.Α. Δημητρακόπουλος). Αθήνα: Τραυλός, 2000, σ. 129-132.

White N.P., *Ο Πλάτων για την γνώση και την πραγματικότητα* (μτφ. Χρυσούλα Γραμμένου). Αθήνα: Gutenberg, 2012. σ. 227-239.

Δελλής Ι., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία: Προλεγόμενα: Προβλήματα γνωσιολογίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 2002, σ. 197-204 (ορισμός γνώσης), 299-315 (θεωρίες για την αλήθεια).

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

Κείμενο προς συζήτηση

«Για να αρχίσω, η γνώση μας είναι πάντα γνώση σχετικά με κάτι. Οποτεδήποτε θεωρούμε κάτι ως γνώση, τότε υποθέτουμε ότι αυτό είναι αληθές. Μ' αυτό εννοούμε ότι συμπίπτει με τον κόσμο, ότι συμφωνεί μαζί του. Λέγοντας «ο κόσμος» ή «η πραγματικότητα», εννοώ κάθε τι που υπάρχει. Το να λέμε λοιπόν ότι έχουμε γνώση σχετικά με κάτι είναι κατά βάση ίδιο με το να λέμε ότι έχουμε γνώση για τον κόσμο. Οι φιλόσοφοι έχουν επεξεργαστεί διάφορες αντιλήψεις για την πραγματικότητα, [...] όλες, όμως, οι αξιόλογες αντιλήψεις μας επιτρέπουν να κάνουμε τη διάκριση ανάμεσα στην πραγματικότητα και στη γνώση μας σχετικά με αυτήν, κι έτσι έχει νόημα να λέμε κατ' αρχήν αν υπάρχει ή δεν υπάρχει σύμπτωση ανάμεσα στις δύο. Η σύμπτωση δεν χρειάζεται να είναι απόλυτη για να μπορούμε να μιλάμε για γνώση' έχει νόημα να λέμε ότι κάτι είναι εν μέρει αληθές, κατά προσέγγιση αληθές ή σε γενικές γραμμές αληθές. Λέγοντας όμως «αλήθεια» (χωρίς προσδιορισμούς), εννοούμε σύμπτωση, απόλυτη και τέλεια σύμπτωση. Αυτή η αντίληψη σχετικά με την «αλήθεια» προέρχεται από τον Αριστοτέλη, αλλά δεν είναι η μοναδική' άλλοι φιλόσοφοι διαμόρφωσαν διαφορετικές αντιλήψεις για την αλήθεια, κυρίως επειδή πίστευαν ότι η αριστοτελική αντίληψη δεν ευσταθούσε [...] όμως εγώ χρησιμοποιώ τον όρο «αλήθεια» και δεν εξετάζω κάποια σχετική αντίληψη, τότε εννοώ πάντα σύμπτωση με την πραγματικότητα.» (D. Batens, *Ανθρώπινη γνώση, συνηγορία υπέρ μιας χρήσιμης ορθολογικότητας* [μτφ. Τ. Τσιαντούλας]. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1996, σ. 17, 19)

32. Οι θεωρίες για την πηγή της γνώσης

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Στο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι τρεις βασικές θεωρίες για την πηγή της γνώσης: ορθολογισμός, εμπειρισμός και η καντιανή προσέγγιση. Επομένως, πρέπει να εκτεθούν κατανοητά τα επιχειρήματα των τριών θεωριών, με βάση τα κείμενα του Ντεκάρτ, των Λοκ-Μπάρκλεϋ-Χιουμ και του Καντ.
- Παράλληλα, μπορεί να φανεί με ποιον τρόπο ο Καντ 'συνθέτει' τις δύο αντιτιθέμενες απαντήσεις του ορθολογισμού και του εμπειρισμού. Έτσι ο μαθητής θα κατανοήσει τη διαλεκτική φύση της φιλοσοφίας, του συγκρουσιακού διαλόγου από τον οποίο μπορεί να προκύψει κάποια σύνθεση.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Descartes R., *Λόγος περί της μεθόδου* (μτφ. Χ. Χρηστίδης). Αθήνα: Παπαζήσης 1976.

Descartes R., *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας* (μτφ. Ε. Βανταράκης). Αθήνα: Εκκρεμές 2003.

Berkeley G., *Πραγματεία πάνω στις αρχές της ανθρώπινης γνώσης* (μτφ. Δ. Σφενδόνη). Θεσσαλονίκη: Κωνσταντινίδης, χ.χ.

Hume D., *Πραγματεία για την ανθρώπινη φύση. Ι: Για τη νόηση* (μτφ. Μ. Πουρνάρη). Αθήνα: Πατάκης 2005.

Kant I., *Κριτική του καθαρού λόγου* (μτφ. Α. Γιανναράς· 2 τόμοι, ημιτελής). Αθήνα: Παπαζήσης 1977-9 / *Κριτική του καθαρού λόγου. Υπερβατική Κριτική και Υπερβατική Μεθοδολογία* (μτφ. Μ. Δημητρακόπουλος). Αθήνα 1999.

Cottingham J., *Φιλοσοφία της Επιστήμης: Οι Ορθολογιστές* (μτφ. Σοφία Τσούρτη). Αθήνα: Πολύτροπον, 2003.

Woolhouse, R.S., *Φιλοσοφία της Επιστήμης: Οι εμπειριστές* (μτφ. Σοφία Τσούρτη). Αθήνα: Πολύτροπον, 2003.

Αυγελής Ν., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης, 2012, σ. 273-358 (ορθολογισμός: Ντεκάρτ, Σπινόζα, Λάιμπνιτς), 359-415 (εμπειρισμός: Λοκ, Μπάρκλεϋ, Χιουμ), 416-481 (Καντ).

Δελλής Ι., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία: Προλεγόμενα: Προβλήματα γνωσιολογίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 2002, σ. 205-223 (ορθολογισμός), 223-243 (εμπειρισμός), 243-252 (Καντ).

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

Κείμενα προς συζήτηση

1. «Έτσι, επειδή οι αισθήσεις μας μάς ξεγελούν κάποτε, θέλησα να υποθέσω πως τίποτα δεν υπάρχει που να είναι τέτοιο που εκείνες μας κάνουν να το φανταζόμαστε. Κι επειδή υπάρχουν άνθρωποι που γελιούνται κάνοντας συλλογισμούς πάνω στα απλούστερα ακόμα θέματα της γεωμετρίας, και παραλογίζονται, κρίνοντας κι εγώ πως μπορούσα να λαθέψω όσο κι οποιοσδήποτε άλλος, απόρριψα σαν ψεύτικους όλους τους λόγους που είχα πάρει προηγουμένως για αποδείξεις. Και τέλος, παίρνοντας υπόψη πως όλες οι σκέψεις που έχουμε ενόσω είμαστε ξυπνητοί μπορούν επίσης να μας έρχονται ολόιδιες και όταν κοιμούμαστε, χωρίς καμιά τους να είναι τότε αληθινή, αποφάσισα να υποθέσω πως όλα όσα μου είχαν μπει κάποτε στον νου, δεν ήταν περισσότερο αληθινά από τις φαντασίες των ονείρων μου. Αμέσως όμως κατόπι πρόσεξα πως, ενώ ήθελα να σκεφτώ έτσι, ότι όλα είταν ψεύτικα, έπρεπε αναγκαστικά, εγώ που το σκεπτόμουν, να είμαι κάτι. Και παρατηρώντας πως τούτη η αλήθεια: σκέπτομαι, άρα υπάρχω ήταν τόσο γερή και τόσο σίγουρη ώστε όλες μαζί οι εξωφρενικές υποθέσεις των σκεπτικών φιλοσόφων δεν ήταν ικανές να την κλονίσουν, έκρινα πως μπορούσα δίχως ενδοιασμούς να την παραδεχτώ σαν την πρώτη αρχή της φιλοσοφίας που αναζητούσα.» (Ντεκάρτ, *Λόγος περί της μεθόδου* [μτφ. Χρ. Χρηστίδης]. Αθήνα: Παπαζήσης, 1976, σ. 31-32)

2. «Κατόπιν, εξετάζοντας με προσοχή τι ήμουν, είδα ότι μπορούσα να υποθέσω πως δεν είχα σώμα και πώς ούτε κόσμος υπήρχε, ούτε τόπος όπου να βρίσκομαι, αλλά πως δεν μπορούσα γι' αυτό να υποθέσω πως ούτε κι εγώ υπήρχα. Απεναντίας, ακριβώς από το ότι σκεπτόμουν να αμφιβάλω για την αλήθεια των άλλων πραγμάτων, έβγαινε ολοφάνερα και πολύ σίγουρα πως εγώ υπήρχα. Ενώ, αν είχα μονάχα πάψει να σκέπτομαι, δεν είχα κανένα λόγο να πιστέψω πως υπήρχα, έστω κι αν ήταν αληθινά όλα τα υπόλοιπα που είχα φανταστεί. Από αυτό κατάλαβα πως ήμουν μια υπόσταση που ολόκληρη η ουσία ή η φύση της δεν είναι παρά το να σκέπτεται και δεν έχει ανάγκη, για να υπάρχει, από κανένα τόπο κι ούτε εξαρτιέται από τίποτα το υλικό. Έτσι που αυτό το εγώ, δηλαδή η ψυχή, χάρη στην οποία είμαι ό,τι είμαι, είναι εντελώς ξέχωρη από το σώμα, κι είναι μάλιστα ευκολότερο να γνωρίσει κανένας αυτή παρά εκείνο' και αν ακόμα το σώμα δεν υπήρχε διόλου, η ψυχή δεν θα έπαυε να είναι ό,τι είναι.» (Ντεκάρτ, *Λόγος περί της μεθόδου* [μτφ. Χρ. Χρηστίδης]. Αθήνα: Παπαζήσης, 1976, σ. 32)

3. «Ύστερα από αυτό, εξέτασα γενικά τι χρειάζεται σε μια πρόταση για να είναι αληθινή και σίγουρη. Γιατί, μια που είχα βρει μια πρόταση που την ήξερα τέτοια, σκέφτηκα πως έπρεπε επίσης να ξέρω και σε τι συνίσταται αυτή η βεβαιότητα. Κι έχοντας παρατηρήσει πως δεν υπάρχει μέσα σ' αυτό το: σκέπτομαι, άρα υπάρχω, τίποτα που να με βεβαιώνει πως λέω την αλήθεια, εκτός μονάχα πως βλέπω πολύ καθαρά ότι, για να σκέπτομαι, πρέπει να υπάρχω, έκρινα πως μπορούσα να πάρω για γενικό κανόνα πως τα πράγματα που διανοούμαστε πολύ καθαρά και πολύ ευδιάκριτα είναι όλα αληθινά, μα πως υπάρχει μονάχα κάποια δυσκολία στο να διακρίνουμε καλά ποια είναι κείνα που

διανοούμεστε διακριτά.» (Ντεκάρτ, *Λόγος περί της μεθόδου* [μτφ. Χρ. Χρηστίδης]. Αθήνα: Παπαζήσης, 1976, σ. 32-33)

4. «Έλαβε χώρα στη φιλοσοφία από την εποχή των Ελλήνων μέχρι τον δέκατο όγδοο και τον δέκατο ένατο ακόμη αιώνα- και εξακολουθεί μέχρι ενός σημείου- μια τρομερή συζήτηση πάνω στην καταγωγή των μαθηματικών ιδεών- της ιδέας της γραμμής, της ιδέας του κύκλου, της ιδέας του τριγώνου. Υπήρξαν, κυρίως, δύο κλασικές θεωρίες: μια εκείνη που θεωρεί τον νου σαν *tabula rasa*, όπου στην αρχή δεν υπάρχει τίποτα γραμμένο· όλα εγγράφονται σε αυτόν με την εμπειρία. Το γεγονός πως βλέπουμε πολυάριθμα στρογγυλά αντικείμενα, από τα οποία κανένα δεν υπήρξε τέλεια στρογγυλό, είναι αυτό που, παρόλα αυτά, μας δίνει τη δυνατότητα να σχηματίσουμε αφαιρετικά της ιδέα του κύκλου. Η δεύτερη κλασική θεωρία ξεκινά με τον Πλάτωνα, που υποστήριξε πως τέτοιες ιδέες όπως του κύκλου, του τριγώνου, της γραμμής, είναι τέλειες και έμφυτες στο νου, και ακριβώς επειδή είναι δεδομένες στο νου έχουμε τη δυνατότητα να τις προβάλλουμε, ως το πούμε έτσι, πάνω στην πραγματικότητα, αν και η πραγματικότητα δεν μας προσφέρει ποτέ ένα τέλειο κύκλο ή ένα τέλειο τρίγωνο.

Στις μέρες μας, οι σύγχρονοι ερευνητές της νευροφυσιολογίας της όρασης μας διδάσκουν πως τα νευρικά κύτταρα του αμφιβληστροειδή χιτώνα, καθώς και ο άλλος φυσιολογικός εξοπλισμός που βρίσκεται πίσω από τον αμφιβληστροειδή, έχουν εξειδικευθεί: ορισμένα κύτταρα είναι ευαίσθητα μόνο σε ευθεία κατεύθυνση, στην κάθετη έννοιά της, άλλα στην οριζόντια, άλλα στην πλαγία, μερικά από αυτά είναι ευαίσθητα στη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στα σχήματα του βάθους και του κέντρου και άλλα παρόμοια. Σύμφωνα με αυτά, όλο αυτό το πρόβλημα της αντιπαράθεσης του νου με την εμπειρία φαίνεται πως βρίσκει τη λύση του στη δομή του νευρικού συστήματος, όχι στη δομή του νου ή στην εμπειρία, αλλά κάπου ανάμεσα στο νου και στην εμπειρία, σύμφωνα με τον τρόπο που το νευρικό σύστημα έχει σχηματιστεί και με τον τρόπο που μεσολαβεί ανάμεσα στον νου και στην εμπειρία.» (Claude Levi-Strauss, *Μύθος και νόημα* [μτφ. Β. Αθανασόπουλος]. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1986, σ.31-32)

5. «Στον Kant, όπως είναι γνωστό, η δυνατότητα κρίσεων ονομάζεται “νόηση” (*Verstand*), η δυνατότητα συμπερασμάτων “λόγος” (*Vernunft*). Η ισχύς γενικών κρίσεων αποτελεί προϋπόθεση κάθε επιστήμης. Κάθε προσπάθεια μιας εμπειρικής θεμελίωσης της επιστήμης αποτυγχάνει αναγκαστικά, γιατί δεν μπορεί να θεμελιωθεί η προϋποτιθέμενη ισχύς γενικών κρίσεων από την ανάλογη πείρα εμπειρικών υποκειμένων. Μέσω των γενικών κρίσεων γίνεται δυνατός ο συσχετισμός ειδικών κρίσεων συστηματικά μεταξύ των, μέσω συμπερασμάτων. Στην καντιανή ορολογία, αυτό σημαίνει ότι οι λειτουργίες της νόησης θεμελιώνονται από τον λόγο.» (Σ. Πάνου, *Λογική του γίνεσθαι*. Αθήνα: Καστανιώτης, 1983, σ.72-73)

33. Τι είναι αυτό που γνωρίζουμε;

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Σκοπός του κεφαλαίου είναι η εξοικείωση με τις δύο βασικές απαντήσεις στο ερώτημα, τον ιδεαλισμό (υποκειμενικό και αντικειμενικό) και τον ρεαλισμό.
- Το ερώτημα για τη φύση αυτού που γνωρίζουμε είναι και ένα μεταφυσικό ερώτημα, για το τι είναι αυτό που υπάρχει (βλ. Κεφάλαιο 36). Πρέπει να τονισθεί ότι αυτό πιστοποιεί την επικοινωνία και, τελικά, την ενότητα των φιλοσοφικών κλάδων –και να αξιοποιηθεί διδακτικά.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Δελλής Ι., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία: Προλεγόμενα: Προβλήματα γνωσιολογίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 2002, σ. 281-298.

Warburton N., *Φιλοσοφία: τα βασικά* (μτφ. Δέσποινα Ρισσάκη). Αθήνα: Αρσενίδης, 2010, σ. 149-175.

34. Γλώσσα και σκέψη

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Διδακτικός στόχος: η κατανόηση του επικοινωνιακού χαρακτήρα της γλώσσας και της αλληλεπίδρασης της με τη σκέψη.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Πλάτων, *Σοφιστής* 263e-264a.

Αυρουχ Sylvain κ.ά., *Η φιλοσοφία της γλώσσας* (μτφ. Θ. Τραμπούλης). Αθήνα: Μεταίχμιο, 2005.

Hartland J., *Γλώσσα και σκέψη* (μτφ. Κυριακή Σύρμαλη). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2009.

Lycan W.G., *Φιλοσοφία της γλώσσας* (μτφ. Γ. Μαραγκός). Αθήνα: Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός, 2007.

Vygotsky L., *Σκέψη και γλώσσα* (μτφ. Αντζελίνα Ρόδη). Αθήνα: Γνώση, 1988.

Αυγελής Ν., *Φιλοσοφία της γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης, 2014.

Τσόμσκυ Ν., *Μορφή και νόημα στις φυσικές γλώσσες* (μτφ. Μ. Μαρκίδης). Αθήνα: Έρασμος.

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

Κείμενο προς συζήτηση

«Αντίθετα με την κοινώς αποδεκτή αντίληψη, η ποικιλία γλωσσών δεν είναι άπειρη, μου λέγει ο Τσόμσκυ. “Δεν μπορούμε ούτε να λέμε οτιδήποτε ούτε να το λέμε οπωσδήποτε”. Στην πραγματικότητα όλες οι γλώσσες βασίζονται σε μια οικουμενική γραμματική και η δομή των γλωσσών τις οποίες ο άνθρωπος είναι ικανός να ομιλεί, είναι περιορισμένη. Γιατί; Διότι είμαστε προγραμματισμένοι από τη γενετική μας κληρονομιά. «Η βιολογία μας δεν μας επιτρέπει ούτε να παράγουμε ούτε να συνδυάζουμε οιασδήποτε ήχους, διότι η γλώσσα είναι προϊόν της φυσικής μας εξέλιξης». Παράδειγμα: καμία γλώσσα δεν διακρίνει τα φωνήματα *u* και *i* αν δεν διαθέτει ένα φώνημα *a* στο οποίο αντιπαράθθενται από κοινού τα δύο άλλα. Άλλο παράδειγμα: πολλές είναι οι γλώσσες που σχηματίζουν τον πληθυντικό με την προσθήκη στη λέξη ενός συμπληρωματικού φωνήματος: καμία γλώσσα δεν κάνει το αντίθετο. Αλλά η πρωτοτυπία στον άνθρωπο, που στο σημείο αυτό διαφέρει απ’ όλα τα άλλα “ομιλούντα” είδη, συνίσταται στο ότι, με περιορισμένα μέσα, το πνεύμα του είναι ικανό να παράγει απεριόριστο αριθμό συνδυασμών. Στην “τσομσκή γλώσσα”, η γραμματική μας αποκαλείται «γεννητική»: είναι η βάση της ελευθερίας εκφράσεως και κατανόησης από τον άνθρωπο.» (G. Sorman, *Οι μεγάλοι στοχαστές της εποχής μας* [μτφ. Α. Κλεώπας]. Αθήνα: Ροές, 1991, σ. 162)

Έβδομη Θεματική Ενότητα

Οντολογία (Μεταφυσική): Τι υπάρχει και πώς είναι αυτό που υπάρχει;

Γενικοί σκοποί

1. Να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές/τριες τα κοινά στοιχεία αλλά και τις διαφορές στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι άνθρωποι τον εξωτερικό κόσμο, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο αυτός εγγράφεται στη συνείδησή τους.

2. Να κατανοήσουν ότι ο πεπερασμένος ανθρώπινος νους έχει, θεωρητικά αλλά και πρακτικά, απεριόριστες δυνατότητες παρέμβασης στην πραγματικότητα που τον περιβάλλει.

Ειδικό στόχοι

I. Γνώσεις:

- Να κατανοήσουν τα επιχειρήματα των βασικών ρευμάτων για τη σχέση ύλης-νόησης.
- Να γνωρίσουν τους τρόπους με τους οποίους ο διάλογος για τη σχέση νόησης και ύλης συνδέεται με τις εξελίξεις στη σύγχρονη έρευνα στο πεδίο των νευροεπιστημών και της πληροφορικής (Τεχνητή νοημοσύνη, έξυπνα υπολογιστικά συστήματα κ.λπ.).

II. Ικανότητες - Δεξιότητες:

- Να διατυπώνουν με σαφήνεια τα βασικά ερωτήματα της μεταφυσικής-οντολογίας.
- Να συσχετίζουν τη φιλοσοφική αναζήτηση σε θεμελιώδη οντολογικά προβλήματα (εν προκειμένω του προβλήματος της σχέσης νόησης και ύλης) με τα πορίσματα της σύγχρονης επιστημονικής έρευνας σε διάφορα πεδία.

III. Αξίες - Στάσεις:

- Να υιοθετήσουν θετική στάση απέναντι στη φιλοσοφική έρευνα για θεμελιακά οντολογικά προβλήματα.
- Να αποκτήσουν επίγνωση της κοινής βάσης θεμελιακών ανθρώπινων χαρακτηριστικών (όπως ο νους, ο λόγος, η συνείδηση) και να οδηγηθούν σε ενίσχυση της αυτογνωσίας και της ανοχής του διαφορετικού.

Γενικές διδακτικές επισημάνσεις

- Η τελευταία θεματική ενότητα του εγχειριδίου ολοκληρώνει και κορυφώνει τη φιλοσοφική αναζήτηση που ξεκίνησε με την πρώτη θεματική ενότητα για τη φύση και τη λειτουργία της φιλοσοφίας.
- Στη μεταφυσική έχουμε πολλές δυνατότητες να συνδεθούμε με τα άλλα πεδία του φιλοσοφείν. Για παράδειγμα η αισθητική του Πλάτωνα, του Χέγκελ ή του Σοπενχάουερ έχουν τις δικές τους μεταφυσικές προεκτάσεις ή προϋποθέσεις. Σε σχέση με την ηθική προκύπτει το ζήτημα εάν το αξιακό θεμέλιο των ηθικών αρχών μπορεί ή πρέπει να θεμελιωθεί μεταφυσικά.

Γενική βιβλιογραφία ενότητας

Βουδούρης Κ., (επιμ.), *Μεταφυσική* (μτφ. διαφόρων). Αθήνα 1984 [συλλογή κειμένων σύγχρονης μεταφυσικής].

Τζαβάρας Γ., *Εισαγωγή στην οντολογία*. Αθήνα: Gutenberg, 2009.

Κονδύλης Π., *Η κριτική της μεταφυσικής στη νεότερη σκέψη: 1. Από τον όψιμο Μεσαίωνα ως το τέλος του Διαφωτισμού, 2. Από τον Χέγκελ και τον Νίτσε ως*

τον Χάιντεγκερ και τον Βίτγκενσταϊν (μτφ. Μ. Παπανικολάου). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2012.

Gilson E., *Το ον και η ουσία: Το πρόβλημα της ύπαρξης στη δυτική φιλοσοφία από την αρχαιότητα ως τον εικοστό αιώνα* (μτφ. Θ. Σαμαρτζής). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2009.

Heimsoeth H., *Τα έξι μεγάλα ερωτήματα της δυτικής μεταφυσικής και οι ρίζες της νεότερης φιλοσοφίας* (μτφ. Μ. Παπανικολάου). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2012.

Λέξεις-κλειδιά

μεταφυσική	γλώσσα και σκέψη
πρώτη φιλοσοφία	τεχνητή νοημοσύνη
μεταφυσική και επιστήμη	μηχανή και νους
μεταφυσικά ζητήματα	προσωπική ταυτότητα
θεός, το πρόβλημα του –	κλωνοποίηση
διάκριση νου και σώματος	υπερβατικό
ψυχή και σώμα	εμμένεια
εγκέφαλος και νους	υπερανθρωπισμός
ελευθερία της βούλησης	γενικές έννοιες (καθόλου)
χρόνος	ον
γλώσσα και πραγματικότητα	υπόσταση
μονισμός	τελολογία
δουισμός	

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

Ι. Σενάριο μαθήματος (με αξιοποίηση ΤΠΕ) - 1

1. Σύνοψη επισκόπηση

Στους γενικούς σκοπούς του επίσημου αναλυτικού προγράμματος αναγνωρίζεται η «πραξιακή» διάσταση του φιλοσοφικού μαθήματος που στόχο έχει την κριτική συνειδητοποίηση και την αναστοχαστική κριτική των μαθητών σχετικά με τις προσωπικές και κοινωνικές τους εμπειρίες, ώστε να βιώνουν τους εαυτούς τους ως κοινωνικά, ιστορικά, επικοινωνιακά και δημιουργικά άτομα. Ωστόσο, στην καθημερινή εκπαιδευτική πρακτική, υποβαθμίζεται η προοπτική αυτή, καθόσον δίνεται έμφαση σε περιγραφικού ή ερμηνευτικού τύπου διδακτικές προσεγγίσεις με τις οποίες οι διδάσκοντες επιδίδονται στην «γραμματολογική» κατανόηση του περιεχόμενου των φιλοσοφικών κειμένων και στη «φιλολογική» τους επεξεργασία αποσκοπώντας σε μια ευθεία μεταβίβαση γνώσεων ή αξιών στους μαθητές τους. (Βιρβιδάκης, Καρασμάνης, Τουρνά 2007).

2. Στοιχεία σεναρίου

Γνωστικό Αντικείμενο: Αρχές φιλοσοφίας Β' Γενικού Λυκείου Θεωρητικής Κατεύθυνσης.

Θέμα: Οντολογία (Μεταφυσική).

Λογισμικά: Εκπαιδευτικό Λογισμικό για τις Αρχές Φιλοσοφίας, επεξεργαστής κειμένου, Διαδίκτυο.

Διαθεματικό εύρος σεναρίου: Αρχαία και Νεοελληνική λογοτεχνία, Φυσική, Βιολογία, Θρησκευτικά, πληροφορική.

Τόπος διεξαγωγής μαθήματος: σχολικό εργαστήριο.

Προβλεπόμενος χρόνος : πέντε (5) διδακτικές ώρες (μπορεί να γίνει και σε συνεργασία με τον καθηγητή πληροφορικής).

Χρησιμοποιούμενα εργαλεία (έντυπα και ηλεκτρονικά) :

- Σχολικό εγχειρίδιο
- Επεξεργαστής κειμένου
- Λογισμικό παρουσίασης (Powerpoint)
- Επιλεγμένες ιστοσελίδες
- Εκπαιδευτικό λογισμικό για τις αρχές Φιλοσοφίας της Β' Λυκείου.
- Ηλεκτρονικά και έντυπα φύλλα εργασίας.
- Προβολέας.

3.Διδακτικοί στόχοι

Επιδιώκεται οι μαθητές και οι μαθήτριες:

3.1. Ως προς το γνωστικό αντικείμενο (γνωστικοί)

- ✓ Να εντοπίσουν το κυριότερο μεταφυσικό ερώτημα και να διερευνήσουν τη σχέση της μεταφυσικής με τη γνωσιολογία και την επιστήμη.
- ✓ Να κατανοήσουν την ιδιαιτερότητα των μεταφυσικών προβλημάτων: αφενός ότι τα μεταφυσικά και τα γνωσιολογικά ερωτήματα είναι αλληλένδετα και αφετέρου ότι υπάρχει δυσκολία για έναν αυστηρό διαχωρισμό ανάμεσα στα οντολογικά και επιστημονικά ερωτήματα.
- ✓ Να συνειδητοποιήσουν το δυσεπίλυτο πρόβλημα της σχέσης σώματος και ψυχής, που εισηγείται στη νεότερη φιλοσοφία ο Ντεκάρτ, καθώς και την προβληματικότητα της έννοιας συνείδηση. Τι σημαίνει να έχει κανείς νου και συνειδητή εμπειρία.
- ✓ Να ανασυγκροτήσουν την επιχειρηματολογία του Ντεκάρτ και να αποτιμήσουν την ισχύ τους
- ✓ Να εξοικειωθούν με τις κυριότερες θεωρίες που εκφράζουν προσπάθειες για την αντιμετώπιση αυτού του σημαντικού μεταφυσικού προβλήματος και με το φιλοσοφικό περιεχόμενο όρων όπως: δυισμός, μονισμός, ιδεαλισμός, υλισμός, φυσικαλισμός, συμπεριφορισμός, θεωρία διπλής όψης, λειτουργισμός.
- ✓ Να διαπιστώσουν την επικαιρότητα και τον «ανοικτό» χαρακτήρα των ερωτημάτων του σύγχρονου μεταφυσικού στοχασμού.
- ✓ Να προβληματιστούν σχετικά με το θέμα της τεχνητής νοημοσύνης, αρχίζοντας από την εννοιολογική/φιλοσοφική διασάφηση των όρων μηχανή και νοημοσύνη.
- ✓ Να «μυηθούν» στον νέο «ενοποιημένο» γνωστικό κλάδο της γνωσιακής επιστήμης, στην οποία εξαλείφονται οι διακρίσεις ανάμεσα σε θεωρίες σχετικές με την τεχνητή νοημοσύνη, την ψυχολογία και τη φιλοσοφία του νου και στην οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν τεχνικές από την επιστήμη των υπολογιστών, μέθοδοι της πειραματικής ψυχολογίας ή παραδοσιακού φιλοσοφικοί όροι.
- ✓ Να μπορούν να συγκρίνουν την ανθρώπινη νοημοσύνη με «ανάλογες» λειτουργίες των υπολογιστών, να εντοπίσουν τις διαφορές τους και να διερωτηθούν αν ένα ρομπότ μπορεί να κοινωνικοποιηθεί.
- ✓ Να κατανοήσουν τη διεπιστημονικότητα και τη διαθεματικότητα, την καθολικότητα του φιλοσοφικού Λόγου.
- ✓ Να αντιληφθούν ότι ο φιλοσοφικός-μεταφυσικός «τόπος» και «τρόπος» σκέψης, προσομοιάζει με το προσωπικό τους, εφηβικό «σκέπτεσθαι».

3.2. Ως προς τη μαθησιακή διαδικασία (διδακτικοί)

- ✓ Να ενισχυθεί ο **διάλογος** και η **συνεργασία** μεταξύ των μαθητών (αλληλοδιδακτικό αποτέλεσμα και διαπροσωπική μάθηση) και να δημιουργηθεί **θετικό κλίμα** στην τάξη.
- ✓ Να αποκτήσουν δεξιότητες άντλησης, συλλογής, οργάνωσης, ανάλυσης και επεξεργασίας δεδομένων.
- ✓ Να καλλιεργήσουν δεξιότητες επεξεργασίας φιλοσοφικών πηγών καθώς και κατανόησης φιλοσοφικών όρων
- ✓ Να διατυπώνουν μαθαίνουν να θέτουν ερωτήματα σχετικά με τα δεδομένα και τα ζητούμενα ενός φιλοσοφικού προβλήματος.
- ✓ Να μαθαίνουν να ορίζουν προσεκτικά τα φιλοσοφικά προβλήματα, να διατυπώνουν υποθέσεις, να εκτιμούν την αξία καθεμιάς, επιχειρώντας διάφορους ορισμούς (Σωκρατική αντίληψη για τη Φιλοσοφία)
- ✓ Να εφαρμοσθούν βιωματικές και διερευνητικές μορφές μάθησης.
- ✓ Να προαχθεί η αυτενέργεια των μαθητών και η κριτική σκέψη και να οικοδομήσουν την ιστορική γνώση αναλαμβάνοντας κεντρικό και ενεργητικό ρόλο στη μαθησιακή διαδικασία.
- ✓ Να ασκηθούν στην οργάνωση και τον προγραμματισμό σχεδίων εργασίας.

3.3. Ως προς τη χρήση νέων τεχνολογιών (τεχνολογικές)

- ✓ Να ενταχθούν δημιουργικά οι Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνίας στις εργασίες των μαθητών.
- ✓ Να διαχειρίζονται, επεξεργάζονται, οργανώνουν την πληροφορία μέσα από το Διαδίκτυο
- ✓ Να ασκηθούν στην παραγωγή ηλεκτρονικού λόγου διατυπώνοντας απόψεις και επιχειρήματα.
- ✓ Να μάθουν να χειρίζονται την ηλεκτρονική βάση του εκπαιδευτικού λογισμικού Β' Λυκείου «Αρχές Φιλοσοφίας»
- ✓ Να αναπτύξουν δεξιότητες ταξινόμησης και επεξεργασίας των ιστορικών πληροφοριών με ηλεκτρονικά εργαλεία (επεξεργασία κειμένου, σχεδιαστικά, φύλλα εργασίας κα.) και να ασκηθούν στην παρουσίαση ιστορικού θέματος με λογισμικό παρουσίασης.

4. Προαπαιτούμενες γνώσεις και δεξιότητες

Από την πλευρά των μαθητών/τριών:

- ✓ Η προηγούμενη γνώση των συναφών ενοτήτων του 1^{ου} Κεφαλαίου για τη διάκριση των φιλοσοφικών από τα επιστημονικά ερωτήματα, του 3^{ου} Κεφαλαίου για τα χαρακτηριστικά της γνωσιοθεωρίας και του 4^{ου} Κεφαλαίου για τα χαρακτηριστικά της επιστημονικής γνώσης.
- ✓ Ο επαρκής χειρισμός του υπολογιστή και η βασική γνώση εργαλείων του MS Office και του MS power point.
- ✓ Προηγούμενη εμπειρία των μαθητών σε συνεργατικές δραστηριότητες.

Από την πλευρά του καθηγητή/τριας:

- ✓ Προηγούμενη εμπειρία του διδάσκοντα στη χρήση διερευνητικού εκπαιδευτικού λογισμικού.
- ✓ Εγκατεστημένο το λογισμικό για τις Αρχές Φιλοσοφίας της Β' Λυκείου Θεωρητικής Κατεύθυνσης.
- ✓ Έλεγχος για τη σύνδεση με διαδίκτυο και Εικονίδιο Φυλλομετρητή (Internet Explorer) στην επιφάνεια εργασίας

✓ Να έχει προηγηθεί κατάλληλη προετοιμασία στο εργαστήριο (δημιουργία «φακέλου» στην επιφάνεια εργασίας των υπολογιστών, με τα «αρχεία» που θα περιέχουν το εξεταζόμενο κείμενο και τα «φύλλα εργασίας», που θα δοθούν και σε έντυπη μορφή).

✓ Οι μαθητές να έχουν προειδοποιηθεί για τον τρόπο εργασίας στο εργαστήριο και να έχει προηγηθεί η σύσταση των ομάδων, ώστε με την είσοδό τους στο εργαστήριο να πάρουν τη θέση τους, μπροστά στον υπολογιστή

5. Προσδοκώμενη διαδικασία μάθησης

Προσδοκείται να ακολουθηθεί η ανακαλυπτική πορεία της νέας γνώσης. Οι μαθητές ασκούνται στην επιλογή και στην αξιολόγηση της πληροφορίας, ανασυνθέτουν αξιοποιούν τις δυνατότητες των Τ.Π.Ε., συνεργάζονται, επικοινωνούν και ανταλλάσσουν σκέψεις. Αναπτύσσουν τη σκέψη, τη δημιουργικότητα και αυτοκαθορίζουν την πορεία προς τη γνώση. Η συνεργατική – βιωματική προσέγγιση υλοποιείται μέσα από την εργασία σε ομάδες και την ανάληψη ρόλων από τους μαθητές, που δίνει προσωπικό νόημα στην αναζήτηση της γνώσης (σύμφωνα με τις αρχές του «οικοδομισμού»).

6. Εφαρμογή στη σχολική μονάδα

Η διδασκαλία θα έχει διάρκεια 6 διδακτικών ωρών και θα πραγματοποιηθεί στο σχολικό εργαστήριο πληροφορικής. Θα προηγηθεί συνεννόηση και συνεργασία με τον καθηγητή της πληροφορικής, προκειμένου να γίνει η απαραίτητη τροποποίηση στο ωρολόγιο πρόγραμμα. Η παρουσία του καθηγητή πληροφορικής είναι χρήσιμη για την τεχνολογική υποστήριξη στη σύνθεση και την τελική παρουσίαση της εργασίας όλων των ομάδων. Παράλληλα το συγκεκριμένο σενάριο μπορεί να λειτουργήσει ως άσκηση πλοήγησης στο διαδίκτυο και δημιουργίας λογισμικού και παρουσιάσεων.

7. Ενδεικτική πορεία διδασκαλίας

Αναλυτική περιγραφή σταδίων υλοποίησης

Α΄ Φάση : (1ο δίωρο)

➤ Οι μαθητές εισέρχονται στο εργαστήριο, χωρίζονται σε 6 ομάδες των τριών ή τεσσάρων ατόμων (ανάλογα με το σύνολο των μαθητών της τάξης) και ετερογενείς ως προς τις μαθησιακές ή τεχνολογικές δυνατότητες. Από τον καθηγητή παρουσιάζεται ο στόχος της εργασίας που είναι να συζητηθούν ζητήματα μεταφυσικής προβληματισμού. Επιπλέον αναφέρεται ότι η εργασία των ομάδων θα είναι σε τρεις φάσεις (Α΄ φάση: διερεύνηση, Β΄ φάση: σύνθεση κειμένων, Γ΄ φάση: παρουσίαση εργασιών).

Κατά την **πρώτη φάση**, οι μαθητές όλοι περιδιαβαίνουν στο ήδη εγκατεστημένο εκπαιδευτικό λογισμικό «Αρχές Φιλοσοφίας». Θα ασχοληθούν με την έρευνα και την καταγραφή των στοιχείων που τους χρειάζονται. Συγκεκριμένα, ανοίγουν τα αρχεία «Λεξικό», «Βιογραφίες», «Γνωσιολογία», «Μεταφυσική», ώστε να διαμορφώσουν για γενική, εισαγωγική «εικόνα» της φιλοσοφικού πεδίου στο οποίο θα αναλάβουν στη συνέχεια συγκεκριμένες δράσεις. Επιπρόσθετα μπορούν να περιηγηθούν και στην ιστοσελίδα <http://www.wikipedia.gr/> (ΟΔΗΓΙΕΣ: Επιλέξτε την ενότητα φιλοσοφία και κοινωνικές επιστήμες, στη συνέχεια από την ενότητα φιλοσοφία. Στη νέα καρτέλα που ανοίγεται μπροστά σας επιλέξτε από τους κλάδους τη Γνωσιολογία, τη Μεταφυσική ή δείτε το περιεχόμενο και άλλων φιλοσοφικών όρων, όπως σας παρουσιάζονται κατά αλφαβητική σειρά. Κατόπιν πατήστε την ένδειξη «βρες» και αναζητήστε τον ορισμό που δίνεται στη λέξη εμφύλιος). Όλες οι

ομάδες κρατούν σημειώσεις και παίρνουν μια εικόνα γενική των θεμάτων με τα οποία θα ασχοληθούν.

Στο **β' μέρος της Α' φάσης** οι μαθητές αναλαμβάνουν να διερευνήσουν μέσω των επιλεγμένων ιστοσελίδων τις πτυχές του θέματος που επιλέχτηκε ως σενάριο. Σε κάθε ομάδα αντιστοιχεί ένα Φύλλο εργασίας με τα υποερωτήματα ή τα υποσενάρια που έχει το καθένα. Σε αυτή τη φάση ο διδάσκων, καθώς και ο καθηγητής της πληροφορικής (προαιρετική παρουσία σε όλες τις φάσεις) θα πρέπει να **καθοδηγούν** τις ομάδες στην αναζήτηση των πληροφοριών στο διαδίκτυο, να επιλύουν οποιαδήποτε απορία των μικρών ερευνητών και να τους **εμπυχώνουν**. Οι ομάδες έχοντας ορίσει ένα εκπρόσωπο κρατούν σημειώσεις από όλο το υλικό που μελετούν.

Β' ΦΑΣΗ: 2ο δίωρο:

Γίνεται κριτική επεξεργασία δεδομένων, ανάλυση-σύνθεση των κειμένων των ομάδων σε ηλεκτρονική μορφή και ανταλλάσσονται απόψεις. Κρίνεται απαραίτητη στη φάση αυτή η επικουρική και διορθωτική παρέμβαση του καθηγητή/-ών σε επιμέρους ζητήματα επεξεργασίας του ηλεκτρονικού κειμένου και ο συντονισμός της όλης προσπάθειας, για να προκύψουν αξιόλογες ομαδικές εργασίες.

Γ' ΦΑΣΗ: 1 διδακτική ώρα:

Διαδοχική παρουσίαση με λογισμικό παρουσίασης (POWERPOINT) του υλικού που κατέγραψαν οι ομάδες μέσω εκπροσώπου τους. Ο καθηγητής στη φάση αυτή έχει **συντονιστικό** ρόλο, ώστε να αναδειχθεί το αποτέλεσμα της ερευνητικής προσπάθειας των μαθητών από διαφορετικές οπτικές και σύμφωνα με τους αρχικούς στόχους

8. Αξιολόγηση

Απαραίτητο στοιχείο κάθε εκπαιδευτικής διαδικασίας είναι η αξιολόγησή της. Στην προκειμένη περίπτωση η αξιολόγηση θα είναι αρχικά διαμορφωτική, καθώς ο καθηγητής θα παρακολουθεί, θα επιβλέπει, θα παρέχει υποδείξεις στις ομάδες. Με το πέρας της διαδικασίας θα γίνει τελική αξιολόγηση με άξονες το βαθμό επίτευξης των στόχων από κάθε ομάδα χωριστά και από το σύνολο της τάξης γενικότερα, τη λειτουργία και αποτελεσματικότητα των ομάδων, την επάρκεια του χρόνου, το ρόλο του εκπαιδευτικού, τη λειτουργικότητα του εργαστηρίου και των συγκεκριμένων λογισμικών και τη συμβολή τους στην όλη μαθησιακή διαδικασία. Τα κριτήρια με τα οποία θα αξιολογηθεί η προσπάθεια των μαθητών και τα οποία θα πρέπει να είναι γνωστά από την αρχή είναι:

- ✓ Οργάνωση επιχειρημάτων, ποιότητα ιδεών και τεκμηρίωση απόψεων
- ✓ Συνοχή κατά τη διατύπωση των σκέψεων των μαθητών
- ✓ Αισθητικό αποτέλεσμα και αξιοποίηση των δυνατοτήτων της χρήσης του ηλεκτρονικού υπολογιστή

Στόχος είναι να επισημανθούν προβλήματα και να επιχειρηθούν βελτιωτικές αλλαγές κατά το σχεδιασμό και εφαρμογή επόμενου σεναρίου στο εργαστήριο.

Τα φύλλα εργασίας μπορούν να χρησιμοποιηθούν, κατά την κρίση του καθηγητή, και μεμονωμένα, χωρίς να συναποτελούν μέρος ενός σεναρίου μαθήματος.

35. Τι είναι η Μεταφυσική;

Πού διαφέρουν οι απαντήσεις της από την επιστήμη;

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Ο όρος «μεταφυσική» χρειάζεται κατ' αρχήν να διακριθεί από την τρέχουσα χρήση της λέξης και να αποσαφηνιστεί εντός του φιλοσοφικού πεδίου. Πρέπει, επίσης, να ξεκαθαριστούν η σχέση της μεταφυσικής με την οντολογία και τη γνωσιολογία.
- Ο μαθητής καλείται να κατανοήσει την κριτική στην παραδοσιακή μεταφυσική που έγινε από διαφορετικούς φιλοσόφους, όπως ο Νίτσε και ο Βιτγκενστάιν, και να αναρωτηθεί εάν υπάρχει πλέον χώρος για τη μεταφυσική ή τι μπορεί να σημαίνει σήμερα αυτός ο όρος.
- Πρέπει, τέλος, να παρουσιαστούν βασικές έννοιες της δυτικής μεταφυσικής.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Gilson E., *Το ον και η ουσία: Το πρόβλημα της ύπαρξης στη δυτική φιλοσοφία από την αρχαιότητα ως τον εικοστό αιώνα* (μτφ. Θ. Σαμαρτζής). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2009.

Heimsoeth H. [Χάιντς Χάιμζετ], *Τα έξι μεγάλα ερωτήματα της δυτικής μεταφυσικής και οι ρίζες της νεότερης φιλοσοφίας* (μτφ. Μ. Παπανικολάου). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2012.

Warburton N., *Φιλοσοφία: τα βασικά* (μτφ. Δέσποινα Ρισσάκη). Αθήνα: Αρσενίδης, 2010, σ. 31-70 [θεός].

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

I. Εισαγωγικά ερωτήματα

Για να καταλάβουμε το εύρος και το βάθος του πεδίου της μεταφυσικής, μπορούμε να παραθέσουμε εισαγωγικά ερωτήματα όπως τα παρακάτω:

- Μπορεί ο άνθρωπος να δημιουργήσει μια εικόνα του εαυτού του;
- Μπορεί η ύλη να σκεφτεί;
- Μπορεί ο άνθρωπος να ζήσει χωρίς αγάπη;
- Μπορεί ο άνθρωπος χωρίς κοινωνική επαφή, να μείνει άνθρωπος;
- Μπορώ να καταλάβω τους άλλους ανθρώπους;
- Μπορώ να δω ότι βλέπουν οι άλλοι;
- Μπορεί ο ίδιος ο άνθρωπος να γνωρίσει τον εαυτό του ή παραμένει ένας σύμβουλος;
- Μπορούν τα ζώα να μιλήσουν, έχουν τα ζώα πολιτισμό;
- Τα ζώα ζουν μόνο στο παρόν-έχουν μέλλον;
- Οι άνθρωποι χρειάζονται το μέλλον;
- Μπορούμε να ζήσουμε χωρίς ελπίδα;
- Χρειάζονται οι άνθρωποι τη μνήμη;
- Η θνησιμότητα είναι βάρος ή ευλογία;
- Μπορεί ένα εγώ να υπάρξει χωρίς σώμα;
- Είναι ο άνθρωπος το τέλος της εξέλιξης;
- Είναι η τεχνική για τον άνθρωπο ευλογία ή κατάρα;

II. Ασκήσεις /δραστηριότητες

1. Νοητικά πειράματα από τους μαθητές θα μπορούσαν να κατασκευαστούν σε ένα γραπτό κείμενο με ανθρωπολογικά –μεταφυσικά ερωτήματα: Φανταστείτε έναν κόσμο στον οποίο δεν θα υπήρχαν εικόνες ή λέξεις. Ποιες συνέπειες θα είχε για την ανθρώπινη ζωή;

2. Οι έννοιες της μεταφυσικής συχνά δεν μπορούν με ακρίβεια να καθοριστούν. Τι εννοούμε για παράδειγμα όταν μιλάμε για το «απόλυτο»; Έχουν οι έννοιες της μεταφυσικής κάποιο νόημα ή είναι κενές; Τι εννοούμε λ.χ. όταν λέμε πως μια πράξη οφείλεται στην ελευθερία της βούλησής μας; (Συγκρίνετε το μοντέλο ανάλυσης του Thomas Nagel, «Τι σημαίνουν όλα αυτά;», από το βιβλίο του *Θεμελιώδη φιλοσοφικά προβλήματα*).

3. Τα μεταφυσικά ζητήματα συχνά αντιμετωπίζουν αντίσταση. Έτσι το κλασσικό ερώτημα για το θεό μπορεί να διερευνηθεί. Μια επιλεκτική ανάγνωση της υπερβατολογικής διαλεκτικής της κριτικής του καθαρού λόγου, προσφέρεται στο πλαίσιο ενός τέτοιου διαλεκτικού ελέγχου. Η ψυχική βεβαιότητα από τη φαινομενολογία του Πνεύματος του Hegel θα μπορούσε να εφαρμοστεί στη διαλεκτική μέθοδο. Οι μαθητές δε θα έπρεπε να αναπαράγουν το κείμενο, αλλά μέρος των επιχειρημάτων να προβλέψουν, δηλαδή να διατυπώσουν την αντίθεσή τους στην άποψη της ψυχικής βεβαιότητας.

4. Πώς φαντάζεστε τη ζωή των ανθρώπων πριν 2.000 χρόνια. Το ερώτημα μπορεί να αποτελέσει θέμα μιας γραπτής άσκησης ή μιας συζήτησης στην τάξη. Φανταστείτε ότι οι άνθρωποι θα είναι αθάνατοι. Περιγράψτε την ανθρώπινη ζωή και το αίσθημα για τη ζωή.(σε σύνδεση με ένα νοητικό πείραμα του Hans Jonas για το βάρος και την ευλογία της θνησιμότητας). Μέσω του νοητικού πειράματος μπορεί να κατανοηθεί ο θάνατος ως ευλογημένο τέλος του ατόμου, της ανθρώπινης ύπαρξης και ως προϋπόθεση για τη μεταφυσική ερμηνεία της ανθρώπινης ζωής.

III. Σενάριο μαθήματος (με αξιοποίηση ΤΠΕ) - 2

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 1 (Υποσενάριο 1)

Επισκεφθείτε το δικτυακό τόπο <http://www.metafysiko.gr/> ανοίγετε τη στήλη «συνεντεύξεις». Στη συνέχεια διαβάστε προσεκτικά το σχετικό κείμενο, δείτε τις εννοιολογικές και σημασιολογικές αποχρώσεις που πήρε η λέξη μεταφυσική και απαντήστε στα παρακάτω ερωτήματα:

1. Πώς προέκυψε ο όρος «Μεταφυσική» ;
2. Ποια είναι η σχέση μεταφυσικής και επιστήμης ;
3. Πώς συσχετίζονται το μετα-φυσικό με το παρα-φυσικό ;
4. Είναι αναγκαία σήμερα η μεταφυσική. Για ποιους λόγους;

Παράλληλα σας δίνονται από δικτυακό τόπο τα παρακάτω αποσπάσματα που μπορούν λειτουργήσουν βοηθητικά στην αναζήτηση της φιλοσοφικής γνώσης: (Το κείμενό σας θα είναι σε ηλεκτρονική μορφή)

Π.χ. διαβάστε την άποψη του Ευτύχη Μπιτσάκη, όπως εκφράστηκε στο βιβλίο του *Διαλεκτική και νεώτερη φυσική* (σ. 344):

«Η φιλοσοφία αποσκοπεί στην αναζήτηση των γενικών νόμων της πραγματικότητας. Η φιλοσοφία διακρίνεται από τις ειδικές επιστήμες και, ταυτόχρονα, είναι επιστημονική, για πολλούς λόγους: έχει ένα συγκεκριμένο αντικείμενο: προσπαθεί να εξαγάγει και να διατυπώσει τους νόμους αυτού του αντικειμένου' χρησιμοποιεί τις μεθόδους των επιστημών, ή τουλάχιστον, όσες είναι εφαρμόσιμες στην περιοχή της' έχει ένα συγκροτημένο σώμα από γνώσεις' έχει μια ιστορία, όπως οι επιστήμες (...) η φιλοσοφία

μπορεί να υποστεί τη δοκιμασία της πράξης (...) Αλλά αν η φιλοσοφία είναι ποιοτικά διαφορετική από τις επιστήμες, την ίδια στιγμή βρίσκεται σε διαλεκτική σχέση με αυτές.»

Υποσενάριο 2

Μεταβείτε στην παρακάτω ηλεκτρονική διεύθυνση που σας δίνεται <http://www.metafysiko.gr/> ανοίξτε τις αντίστοιχες συνδέσεις και στη συνέχεια ακολουθώντας τις οδηγίες που σας δίνονται παρακάτω φτιάξτε μια παρουσίαση σε powerpoint με τα μεταφυσικά ερωτήματα που έχετε βρει.

36. Δυϊσμός-μονισμός

α. Η υφή της πραγματικότητας

β. Διερεύνηση των σχέσεων νοου/πνεύματος-σώματος

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ/ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

- Διδακτικοί στόχοι: η κατανόηση του γεγονότος ότι η παραδοσιακή φιλοσοφία επιχείρησε πολλές φορές να λύσει το πρόβλημα της σχέσης νοου και σώματος (από τον Πλάτωνα έως τον 20^ο αιώνα), αλλά καμία λύση της δεν φάνηκε ιδιαίτερα ισχυρή.
- Η εξοικείωση με τις βασικές θεωρίες, δυιστικές (όπως του Πλάτωνα και του Ντεκάρτ), μονιστικές (βλ. ιδεαλισμός, Κεφάλαιο 33, υλισμός, φυσικαλισμός), θεωρία διπλής όψευς, λειτουργισμός κ.ά.
- Η αναγνώριση του ανοιχτού χαρακτήρα που έχουν πάντα οι φιλοσοφικές-μεταφυσικές απαντήσεις σε τέτοια ερωτήματα. Αν κρίνει ο καθηγητής, μπορεί να γίνει μία αναφορά στη συμβολή της σύγχρονης γνωσιοεπιστήμης στο πρόβλημα των σχέσεων νοου/εγκεφάλου.

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Πλάτων, «Η αλληγορία του σπηλαιίου» (*Πολιτεία* 514a-520e), *Φαίδων* [για την αθανασία της ψυχής].

Kim J., *Η φιλοσοφία του νοου* (μτφ. Ελένη Μανωλακάκη). Αθήνα: Leader Books, 2005.

Putnam H., *Το νόημα και οι αισθήσεις: Διερεύνηση των δυνάμεων του ανθρώπινου νοου* (μτφ. Κ. Παγωνδιώτης). Αθήνα: Εκκρεμές, 2010.

Warburton N., *Φιλοσοφία: τα βασικά* (μτφ. Δέσποινα Ρισσάκη). Αθήνα: Αρσενίδης, 2010, σ. 200-229 (ο νοός).

Searle J., *Νοός, εγκέφαλος και επιστήμη* (μτφ. Κ. Χατζηκυριάκου). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1999.

Κιτσόπουλος Θ., *Εγκέφαλος, γλώσσα, νοός*. Αθήνα: Στιγμή, 2002.

2. Φιλοσοφικές αφορμήσεις από τις τέχνες

Wachowski, Andy & Larry, *The Matrix* (ταινία, 1999) [θρίλλερ δράσης, επιστημονική φαντασία].

Scott Ridley, *Blade Runner* (ταινία, 1982) [επιστημονική φαντασία, μελλοντολογική, ανθρώπινα αντίγραφα, πρόβλημα σχέσεων νοου και σώματος, “replicants”].

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ: ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ -ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

I. Ασκήσεις /δραστηριότητες

Η ανάλυση και ο περαιτέρω αναστοχασμός των νοητικών πειραμάτων.

- Το κινέζικο δωμάτιο του J. Searle είναι κατάλληλο για να ανακαλύψουν οι μαθητές το πρόβλημα των σχέσεων σώματος και ψυχής ή να συζητήσουν το πρόβλημα της αυτοσυνείδησης της τεχνητής νοημοσύνης.

- Το νοητικό πείραμα που χρησιμοποιεί η φιλοσοφία του νου, τα ζόμπι, μπορεί να αποτελέσει αφετηριακό σημείο μιας αναλυτικής αντιπαράθεσης του προβλήματος των σχέσεων ψυχής και σώματος. Πιθανό ερώτημα: Μπορούμε να εντοπίσουμε ένα φιλοσοφικό ζόμπι;

- Αφετηριακό σημείο του μεταφυσικού προβληματισμού για το εξηγητικό κενό των σχέσεων ψυχής και σώματος, μπορεί να είναι το γνωστό νοητικό πείραμα του «μύλου» στον Leibniz (*Μοναδολογία*, παράγραφος 17).

II. Σενάριο μαθήματος (με αξιοποίηση ΤΠΕ) - 2

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 2

Μεταβείτε στην ιστοσελίδα:

<http://www.filosofia.gr/thematafilosofias.php?subaction=showfull&id=1140725869&archive=&start from=&ucat=1&>

1. Αφού διαβάσετε προσεκτικά το κείμενο να φτιάξετε μια παρουσίαση σε powerpoint στο οποίο με τη μορφή πίνακα θα παρουσιάσετε τα ονόματα των φιλοσόφων που ασχολήθηκαν με το ζήτημα και τον ορισμό που έδωσαν στην «ψυχή». Συμβουλευτείτε και την ιστοσελίδα:

<http://el.wikipedia.org/w/index.php?title=%CE%95%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CF%8C:%CE%A0%CF%81%CF%8C%CF%83%CF%86%CE%B1%CF%84%CE%B5%CF%82%CE%91%CE%BB%CE%BB%CE%B1%CE%B3%CE%AD%CF%82&feed=atom>

2. Ο Αριστοτέλης κάνει λόγο για «παμψυχίαν». Τι εννοεί; Συμβουλευτείτε σχετικά και την άποψη που υπάρχει στην ιστοσελίδα

http://www.kosmologia.gr/parts_of_theology/part9man-9.htm για τη σχέση του ανθρώπου με τα άλλα έμβια όντα.

3. Στη συνέχεια, σε ένα σύντομο κείμενο, θα παρουσιάσετε, ο καθένας χωριστά, την άποψη για την «ψυχή» που σας προκάλεσε περισσότερο το ενδιαφέρον, αιτιολογώντας την επιλογή σας.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 3

Μπείτε στην ηλεκτρονική διεύθυνση

<http://www.filosofia.gr/thematafilosofias.php?subaction=showfull&id=1140725869&archive=&start from=&ucat=1&>

Αφού διαβάσετε προσεκτικά από το κείμενο την ενότητα Πλάτων να φτιάξετε μια παρουσίαση σε powerpoint στο οποίο, με τη μορφή πίνακα, θα παρουσιάσετε τα μέρη της ψυχής, την αρετή που κυριαρχεί στο καθένα και την κοινωνική τάξη που αντιστοιχεί.

Στη συνέχεια, αφού διαβάσετε από το κείμενο την ενότητα: Πλάτων και Αριστοτέλης, να γράψετε ένα κείμενο στο οποίο θα απαντήσετε στα εξής ερωτήματα:

1. Ποια είναι η θέση του Πλάτωνα για τη σχέση ψυχής-σώματος ;
2. Ποια είναι η θέση του Αριστοτέλη για τη σχέση ψυχής-σώματος ;
3. Να συγκρίνετε τις δύο απόψεις. Ποια είναι δυιστική και ποια μονιστική θεωρία.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 4

(Υποσενάριο 1)

Επισκεφθείτε τις ιστοσελίδες:

<http://www.filosofia.gr/thematafilosofias.php?subaction=showfull&id=1140725869&archive=&start from=&ucat=1&> (Περιοδικό «Περί ψυχής», οδηγίες: από τους αριθμούς στο κάτω μέρος του άρθρου επιλέγετε τη σελ. 9 και 11)

<http://www.skepdic.gr/entries/delta/dyismos.htm>

<http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A8%CF%85%CF%87%CE%AE>

Η περιδιάβαση σε αυτές τις ιστοσελίδες θα σας βοηθήσει να απαντήσετε στις παρακάτω ερωτήσεις:

A) Τι ονομάζουμε δυισμό;

B) Να συζητήσετε την άποψη του Ρενέ Ντεκάρτ και να διατυπώσετε τα συμπεράσματά σας λαμβάνοντας υπόψη και τις κριτικές παρατηρήσεις του άρθρου. (Υποσενάριο 2)

Στην ιστοσελίδα <http://www.kavafis.gr/favicon.ico> θα διαβάσετε το ποίημα του Κ.Καβάφη «Σώμα».

Σώμα, θυμήσου όχι μόνο το πόσο αγαπήθηκες,
όχι μονάχα τα κρεβάτια όπου πλάγιασες,
αλλά κ' εκείνες τες επιθυμίες που για σένα
γυάλιζαν μες στα μάτια φανερά,
κ' ετρέμανε μες στην φωνή — και κάποιο
τυχαίον εμπόδιο τες ματαίωσε.
Τώρα που είναι όλα πια μέσα στο παρελθόν,
μοιάζει σχεδόν και στες επιθυμίες
εκείνες σαν να δόθηκες — πώς γυάλιζαν,
θυμήσου, μες στα μάτια που σε κύτταζαν·
πώς έτρεμαν μες στην φωνή, για σε, θυμήσου, σώμα.

Στο παρακάτω απόσπασμα από το περιοδικό «Ευθύνη» διαβάζουμε:

«Σε κατέχω σώμα μου, δεν σε εξουσιάζω. Σε εξουσιάζουν οι χούντες που σε μαυρίζουν με τις κλωτσιές τους, σε εξουσιάζουν οι πόλεμοι με τις σφαίρες τους, τις βόμβες τους, τα χημικά τους, την πείνα τους. Σε εξουσιάζουν οι πυρκαγιές, οι θύελλες, οι πλημμύρες, οι σεισμοί. Σε κατέχω σώμα μου, δεν μου ανήκει. Ανήκει στον χρόνο, με την άνθιση και τη φθορά.» (Πάνος Ξένου, «Γράμμα στο σώμα μου», 208 σ. 171.)

Να απαντήσετε στα παρακάτω ερωτήματα:

1. Πώς προσεγγίζεται στα δύο κείμενα το σώμα(δυσιστικά/μονιστικά) ;
2. Ταυτίζεται το «εγώ» με το σώμα μας ;

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 5

(Υποσενάριο 1)

Μεταβείτε στις ηλεκτρονικές διευθύνσεις:

<http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A8%CF%85%CF%87%CE%AE>

http://www.kosmologia.gr/theory3_cosmology/part_1.htm

(«ιδεαλισμός-

/υλισμός»)

<http://flow.userboard.org/post2.html>

http://www.kosmologia.gr/philosophy_history/philosophy_history/HEIDEGGER.htm

Να γράψετε ένα κείμενο στο οποίο να γράψετε τι είναι υλισμός και τι ιδεαλισμός και να συγκρίνετε τις δύο φιλοσοφικές τάσεις.

Να παρουσιάσετε με ένα powerpoint το περιεχόμενο των όρων: φυσικαλισμός, συμπεριφορισμός, θεωρία διπλής όψης, λειτουργισμός.

(Υποσενάριο 2)

Διαβάστε προσεκτικά τα παρακάτω δύο αποσπάσματα και βρείτε τις διαφορές συμπεριφορισμού και λειτουργισμού.

Συμπεριφορισμός

Ο συμπεριφορισμός έχει μια θέση ριζικά διαφορετική απ' όλες τις άλλες θεωρίες που εξετάσαμε καθώς αρνείται ολοκληρωτικά τη χρησιμότητα των νοητικών φαινομένων ως εξηγήσεις της συμπεριφοράς. Θεωρεί ότι είναι αδύνατο να μελετηθούν επιστημονικά τα νοητικά συμβάντα κι άρα πρέπει η μελέτη να επικεντρωθεί μόνο σ' αυτό που είναι παρατηρήσιμο κι άρα μπορεί να μελετηθεί, δηλαδή στη συμπεριφορά. Πιο απλά, ένας οργανισμός αναπνέει, τρώει, αναπτύσσεται, κινείται και επιπλέον συμπεριφέρεται. Γιατί δεν αρκούν οι μέθοδοι της βιολογίας, που έχουν καλύψει με επιτυχία τις λειτουργίες του οργανισμού πλην της συμπεριφοράς, να αντιμετωπίσουν και αυτή τη συμπεριφορά; Για το συμπεριφοριστή αρκούν κι έτσι περιορίζει τη μεθοδολογία του στην παρατήρηση και το πείραμα απορρίπτοντας μεθόδους που μελετούν τα νοητικά συμβάντα όπως η ενδοσκόπηση.

Ο συμπεριφοριστής μελετά τη μάθηση παρατηρώντας τις συνθήκες του περιβάλλοντος που προηγούνται ή / και έπονται της συμπεριφοράς, αρνούμενος να εισάγει στην εξήγηση του όρους όπως επιθυμία του υποκειμένου, προσδοκία, κ.α. Αυτό δηλαδή που αποφεύγει να κάνει είναι να πέσει στην παγίδα της κυκλικής εξήγησης ή στην εφεύρεση του ανθρωπάριου. Τι είναι αυτό;

Ας δούμε ένα παράδειγμα. Ο Γιάννης κάθεται στην πολυθρόνα και παρακολουθεί ένα ποδοσφαιρικό αγώνα. Στο ημίχρονο βλέπει τη διαφήμιση μιας μπύρας, σηκώνεται, πάει στο ψυγείο, παίρνει ένα κουτάκι μπύρας, επιστρέφει στην πολυθρόνα και βλέπει τον υπόλοιπο αγώνα πίνοντας μπύρα. Η λαϊκή ψυχολογία θα εξηγούσε αυτή τη συμπεριφορά θεωρώντας ότι η διαφήμιση θύμισε στο Γιάννη την μπύρα, συνειδητοποίησε αυτός ότι διψούσε κι ότι ήθελε να ξεδιψάσει πίνοντας μπύρα (κι όχι πορτοκαλάδα), θυμήθηκε ότι είχε στο ψυγείο μπύρες, δεν είχε κανένα άλλο να του φωνάξει να του φέρει μπύρα οπότε αποφάσισε να πάει ο ίδιος, κτλ. Βλέπουμε λοιπόν ότι η εξήγηση αυτή βασίζεται σε μια ολόκληρη αλληλουχία νοητικών συμβάντων και κανείς μας δεν έχει πρόβλημα να δεχτεί αυτή την εξήγηση. Αν όμως μας ρωτήσει κάποιος πώς ξέρουμε ότι όλα αυτά τα νοητικά συμβάντα πραγματικά έλαβαν χώρα στο μυαλό του Γιάννη απαντάμε με το προφανές: "μα δεν είδες που σηκώθηκε και πήγε να πάρει μια μπύρα αμέσως μετά που είδε τη διαφήμιση;". Αυτό όμως είναι κυκλική εξήγηση. Ταυτόχρονα, αυτού του είδους η εξήγηση πέφτει στην παγίδα του ανθρωπάριου καθώς στην ουσία αυτό που κάνει είναι να μεταφέρει τη συμπεριφορά του Γιάννη στο μυαλό του όπου ένα ανθρωπάριο αποφασίζει για τη συμπεριφορά του Γιάννη κι αμέσως μετά ο Γιάννης την εκτελεί. Όμως πώς θα εξηγήσουμε τη συμπεριφορά του ανθρωπάριου; Υποθέτοντας ότι υπάρχει άλλο ένα ανθρωπάριο μέσα στο ανθρωπάριο; Καταλαβαίνει κανείς ότι αυτό μας οδηγεί σε αδιέξοδο.

Ο συμπεριφοριστής γλιτώνει από το αδιέξοδο μελετώντας μονάχα τη συμπεριφορά του Γιάννη και το πώς το περιβάλλον επέδρασε σ' αυτήν. Κοιτώντας στο παρελθόν μπορεί να καταλάβει την παρούσα συμπεριφορά και να προβλέψει τη μελλοντική. Δεν έχει ανάγκη να προσφύγει σε νοητικά στηρίγματα για να εξηγήσει τη συμπεριφορά κι έτσι γλιτώνει από το πρόβλημα του να εξηγήσει πώς γίνεται τα νοητικά συμβάντα να επιδρούν στη συμπεριφορά.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο είδαμε τη βασική αδυναμία του συμπεριφορισμού να εξηγήσει την πολύπλοκη ανθρώπινη συμπεριφορά. Παρόλο που αντιμετωπίζει με επιτυχία συμπεριφορές κοινές μ' αυτές των άλλων ζώων (όπως την απόκτηση μιας συνήθειας) αδυνατεί να δώσει ικανοποιητικές εξηγήσεις για συμπεριφορές που σχετίζονται με την ανθρώπινη νόηση.

Η δεύτερη αδυναμία του συμπεριφορισμού είναι η στενότητα του μοντέλου του. Μελετά τον ερεθισμό του περιβάλλοντος και την απόκριση του οργανισμού αδιαφορώντας για το ενδιαμέσο (το νου του οργανισμού). Όμως αυτό το μοντέλο δεν μπορεί να εξηγήσει νέες συμπεριφορές όπως αυτές που βλέπουμε στα παιδιά τα οποία, κατέχοντας λίγους μόνο κανόνες σύνταξης, δημιουργούν καινούργιες προτάσεις.

Λειτουργισμός

Κάπου εδώ ξεπηδά και ο λειτουργισμός σαν μια προσπάθεια να εξηγήσει το νου με όρους λειτουργικότητας. Η λειτουργικότητα ορίζεται με εισόδους και εξόδους δεδομένων και η εξήγηση είναι η προσπάθεια ορισμού των κανόνων που θα επιφέρουν τη συγκεκριμένη έξοδο με βάση τη συγκεκριμένη είσοδο. Αν κάποιος λοιπόν αποκτήσει τους κανόνες λειτουργίας ενός οργανισμού, τι άλλο μπορεί να ζητήσει σαν εξήγηση της συμπεριφοράς;

Σύμφωνα με το λειτουργιστή, μια νοητική κατάσταση είναι η εσωτερική κατάσταση του οργανισμού και ορίζεται με όρους εισόδου και εξόδου δεδομένων και άλλων νοητικών καταστάσεων με τις οποίες σχετίζεται (σ' αυτό το σημείο αποσκιρτά από το συμπεριφορισμό αφού αυτός αδιαφορεί για νοητικές καταστάσεις). Ο λειτουργιστής δε μιλά για το νου σα να είναι μια μυστηριώδη οντότητα. Αντιθέτως, έχοντας στο νου τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές, οι οποίοι είναι μηχανές χειρισμού συμβόλων και λογικών κανόνων, προσπαθεί να πετύχει τον απαραίτητο παραλληλισμό.

Κατ' αρχάς, η συσχέτιση Η/Υ και νου βοηθά το λειτουργιστή να προσπεράσει ένα από τα μεγαλύτερα αγκάθια, αυτό της ψυχοφυσικής αιτιότητας, πως είναι δυνατό δηλαδή κάτι μη υλικό (ο νους, οι σκέψεις) να προκαλούν επιδράσεις στον υλικό κόσμο. Υποστηρίζουν ότι το δίδυμο εγκέφαλος-νους είναι το αντίστοιχο του hardware-software για τον Η/Υ. Μ' άλλα λόγια, ο νους είναι ένα πρόγραμμα του εγκέφαλου, μια σειρά από κανόνων που πραγματώνονται με φυσικό τρόπο και εκτελούνται μηχανικά από τον εγκέφαλο.

Επιπλέον, ο Η/Υ προσφέρει μεθοδολογική στήριξη στο λειτουργιστή επειδή του παρέχει ένα μέσο για να εξετάζει την αλήθεια των θεωριών του. Εάν ένας ερευνητής θεωρεί ότι έχει αναλύσει πλήρως τη νοητική λειτουργία που μελετούσε, δεν έχει παρά να γράψει το αντίστοιχο πρόγραμμα στον υπολογιστή, να το τρέξει και να εξετάσει την αλήθεια ή μη της έρευνάς του.

Φυσικά η έρευνα δεν αρχίζει και τελειώνει με τον υπολογιστή. Ο λειτουργισμός υποστηρίζει προσεγγίσεις από τη φιλοσοφία, ψυχολογία, γλωσσολογία, νευροεπιστήμη και τεχνητή ευφυΐα. Όταν λοιπόν πρέπει πρώτα να βρεθεί η φυσιολογική δομή κάποιου σημείου του εγκέφαλου που σχετίζεται με την υπό μελέτη συμπεριφορά, αυτή τη δουλειά την πραγματώνει ο νευροεπιστήμονας. Τη σκυτάλη έπειτα παίρνει ο ψυχολόγος που εξετάζεται τη σχέση της με άλλες γνωστικές συμπεριφορές όπως αντίληψη, προσοχή, μάθηση κ.ά.

Φυσικά, υπάρχουν αντιρρήσεις σ' αυτό το μοντέλο. Κατ' αρχάς, ο εγκέφαλος δεν μπορεί να νοηθεί ως hardware αλλά ως wetware, αφού αποτελείται από νευρώνες κι όχι από τσιπάκια σιλικόνης. Επιπρόσθετα, η επικέντρωση του λειτουργιστή στους τυπικούς κανόνες που διέπουν τον εγκέφαλο, αδιαφορώντας στην ουσία για τη φυσική του υπόσταση, οδηγεί στην σκέψη ότι κάθε σύστημα που πληροί αυτούς τους κανόνες μπορεί κάλλιστα να παρουσιάσει ευφυΐα όμοια μ' αυτή του ανθρώπου. Δεν έχουμε βρει όμως κανένα άλλο σύστημα, μηχανικό ή φυσικό, εκτός του ανθρώπου, που να παρουσιάζει ευφυΐα. Άρα η φυσική υπόσταση πρέπει να μελετηθεί πιο ενδελεχώς.

Η επόμενη αντίρρηση είναι ακόμα πιο ισχυρή. Ο Η/Υ είναι, από τη σχεδίαση του, ένα μοντέλο που χειρίζεται σύμβολα. Αυτό δεν εξηγεί με ποιο τρόπο ένα φυσικό σύστημα, όπως ο ανθρώπινος εγκέφαλος, άρχισε να χρησιμοποιεί σύμβολα.

Η αντίρρηση αυτή μπορεί να πάρει 2 δρόμους. Ο ένας είναι να καταλήξει ο λειτουργιστής σε κυκλική εξήγηση καθώς παίρνει σαν προαπαιτούμενο να είναι ο εγκέφαλος μηχανή χειρισμού συμβόλων, άρα πρέπει κάθε αισθητηριακό δεδομένο να θεωρείται αυτοβούλως σύμβολο για να μπορέσει να το χειριστεί. Ας πάρουμε για παράδειγμα τη μνήμη. Η ανάκληση κάποιου γεγονότος από τη μνήμη γίνεται με τη χρήση 5 υπορουτινών που η καθεμία ασχολείται με ένα συγκεκριμένο αντικείμενο. Υπάρχει η ρουτίνα κατάλογος, η ρουτίνα ανιχνευτής, η ρουτίνα εντοπιστής, η ρουτίνα προσκόμισης, και τέλος η ρουτίνα αναφοράς. Αυτό όμως δεν έλυσε το πρόβλημα, αντίθετα το επιδείνωσε αφού αντί για ένα ανθρωπάριο, τώρα έχουμε 5, έστω όχι τόσο ευφυή όσο το αρχικό (αφού είναι ικανά να κάνουν μονάχα ένα πράγμα) αρκετά ευφυή όμως. Για να θεωρεί ο λειτουργιστής ότι πραγματικά έλυσε το πρόβλημα θα πρέπει κατ' αρχάς να εξηγήσει πως αναδύεται η χρήση συμβόλων από ένα φυσικό σύστημα κι έπειτα να διασπάσει τις ρουτίνες σε ολοένα και πιο απλές, ώστε να καταλήξει σε μια εντελώς μηχανική διαδικασία, και να διώξει το φάντασμα από τη μηχανή.

Ο δεύτερος δρόμος, και πιο ισχυρός, είναι ότι ενώ οι μηχανές χειρίζονται σύμβολα με βάση τυπικούς και μόνο κανόνες, οι άνθρωποι δίνουν νόημα στα σύμβολα. Το πιο γνωστό παράδειγμα είναι αυτό του Κινέζικου δωματίου. Ας υποθέσουμε ότι κλεισμένος σε ένα δωμάτιο είναι ένας άνθρωπος ο οποίος δεν έχει ιδέα από κινέζικα, έχει ωστόσο στην κατοχή του ένα κινέζικο λεξικό με όλες τις δυνατές απαντήσεις κάθε πιθανή ερώτηση. Έξω από το δωμάτιο βρίσκεται ένας κινέζος ο οποίος μπορεί να επικοινωνήσει με τον άνθρωπο μέσα στο δωμάτιο μόνο γραπτά, μέσω μιας σχισμής στην πόρτα από την οποία μπορούν να ανταλλάσσουν γραπτά μηνύματα. Του δίνει λοιπόν κάποιο μήνυμα, ο άνθρωπος το κοιτά, ψάχνει στο λεξικό, βρίσκει τα σύμβολα που αντιστοιχούν στο μήνυμα, γράφει την αντίστοιχη απάντηση και δίνει το χαρτί πίσω στον κινέζο έξω από το δωμάτιο. Η ίδια διαδικασία επαναλαμβάνεται ξανά και ξανά και κάποιος παρατηρητής ίσως να νομίσει ότι

γίνεται συζήτηση ανάμεσα στους δύο ανθρώπους. Η αλήθεια όμως είναι ότι ο άνθρωπος μέσα στο δωμάτιο δεν έχει καταλάβει τίποτα απ' όσα "λέγονται". Έτσι είναι κι ο υπολογιστής αφού του λείπει η σημασιολογία των συμβόλων που χειρίζεται.

37. Ελεύθερη βούληση – ντετερμινισμός

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Στόχος είναι να εξοικειωθεί ο μαθητής με τις λύσεις στο ερώτημα αν είμαστε ελεύθεροι, μαθαίνοντας τις απαντήσεις των ντετερμινιστών, των ελευθεροκρατών και των συμβιβαστών.
- Για την πληρέστερη κατανόηση των θεωριών, σκόπιμο είναι να επιχειρεί η ερμηνεία μιας ανθρώπινης πράξης με τους όρους των τριών απαντήσεων και να προκληθεί συζήτηση. Έμφαση πρέπει να δοθεί στη συσχέτιση της ελευθερίας ή του ντετερμινισμού με την ηθική υπευθυνότητα, τόσο στο ηθικό όσο και στο νομικό επίπεδο.
- Το πρόβλημα της ύπαρξης ελευθερίας της βούλησης είναι ένα μεταφυσικό πρόβλημα, αλλά πρέπει να παρουσιαστεί και η άμεση σχέση του με την ηθική πράξη και την ψυχολογία της (Κεφάλαια 7 και 11).

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Honderich T., *Πόσο ελεύθερος είσαι; Το ζήτημα της αιτιοκρατίας* (μτφ. Ελευθερία Τσίτσα). Αθήνα: Ιωλκός, 2007.

Κατσάρος Β., *Είμαστε ελεύθεροι; Τα πορίσματα των σύγχρονων νευροεπιστημών*. Αθήνα: Δίαυλος, 2008.

Ρωμανός Κ., *Ο εγκέφαλος και ο νους του: μια λογική διερεύνηση του υλικού προσδιορισμού της βούλησης*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 2001.

Σαργέντης Κ., *Το πρόβλημα της ελεύθερης βούλησης*. Αθήνα: Νήσος, 2012.

2. Διαδικτυακές πηγές

Churchland Patricia, «Έχουμε ελεύθερη βούληση;», *Το Βήμα* <<http://www.tovima.gr/science/article/?aid=178242>>.

3. Φιλοσοφικές αφορμήσεις από τις τέχνες

Γούντι Άλλεν, *Match Point* (2005) [ο ρόλος της τύχης]

Βιρβιδάκης Σ., «Ο ηθικός σκεπτικισμός του Woody Allen: Από το *Απιστίες και αμαρτίες* στο *Matchpoint*», περιοδικό *Cogito*, 9 (2009), σ. 26-32

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

I. Ασκήσεις /δραστηριότητες

1. Για την κατασκευή νοητικών πειραμάτων θα μπορούσαν οι μαθητές να φανταστούν τις αλλαγές που θα επέφερε στην αυτοκατανόησή τους και στις συνήθειες της ζωής τους το εξής: Φανταστείτε ότι θα ανακαλύψετε ότι όλοι οι συνάνθρωποί σας έχουν γίνει μηχανές. Ποιες συνέπειες θα είχε η ανακάλυψη αυτή για τις πράξεις, την αυτοσυνείδηση και το μέλλον σας; Αυτό το νοητικό πρόβλημα μας επιτρέπει να συζητήσουμε το ζήτημα της ελευθερίας της βούλησης του ανθρώπου, το ζήτημα του ανθρώπινου ντετερμινισμού να το αξιολογήσουμε ως θεμελιακό.

2. Με αφετηρία το απόσπασμα από τον Ντοστογιέφσκι «αν δεν υπάρχει θεός, όλα επιτρέπονται», μπορεί να συζητηθεί σε ομάδες αντιθετικά το θέμα «ελευθερία χωρίς θεό». Το απόσπασμα θέτει από μόνο του το ζήτημα της ελευθερίας, της αυτονομίας και της ετερονομίας: η ελευθερία είναι συνδεδεμένη με έναν νόμο ή υπάρχει η ελευθερία της βούλησης;

38. Ζητήματα προσωπικής ταυτότητας

A. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Η προβληματική για το ζήτημα της προσωπικής ταυτότητας περιλαμβάνει τις έννοιες της ύπαρξης, της εξατομίκευσης, της μνήμης, του χρόνου, της αυτοσυνειδησίας –οι οποίες πρέπει να διασαφηνιστούν.
- Εκτός από φιλοσοφικά κείμενα, μπορούν να αξιοποιηθούν λογοτεχνικά κείμενα, όπου η πρωτοπρόσωπη αφήγηση συγκροτεί με άλλον τρόπο την ταυτότητα ενός ατόμου.
- Το πρόβλημα της προσωπικής ταυτότητας μπορεί να συσχετισθεί και με το πρόβλημα της σχέσης ψυχής/νου και σώματος (Κεφάλαιο 36).

B. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

1. Βιβλιογραφικές πηγές

Ferry L. & J. Didier Vincent, *Τι είναι ο άνθρωπος; Η βιολογία συνομιλεί με την φιλοσοφία* (μτφ. Αναστασία Καραστάθη & Φ. Σιατίτσας). Αθήνα: Κριτική, 2005.

Μπαρτσίδης Μ. (επιμ.), *Διατομικότητα: Κείμενα για μια οντολογία της σχέσης*. Αθήνα: Νήσος, 2014.

Περιοδικό *Cogito*, τεύχος 4 (2006), αφιέρωμα «Φυσική και τεχνητή νοημοσύνη».

2. Φιλοσοφικές αφορμήσεις από τις τέχνες

Verhoeven Paul, *Ολική επαναφορά* (1990) [επιστημονική φαντασία, θρίλλερ, αλλαγή ταυτότητας, επανάσταση]

Γ. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ – ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

1. Ένα φλέγον θέμα της μεταφυσικής είναι: Θα μπορέσουν οι υπολογιστές να σκεφτούν κάποτε σαν άνθρωποι; Επισκεφτείτε την ιστοσελίδα <http://www.filosofia.gr/> και αφού δείτε τις σχετικές απόψεις –συζητήσεις στο forum να διατυπώσετε τη δική σας άποψη.

2. Ανατρέχοντας στην παρακάτω ηλεκτρονική σελίδα θα βρείτε βιβλία και εικόνες που αναφέρονται στο θέμα της τεχνητής νοημοσύνης. <http://www.openscience.gr/books> (οδηγίες πατάτε βιβλιοθήκη ή η επιστήμη σε εικόνες). Να παρουσιάσετε τέσσερα από αυτά/αυτές

ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΤΑΞΗ

Ενδεικτικά παραδείγματα

Οι προτεινόμενες τεχνικές μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως εργαλεία διάγνωσης και επανατροφοδότησης της μαθησιακής διαδικασίας, αλλά και για λόγους βαθμολόγησης.

1. Αξιολόγηση υποβάθρου

Πολύ σημαντική διαδικασία στην αρχή κάθε ενότητας είναι να μάθουμε τι γνωρίζουν οι μαθητές μας σχετικά με αυτό το οποίο πρόκειται να διδαχθούν. Αυτό μπορεί να γίνει με ερωτήσεις ανοιχτού τύπου (γραπτές ή προφορικές) ή ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής ή και τα δύο. Στη συνέχεια μπορούμε να ζητήσουμε από τους μαθητές να ψάξουν για τις σωστές απαντήσεις και να συζητηθούν στο επόμενο μάθημα.

Ενδεικτικά παραδείγματα

A. Για την πρώτη θεματική ενότητα

1. Τι σημαίνει, κατά τη γνώμη σας, ο όρος φιλοσοφία;
2. Πιστεύετε ότι ο όρος φιλοσοφία έχει την ίδια σημασία σε διαφορετικές εποχές;
3. Γνωρίζετε κάποιο/α φιλοσοφικό ερώτημα/τα-πρόβλημα /τα;
4. Είναι ή φιλοσοφία επιστήμη ή όχι;
5. Ποια είναι η θέση της φιλοσοφίας στη ζωή των ανθρώπων σήμερα;
6. Ποια η θέση των φιλοσόφων σήμερα στην κοινωνία και στα κοινωνικά ζητήματα;

B. Για τη δεύτερη θεματική ενότητα

1. Τι σημαίνει, κατά τη γνώμη σας, ο όρος ηθική φιλοσοφία;
2. Πιστεύετε ότι στην ηθική υπάρχουν ή πρέπει να υπάρχουν κοινά κριτήρια;
3. Γνωρίζετε ότι ηθική είναι κλάδος της φιλοσοφίας, που διαφοροποιείται από τη θρησκευτική ηθική;
4. Ποια, κατά τη γνώμη σας, η επικαιρότητα της ηθικής φιλοσοφίας;
5. Γνωρίζετε κάποιο/α ηθικό ερώτημα/τα-πρόβλημα /τα;
6. Ενδιαφέρετε, κατά τη γνώμη σας, ο σύγχρονος άνθρωπος για τα ηθικά ζητήματα;
7. Μήπως έχετε παρακολουθήσει κάποια κινηματογραφική ταινία με θέμα κάποιο ηθικό δίλλημα;

Γ. Για την έκτη θεματική ενότητα

1. Τι σημαίνει, κατά τη γνώμη σας, ο όρος γνωσιολογία;
2. Πώς μπορούμε να γνωρίσουμε;
3. Τι μπορούμε να γνωρίσουμε;
4. Πώς ορίζετε τη γνώση;
5. Ποιες, κατά τη γνώμη σας, είναι οι δυνατότητες του ανθρώπου να γνωρίσει;
6. Έχουν όλοι οι άνθρωποι τις ίδιες δυνατότητες για γνώση;

Δ. Για την έβδομη θεματική ενότητα

1. Τι σημαίνει, κατά τη γνώμη σας, ο όρος μεταφυσική;

2. Γνωρίζετε ότι η μεταφυσική είναι κλάδος της φιλοσοφίας, που διαφοροποιείται από τη θεολογική μεταφυσική;
4. Ποια, κατά τη γνώμη σας, η επικαιρότητα της μεταφυσικής φιλοσοφίας;
5. Γνωρίζετε κάποιο/α μεταφυσικό ερώτημα/τα-πρόβλημα /τα;
6. Ενδιαφέρετε, κατά τη γνώμη σας, ο σύγχρονος άνθρωπος για τα μεταφυσικά ζητήματα;
7. Τι θα απαντούσατε στο ερώτημα, «Τι είναι ψυχή;», «Τι είναι σώμα;»
8. Τι θα απαντούσατε στο ερώτημα «Ποιος είμαι;»
9. Τι γνωρίζετε για την τεχνητή νοημοσύνη;

2. Το τεστ ολιγόλεπτης εξέτασης

Είναι γρήγορος και εύκολος τρόπος για ανατροφοδότηση για τη μάθηση των μαθητών. Μπορούμε στην αρχή του μαθήματος να παρουσιάσουμε στους μαθητές μας μια διαφάνεια με την ερώτηση που θα έχουν να απαντήσουν στο τέλος της παράδοσης του μαθήματος, όπου θα τους δοθεί σύντομος χρόνος. Εναλλακτικά μπορούμε να τους ρωτήσουμε ποιο θεωρούν σημαντικότερο από όσα άκουσαν στο μάθημα.

Ενδεικτικά παραδείγματα

A. Για την πρώτη θεματική ενότητα

1. Ποια είναι η άποψή σας για την αποστολή της φιλοσοφίας;
2. Ποια βασική διαφορά εντοπίζεται ανάμεσα στη φιλοσοφία, την τέχνη και τη θρησκεία;
3. Είναι τελικά η φιλοσοφία επιστήμη ή όχι;

B. Για τη δεύτερη θεματική ενότητα

1. Υπάρχουν κοινά κριτήρια για την εκτίμηση μιας ηθικής πράξης;
2. Γιατί να είναι κανείς ηθικός;
3. Ποια επίκαιρα προβλήματα απασχολούν σήμερα την εφαρμοσμένη ηθική;
4. Ποια ηθική θεωρία θα ακολουθούσατε για να προσεγγίσετε ένα επίκαιρο ηθικό δίλημμα;

Γ. Για την τρίτη θεματική ενότητα

1. Τι είναι η πολιτική και ο πολιτικός;
2. Ποια είναι η σημασία της οργανωμένης κοινωνίας και της ύπαρξης των θεσμών;
3. Πως η πολιτική φιλοσοφία κατανοεί τους όρους πολιτικά δικαιώματα και ελευθερίες;
4. Ποιες διαστάσεις έχει ο όρος πολιτική ανυπακοή σήμερα;
5. Ποια η συμβολή της πολιτικής φιλοσοφίας στην καταπολέμηση των κοινωνικών διακρίσεων;

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ-ΒΑΘΜΟΛΟΓΗΣΗ

Η αξιολόγηση στο μάθημα της φιλοσοφίας απαιτεί επί το πλείστον δεξιότητες ενσωμάτωσης και σύνδεσης γνώσεων και δευτερευόντως απομνημόνευση λεπτομερειών. Ως εκ τούτου για την αξιολόγηση των μαθητών θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ότι όλα τα θέματα ή ερωτήσεις δεν μπορεί να έχουν τον ίδιο βαθμό βαρύτητας.

ΤΥΠΟΙ ΤΕΣΤ ΚΑΙ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ

1. Τεστ Πολλαπλής επιλογής

Για την πρώτη θεματική ενότητα

Να αντιστοιχήσετε τις λέξεις της μιας στήλης με τις λέξεις της άλλης.

A'	B'
1. Γνωσιολογία	α. Ωφελιμισμός
2. Μεταφυσική ή οντολογία	β. Φασισμός
3. Ηθική	γ. Λογοκρισία
4. Πολιτική Φιλοσοφία	δ. Δυισμός
5. Αισθητική	ε. Ορθή σκέψη
6. Λογική	στ. Ορθολογισμός

2. Σωστό-λάθος

Για την τέταρτη θεματική ενότητα

Να χαρακτηρίσετε τις ακόλουθες προτάσεις ως προς την ορθότητά τους, γράφοντας τη λέξη «σωστό» ή «λάθος» δίπλα στον αριθμό που αντιστοιχεί στην κάθε πρόταση. Να αιτιολογήσετε την επιλογή σας.

1. Η διάκριση ανάμεσα στη δραστηριότητα ενός τεχνίτη και ενός καλλιτέχνη υπήρχε στην αρχαιότητα.
2. Η τέχνη είναι η πιστή αναπαράσταση της πραγματικότητας
3. Η τέχνη εξυπηρετεί πρακτικές ανάγκες της καθημερινής ζωής
4. Το βασικό θέμα της σύγχρονης τέχνης είναι ο υπερβατικός κόσμος
5. Υπάρχουν υπερχρονικά και οικουμενικά κριτήρια του «ωραίου»

3. Ερωτήσεις κρίσεως

A. Για την πρώτη θεματική ενότητα

1. Πώς πιστεύετε ότι το έργο των φιλοσόφων συμβάλλει κατά σημαντικό τρόπο στην ανάπτυξη της ανθρώπινης σκέψης;
2. «Αυτό που δίνει σ' έναν άνθρωπο την αξία του δεν είναι η αλήθεια που κατέχει ή που νομίζει ότι κατέχει αλλά η ειλικρινής προσπάθεια που έχει καταβάλει για να προσπελάσει την αλήθεια» (Gotthold Ephraim Lessing). Πιστεύετε ότι οι φιλόσοφοι πράττουν κατ' αυτόν τον τρόπο;
3. «Η αξία μιας φιλοσοφίας εκτιμάται από την αντοχή της στο χρόνο. Αντοχή στο χρόνο, δηλαδή συνεχιζόμενη επικαιρότητα, δεν σημαίνει όμως οπωσδήποτε ενασχόληση με τα ίδια ακριβώς ερωτήματα, στα οποία επιχειρούν να απαντήσουν όσοι φιλοσοφούν σήμερα, και μάλιστα με την ίδια ακριβώς μορφή. Επίκαιρη παραμένει μια φιλοσοφία που συλλαμβάνει τη δυναμική της εποχής της και όταν ακόμη από τη διατύπωσή της μέχρι σήμερα έχουν μεταβληθεί ορισμένα στοιχεία της αρχικής πραγματικότητας ή έχει αλλοιωθεί η αλληλουχία τους». Theodor Adorno, Σε τι χρησιμεύει ακόμη η φιλοσοφία; Να συζητήσετε στην τάξη το ζήτημα της επικαιρότητας της φιλοσοφίας. Στη συνέχεια να καταγράψετε επίκαιρα

ερωτήματα/προβλήματα που κατά τη γνώμη σας πρέπει να απασχολούν τους φιλοσόφους.

B. Για την έκτη θεματική ενότητα

1. Είναι ο σκεπτικισμός απέναντι στη γνώση μια δημιουργική στάση στο χώρο της γνωσιολογίας;
2. «Η γνωσιοθεωρία δεν επιδιώκει να δώσει απάντηση στο ερώτημα πώς οι άνθρωποι συλλέγουν γνώση ή, ό,τι άλλο περνιέται για γνώση, αλλά στο ερώτημα πώς οι άνθρωποι μπορούν να φτάσουν σε αιτιολογημένη γνώση». Τι σημαίνει «αιτιολογημένη γνώση»; Γιατί η γνώση πρέπει να είναι αιτιολογημένη; Πιστεύετε ότι οι γνωσιολογικές θεωρίες που έχετε διδαχθεί εξασφαλίζουν τη βεβαιότητα για την ορθή αιτιολόγηση των πεποιθήσεών μας;
3. «Συγκεφαλαιώνοντας τα παραπάνω μπορούμε να πούμε τα εξής: έργο των αισθήσεων είναι να σχηματίζουν εποπτείες· έργο του νου να σκέπτεται. Σκέπτομαι θα πει συνενώνω παραστάσεις σε μια συνείδηση. Αυτή η συνένωση γίνεται ή μόνον σχετικά προς το υποκείμενο και τότε είναι τυχαία και υποκειμενική, ή γίνεται απόλυτα και τότε είναι αναγκαία και αντικειμενική. Η συνένωση των παραστάσεων σε μια συνείδηση είναι η κρίση. Σκέπτομαι θα πει λοιπόν: κρίνω, ή ανάγω παραστάσεις σε κρίσεις.» (Ιμμάνουελ Καντ, *Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική Μεταφυσική*). Αφού μελετήσετε το απόσπασμα του Καντ να απαντήσετε στις παρακάτω ερωτήσεις.
 1. Ποιος είναι ο ρόλος των αισθήσεων και ο ρόλος του νου στη δημιουργία της σκέψης;
 2. Τι σημαίνει η σκέψη για τον Καντ;
 3. Πώς αποδεικνύεται ο συνθετικός-κριτικός χαρακτήρας της καντιανής φιλοσοφίας;

4. Ερωτήσεις γνώσης-κατανόησης

A. Για την πρώτη θεματική ενότητα

1. Πως η Φιλοσοφία διακρίνεται από τις άλλες πνευματικές δραστηριότητες;
2. Ποια είναι η αξία ανάδειξης και διατύπωσης ενός φιλοσοφικού ερωτήματος;
3. Ποια είναι η βασική διαφορά ανάμεσα: α) στην τέχνη και τη φιλοσοφία, β) στη θεολογία και τη φιλοσοφία;
4. Ποιοι είναι οι κύριοι κλάδοι της φιλοσοφίας;
5. Ποια είναι η μορφή ενός φιλοσοφικού επιχειρήματος;
6. Ποια είναι τα κριτήρια διάκρισης του έγκυρου από το ορθό επιχείρημα;
6. Ποια είναι η στάση του Φιλοσόφου μέσα στην κοινωνία;

B. Για τη δεύτερη θεματική ενότητα

1. Ποιο είναι το περιεχόμενο της ηθικής φιλοσοφίας;
2. Να αναφέρετε δυο ερώτημα της ηθικής φιλοσοφίας
3. Πώς ορίζεται ο υποκειμενισμός ως ρεύμα της ηθικής φιλοσοφίας;
4. Να αποδώσετε σύντομα τις βασικές αρχές της αριστοτελικής ηθικής
5. Ποια η σημασία των αρετών στην αριστοτελική ηθική;
6. Ποια είναι η βασική αρχή της ωφελμιστικής ηθικής;
7. Να αναλύσετε την καντιανή αρχή της κατηγορικής προσταγής

8. Τι εξασφαλίζει σύμφωνα με τον Καντ ο ηθικός νόμος;
9. Ποια είναι η πρώτη διατύπωση της κατηγορικής προσταγής;
10. Ποιο είναι το περιεχόμενο της δεύτερης κατηγορικής προσταγής;
11. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της ηθικής στάσης ζωής;
12. Να αναφέρετε δυο επίκαιρα προβλήματα που απασχολούν το πεδίο της εφαρμοσμένης ηθικής.

Γ. Για την πέμπτη ενότητα

1. Ποια είναι τα βασικά ερωτήματα που απασχολούν τη φιλοσοφία των επιστημών;
2. Ποια είναι τα επίκαιρα ερωτήματα που απασχολούν τη φιλοσοφία των επιστημών;
3. Τι ονομάζουμε επιστημονική γνώση;
4. Κατά πόσο η επιστημονική γνώση μπορεί να είναι το πρότυπο της γνώσης;
5. Πώς ορίζεται η επιστημονική θεωρία;
6. Τι σημαίνει όρος «επαληθευσιμότητα»;
7. Τι σημαίνει ο όρος «διαψευσιμότητα»;
8. Ποια είναι η έννοια της επιστημονικής μεθόδου;
9. Πως ορίζεται ο όρος «επαγωγισμός»;
10. Ποια είναι η «διάγνωση» του Κουν για τη φύση της επιστήμης;
11. Ποια είναι η έννοια του «Παραδείγματος» στον Κουν;
12. Πως ορίζεται η τεχνολογία;
13. Ποια είναι η σχέση φιλοσοφίας και τεχνολογίας;
14. Τι σημαίνει η έννοια της επιστημονικής προόδου;
15. Να αναφέρεται δύο επίκαιρα ζητήματα που σχετίζονται με τη σύγχρονη επιστημονική έρευνα.

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

1. Τεστ για το σπίτι

Τα τεστ ή ερωτήσεις σύντομης ανάπτυξης ή ερωτήσεις κρίσεως υπό τη μορφή φύλλου εργασίας για το σπίτι επιτρέπουν στους μαθητές να δουλέψουν με το δικό τους ρυθμό, να έχουν πρόσβαση σε πηγές και πληροφοριακό υλικό και να παρουσιάσουν ένα συγκεκριμένο αριθμό στην τάξη.

2. Τεστ με ανοιχτά βιβλία

Μπορούμε να επιτρέπουμε τους μαθητές να έχουν μαζί τους μια σελίδα σημειώσεων ή έργα φιλοσόφων για την εξέταση ως επι το πλείστον ερωτήσεων κρίσης ή ελεύθερης ανάπτυξης δοκιμιακού τύπου.

3. Ομαδικές εργασίες

Μπορούν να δοθούν στους μαθητές ομαδικές εργασίες κυρίως σε επίκαιρα ζητήματα πολιτικά, ηθικά, κοινωνικά, επιστημονικά, είτε με τη μορφή φιλοσοφικών προβλημάτων ώστε να ζητείται η διερεύνηση ή η επίλυσή τους, είτε υπό τη μορφή προζεκτ να ζητείται από τους μαθητές η συσχέτισή τους με άλλα σχολικά μαθήματα (Νεοελληνική Λογοτεχνία, Γλώσσα, Ιστορία, Θρησκευτικά, Φυσική, Βιολογία, Μαθηματικά).

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Βιβλιογραφία (επιλογή μελετών)

Γενικά έργα ιστορίας της φιλοσοφίας

Βιβλία συνοπτικά και προσιτά, γραμμένα για το ευρύ κοινό:

- Warburton N., *Μικρή ιστορία της φιλοσοφίας* (μτφ. Γ. Λαμπράκος). Αθήνα: Πατάκης, 2012.
Gottlieb A., *Το όνειρο της λογικής: Η ιστορία της φιλοσοφίας από τους Έλληνες μέχρι την Αναγέννηση* (μτφ. Ειρήνη Ραζή). Αθήνα: Ενάλιος, 2004.
Droit R.- P., *Το βιβλίο της φιλοσοφίας* (μτφ. Γ. Παρλαλόγλου). Αθήνα: Ψυχογιός, 2009.
Delius C. κ.ά., *Ιστορία της φιλοσοφίας: Από την αρχαιότητα έως σήμερα* (μτφ. Δέσποινα Ρισσάκη). Αθήνα: Ελευθερουδάκης, 2006.
Magee B., *Η περιπέτεια της φιλοσοφίας* (μτφ. Π. Μπουρλάκης). Αθήνα: Σαββάλας, 2005.

Σύντομα κεφάλαια για σημαντικούς φιλοσόφους:

Dagognet Fr., *Οι μεγάλοι φιλόσοφοι και η φιλοσοφία τους: Πλάτωνας, Αριστοτέλης, Στωικοί, Επικούρειοι, Ντεκάρτ, Σπινόζα, Λάιμπνιτς, Λοκ, Κοντιγιάκ, Ντιντερό, Χιουμ, Καντ, Χέγκελ, Μαρξ, Νίτσε, Κοντ, Μπερζόν, Μπασσελάρ, Χάιντεγκερ, Σαρτρ* (μτφ. Μάρω Τριανταφύλλου). Αθήνα: Μελάι, 2008.

Zimmer R., *Η πύλη των φιλοσόφων: Ένα επιμορφωτικό ταξίδι στον κόσμο της φιλοσοφίας* (μτφ. Στέλλα Μπεκιάρη). Αθήνα: Κονιδάρης, 2006 – *Η νέα πύλη των φιλοσόφων: Ένα κλειδί για την κατανόηση των κλασικών έργων της Φιλοσοφίας* (μτφ. Ιωάννα Λεμπέση-Μουζακίτη). Αθήνα: Κονιδάρης, 2008.

Για περαιτέρω διάβασμα, υπάρχουν τα πιο απαιτητικά:

- Kenny A. (επιμ.), *Ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας* (μτφ. Δέσποινα Ρισσάκη). Αθήνα: Νεφέλη, 2005.
Σατελέ Φρ. (επιμ.), *Η Φιλοσοφία: Α' Από τον Πλάτωνα ως τον Θωμά Ακινάτη, Β' Από τον Γαλιλαίο ως τον Ζ. Ζ. Ρουσσώ, Γ' Από τον Καντ ως τον Χούσερλ, Δ' Ο εικοστός αιώνας* (μτφ. Κ. Παπαγιώργης). Αθήνα: Γνώση, 1989-1990.
Encyclopédie de la Pléiade. *Ιστορία της φιλοσοφίας: 1. Η καντιανή επανάσταση, 2. 19^{ος} αιώνας, 3. 19^{ος}-20^{ος} αιώνας, 4. 20ος αιώνας* (μτφ. διαφόρων). Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1978-82 (και ανατυπώσεις).

Αρχαία φιλοσοφία

ΠΗΓΕΣ (βλ. ειδικό αρχείο –πίνακα)

ΓΕΝΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

- Vegetti M., *Ιστορία της αρχαίας φιλοσοφίας* (μτφ. Γ. Δημητρακόπουλος). Αθήνα: Τραυλός, 2000.
Κουλουμπαρίτσης Λ., *Ιστορία της αρχαίας και μεσαιωνικής φιλοσοφίας: 1. Ιστορία της αρχαίας φιλοσοφίας* (μτφ. Ευγενία Γραμματικοπούλου). Αθήνα: Εξάντας, 2008.
Κάλφας Β. & Ζωγραφίδης Γ., *Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 2006 / Αθήνα: Το Βήμα, 2013.
Hadot P., *Τι είναι η αρχαία ελληνική φιλοσοφία* (μτφ. Άντα Κλαμπατσέα). Αθήνα: Ίνδικτος, 2002.
Annas J., *Αρχαία φιλοσοφία* (μτφ. Γ. Στείρης). Αθήνα: Το Βήμα/Ελληνικά Γράμματα, 2006.
Gigon O., *Βασικά προβλήματα της αρχαίας φιλοσοφίας* (μτφ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος). Αθήνα: Γνώση, 1991.
Irwin T., *Η κλασική σκέψη* (μτφ. Γ. Βογιατζής). Αθήνα: Πολύτροπον, 2005.
Guthrie, W.K.C., *Οι έλληνες φιλόσοφοι από το Θαλή ως τον Αριστοτέλη*, μτφ. Α. Σακελλαρίου. Αθήνα: Παπαδήμας, 1987.

- Nestle, W., *Από τον μύθο στον λόγο: Η εξέλιξη της ελληνικής σκέψης από τον Όμηρο ως τη σοφιστική και τον Σωκράτη*, 2 τόμοι, μτφ. Ά. Γεωργίου. Αθήνα: Γνώση, 1999.
- Thompson, G., *Η αρχαία ελληνική κοινωνία: Οι πρώτοι φιλόσοφοι*, μτφ. Τ. Χρηστίδης. Αθήνα: Κέδρος, 1990.
- Vernant, J.P., *Οι απαρχές της ελληνικής σκέψης*. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1992.
- Vernant, J.P., *Μύθος και σκέψης στην αρχαία Ελλάδα*, μτφ. Σ. Γεωργούδη. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1993.
- Barker E., *Ο πολιτικός στοχασμός στην αρχαία Ελλάδα: Ο Πλάτων και οι καταβολές του* (μτφ. Κ. Κολιόπουλος). Αθήνα: Ποιότητα, 2007.
- Καϊμάκης Π., *Φιλοσοφία και μουσική: Η μουσική στους Πυθαγόρειους, τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη και τον Πλωτίνο*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2005.

ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

- Kirk G.S., Raven J.E. & M. Schofield, *Οι προσωκρατικοί φιλόσοφοι* (μτφ. Δ. Κούρτοβικ). - 3η έκδ. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2006 (1988).
- Long, A. A. (επιμ.), *Οι προσωκρατικοί φιλόσοφοι: Συναγωγή συστατικών μελετημάτων* (μτφ. Θ. Νικολαΐδης & Τ. Τυφλόπουλος). Αθήνα: Παπαδήμας, 2005.
- Osborne C., *Προσωκρατική φιλοσοφία* (μτφ. Α.-Σ. Αντωνίου). Αθήνα: Το Βήμα/Ελληνικά Γράμματα, 2006.
- Kahn, C., *Ο Αναξίμανδρος και οι απαρχές της ελληνικής κοσμολογίας*, μτφ. Ν. Γιανναδάκης. Αθήνα: Πολύτυπο, 1982.
- Cartledge, P., *Δημόκριτος και ατομικιστική πολιτική*, μτφρ.: Λ. Θεοδωρίδου, Ενάλιος, Αθήνα, 2001.
- Federigo, E. & M. Mazzioti, *Οι θεωρίες του Δημοκρίτου του Αβδηρίτη*, μτφ. Α. Α. Παπαϊωάννου. Ξάνθη: Διεθνές Δημοκρίτειο Ίδρυμα, 1982.
- Τζαβάρας, Ι., *Η ποίηση του Εμπεδοκλή*. Αθήνα: Δωδώνη, 1988.
- Kingsley, P., *Αρχαία φιλοσοφία, μυστήρια και μαγεία : Ο Εμπεδοκλής και η Πυθαγόρεια παράδοση*, μτφ. Φ. Τερζάκης. Θεσσαλονίκη: Αρχέτυπο, 2001.
- Kirk, G., *Ηράκλειτος. Τά κοσμολογικά αποσπάσματα*, μτφ. Ν. Γιανναδάκης. Αθήνα: Πολύτυπο, 1985.
- Αξελός, Κ., *Ο Ηράκλειτος και η φιλοσοφία*, μτφ. Δ. Δημητριάδης. Αθήνα: Εξάντας, 1974 [και ανατυπώσεις].
- Μουρελάτος, Φ.-Α., *Οδοί της γνώσης και της πλάνης: Λόγος και εικόνα στον Παρμενίδη*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2002.
- Θανασιάς, Π., *Ο πρώτος 'δεύτερος πλούς': Είναι και κόσμος στο ποίημα του Παρμενίδη*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1998.
- Τζαβάρας, Ι., *Το ποίημα του Παρμενίδη*, εισ.-μτφ.-σχ. Αθήνα: Δόμος, 1980.
- Ropper, K.R., *Ο κόσμος του Παρμενίδη: Δοκίμια για τον προσωκρατικό Διαφωτισμό*, μτφ. Κ. Πετρόπουλος. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 2002.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΚΑΙ ΣΟΦΙΣΤΙΚΗ

- Κύρκος Β., *Αρχαίος ελληνικός διαφωτισμός και σοφιστική*. Αθήνα: Παπαδήμας, 1992.
- Guthrie W.K.C., *Οι σοφιστές* (μτφ. Δ. Τσεκουράκης). Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2003 (1989).
- Kerferd G.B., *Η σοφιστική κίνηση* (μτφ. Π. Φαναράς). Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1986.
- Romilly J. de, *Οι μεγάλοι σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή* (μτφ. Φ. Κακριδής). Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1994.
- Hadot P., *Σωκράτους εγκώμιον* (μτφ. Α.Μιχαήλ). Αθήνα: Εξάντας, 2002.
- Gigon O., *Σωκράτης: Η εικόνα του στην ποίηση και την ιστορία* (μτφ. Ά. Γεωργίου). Αθήνα: Γνώση, 1995.
- Gottlieb A., *Σωκράτης: Ο μάρτυρας της φιλοσοφίας* (μτφ. Μίρκα Σκάρα). Αθήνα: Ενάλιος, 2001.

- Guthrie W.K.C., *Ο Σωκράτης* (μτφ. Τ. Νικολαΐδης). Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1990.
- Vlastos G., *Σωκράτης: ειρωνευτής και ηθικός φιλόσοφος* (μτφ. Π. Καλλιγιάς). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της 'Εστίας', 2^η 1999 (1993).
- Σάντας Γ., *Σωκράτης: Φιλοσοφία στους πρώιμους διαλόγους του Πλάτωνα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1997.
- Stone, I., *Η δίκη του Σωκράτη* (μτφ. Σ. Ταμβάκη). Αθήνα: Νέα Σύνορα.

ΠΛΑΤΩΝ

- Taylor A.E., *Πλάτων: Ο άνθρωπος και το έργο του* (μτφ. Ι. Αρζόγλου). Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1992.
- Field, G., *Ο Πλάτων και η εποχή του* (μτφ. Α. Σακελλαρίου). Αθήνα: Γρηγόρης, 2000.
- Jaenpière A., *Πλάτων: Η ζωή και το έργο του* (μτφ. Σ. Βλοντάκης). Αθήνα: Παπαδήμας, 1995.
- Wilamowitz-Moellendorff U. von, *Πλάτων: Η ζωή και το έργο του: Τα χρόνια της σοφίας* (μτφ. Ξ. Αρμύρος). Αθήνα: Κάκτος, 2006.
- Bormann K., *Πλάτων* (μτφ. Ι.Γ. Καλογεράκος). Αθήνα: Καρδαμίτσα, 2006.
- Gottfried M., *Πλάτων* (μτφ. Φ. Πρεβεδούρου & Β. Παπαδή). Αθήνα: Πλέθρον, 1991.
- Kougré A., *Φιλοσοφία και πολιτεία: Εισαγωγή στην ανάγνωση του Πλάτωνα* (μτφ. Λ. Κασίμη). Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1990.
- Williams B., *Πλάτων: Η επινόηση της φιλοσοφίας* (μτφ. Μίρκα Σκάρα). Αθήνα: Ενάλιος, 2001.
- Szlezák T.A., *Πώς να διαβάζουμε τον Πλάτωνα* (μτφ. Παρασκευή Κοτζιά). Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, 2004.
- White N.P., *Ο Πλάτων για τη γνώση και την πραγματικότητα* (μτφ. Χρυσούλα Γραμμένου). Αθήνα: Gutenberg, 2012.
- Δεσποτόπουλος Κ., *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*. Αθήνα: Παπαζήσης, 1980.
- Μπάλλα Χ., *Πλατωνική πειρώ: Από τη ρητορική στην πολιτική*. Αθήνα: Πόλις, 1997.
- Derrida J.F., *Πλάτωνος φαρμακεία* (μτφ. Χ.Γ. Λάζος). Αθήνα: Άγρα, 1990.
- Vlastos G., *Πλατωνικές μελέτες* (μτφ. Ι. Αρζόγλου). Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1994.
- Δημητρίου Κ.Ν., *Ο πλατωνικός μύθος*. Αθήνα: Πορεία, 2008.
- Annas Julia, *Εισαγωγή στην Πολιτεία του Πλάτωνα* (μτφ. Χρυσούλα Γραμμένου). Αθήνα: Καλέντης, 2006.
- Pappas N., *Πολιτεία του Πλάτωνα: Ένας οδηγός ανάγνωσης* (μτφ. Δ. Παπαγιαννάκος). Αθήνα: Οκτώ, 2013.
- Καστοριάδης Κ., *Ο 'Πολιτικός' του Πλάτωνα* (μτφ. Ζ. Καστοριάδη). Αθήνα: Πόλις, 2001.
- Hunter R., *Το Συμπόσιον του Πλάτωνα* (μτφ. Δ. Κουκουζίκια). Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 2007.
- Ανδρόνικος Μ., *Ο Πλάτων και η τέχνη*. Αθήνα: Νεφέλη, 1986.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

- Adler M.J., *Ο Αριστοτέλης για όλους* (μτφ. Παρασκευή Κοτζιά-Παντελή). Αθήνα: Παπαδήμας, 1996.
- Brun J., *Ο Αριστοτέλης και το Λύκειο* (μτφ. Η.Π. Νικολούδης). Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, 1999.
- Cauquelin A., *Αριστοτέλης. Η ζωή και το έργο του* (μτφ. Σ. Βλοντάκης). Αθήνα: Παπαδήμας, 1996.
- During I., *Ο Αριστοτέλης*, 2 τόμοι (μτφ. Π. Κοτζιά-Παντελή, Α. Γεωργίου-Κατσιβέλα). Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1991-94.
- Grube G.M.A., *Ο Αριστοτέλης για την ποίηση και το ύφος* (μτφ. Γ.Δ. Χρυσάφης). Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1995.
- Kullmann W., *Η πολιτική σκέψη του Αριστοτέλη* (μτφ. Α. Ρεγκάκος). Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1996.
- Ross D., *Αριστοτέλης* (μτφ. Μ. Μητσού). Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1993.
- Wolff F., *Ο Αριστοτέλης και η πολιτική* (μτφ. Κ.Ν. Πετρόπουλος). Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1995.
- Κόντος Π., *Η αριστοτελική ηθική και οντολογία*. Αθήνα: Κριτική, 2000.

Σκαλτσάς Θ., *Ο χρυσός αιώνας της αρετής. Αριστοτελική ηθική*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1993.

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Long A.A., *Η ελληνιστική φιλοσοφία : Στωικοί, επικούρειοι, σκεπτικοί* (μτφ. Σ. Δημόπουλος & Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου). Αθήνα: ΜΙΕΤ, ⁵2012 (1987).

Sharples R.W., *Στωικοί, Επικούρειοι και Σκεπτικοί* (μτφ. Μ. Λυπουρλή). Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, 2002.

Nussbaum M., *Η θεραπεία της επιθυμίας: Θεωρία και πράξη της ελληνιστικής ηθικής φιλοσοφίας* (μτφ. Διαφόρων). Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, 2015.

Θεοδωρίδης Χ. *Επίκουρος: η αληθινή όψη του αρχαίου κόσμου*. Αθήνα, 1954 [και ανατυπώσεις].

Festugière A.-J., *Ο Επίκουρος και οι θεοί του* (μτφ. Ρ. Μπέρκνερ). Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, 1999.

Τσουνά Βούλα, *Γνώση, ηδονή, ευδαιμονία* (μτφ. Δ. Μιχαήλ). Αθήνα: Εκκρεμές, 2013.

Brun J. *Ο στωικισμός* (μτφ. Σ. Βασιλείου). Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, 2007 (1965).

Ιεροδιακόνου Κ. (επιμ.) *Θέματα στωικής φιλοσοφίας*. Αθήνα: περιοδικό Δευκαλίων 15/1, 1997.

Gourinat J.B. *Οι Στωικοί για την ψυχή* (μτφ. Κ.Ν. Πετρόπουλος). Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1999.

Δαράκη Μ. *Μία θρησκευτικότητα χωρίς θεό: Ο άνθρωπος και η φύση στους Στωικούς της αρχαίας Αθήνας*. Αθήνα: Σύναλμα, 2001.

Edelstein L. *Ο στωικός σοφός* (μτφ. Ρ. Μπέρκνερ). Θεσσαλονίκη: Θύραθεν 2002.

Κούρφαλη Χριστίνα, *Η στωική τέχνη του βίου*. Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, 2013.

Exelman M., *61 μαθήματα καθημερινής ζωής από τους Στωικούς* (μτφ. Σώτη Τριανταφύλλου). Αθήνα: Πατάκης, 2014.

Schofield, M. *Η στωική ιδέα της πόλης* (μτφ. Χ. Μπάλλα). Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1997.

Πρωτοπαπά-Μαρνέλη Μαρία, *Στωικοί, η επιστήμη της ρητορικής* (μτφ. Κ.Ν. Πετρόπουλος). Αθήνα: Σμίλη, 2005.

Duhot J.-J., *Ο Επίκτητος και η στωική σοφία* (μτφ. Δέσποινα Παπαθανασοπούλου). Αθήνα: Ενάλιος, 2009.

Πεντζοπούλου-Βαλαλά, Τ. *Εισαγωγή στη φιλοσοφία: Ο αρχαίος σκεπτικισμός*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, 1996.

Πεντζοπούλου-Βαλαλά, Τ. *Η πρόκληση των σκεπτικών*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 2002.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ

Merlan P., *Η ελληνική φιλοσοφία από τον Πλάτωνα έως τον Πλωτίνο* (μτφ. Σ. Παπαϊωάννου). Αθήνα: Ενάλιος, 2006.

Dodds E.R., *Εθνικοί και χριστιανοί σε μια εποχή αγωνίας. Όψεις της θρησκευτικής εμπειρίας από τον Μάρκο Αυρήλιο ως τον Μ. Κωνσταντίνο* (μτφ. Κ. Αντύπας). Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1995.

Wallis R.T., *Νεοπλατωνισμός* (μτφ. Γ. Σταματέλλος). Θεσσαλονίκη: Αρχέτυπο, 2002.

Πελεγρίνης Θ., *Νεοπλατωνισμός: Το λυκόφως της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας*. Αθήνα: Παπασωτηρίου, 2011.

Rappe Sarah, *Μελετώντας τον νεοπλατωνισμό: Η ουσία των πραγμάτων στα κείμενα των Πλωτίνου, Πρόκλου και Δαμάσκιου* (μτφ. Ν. Παπαδάκης & Μαρτίνα Κόφφα). Αθήνα: Ενάλιος, 2005.

Armstrong A.H., *Πλωτίνος* (μτφ. Ν. Παπαδάκης). Αθήνα: Ενάλιος, 2006.

Hadot P., *Πλωτίνος ή Η απλότητα του βλέμματος* (μτφ. Ευδοξία Δελλή). Αθήνα: Αρμός, 2007.

Βιζυηνός Γ., *Η φιλοσοφία του καλού παρά Πλωτίνω*. Αθήνα: Αρμός, 1995.

Lloyd A.C., *Οι ύστεροι νεοπλατωνικοί* (μτφ. Ν. Παπαδάκης & Μαρτίνα Κόφφα). Αθήνα: Ενάλιος, 2006.

Sorabji R. (επιμ.), **Φιλόπονος** και η απόρριψη της αριστοτελικής επιστήμης (μτφ. Χ. Μπάλλα). Αθήνα: MIET, 2006.

Βυζαντινή και μεσαιωνική φιλοσοφία

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΤΕΡΙΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Τατάκης Β., *Η βυζαντινή φιλοσοφία* (μτφ. Εύα Καλπουρτζή). Αθήνα: Ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη, 1977.

Τατάκης Β., *Η ελληνική πατερική και βυζαντινή φιλοσοφία* (μτφ. Κ.Ιωαννίδης). Αθήνα: Αρμός, 2000.

Ματσούκας Ν., *Ιστορία της Βυζαντινής φιλοσοφίας. Με παράρτημα το σχολαστικισμό του Δυτικού Μεσαίωνα*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1998.

Μπενάκης Λ., *Βυζαντινή φιλοσοφία: Κείμενα και μελέτες*, 1-2. Αθήνα: Παρουσία, 2002, 2013.

Hunger H., *Βυζαντινή λογοτεχνία: Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τόμ. 1 (μτφ. Λ. Μπενάκης κ.ά.). Αθήνα: MIET, 1991.

Lemerle P., *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός* (μτφ. Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου). Αθήνα: MIET, 1981.

Wilson N.G., *Οι λόγοι στο Βυζάντιο* (μτφ. Ν. Κονομής). Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1991.

Ζωγραφίδης Γ., *Βυζαντινή φιλοσοφία της εικόνας: Μια ανάγνωση του Ιωάννη Δαμασκηνού*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1997.

Δημητρακόπουλος Γ.Α., *Νικολάου Καβάσιλα «Κατά Πύρρωνος». Πλατωνικός φιλοσκεπτικισμός και αριστοτελικός αντισκεπτικισμός στη βυζαντινή διάνοηση του 14^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Παρουσία, 1999.

Μόσχος Δ., *Πλατωνισμός ή χριστιανισμός*; Αθήνα: Παρουσία, 1998.

Τερέζης Χ., *Η θέση της ελληνικής φιλοσοφίας στην Ορθόδοξη Ανατολή. Σπουδή στον Αγ.Γρηγόριο Παλαμά*. Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 1995.

Μπαρτζελιώτης Λ., *Η κριτική του Αριστοτέλους παρά Πλήθωνι ως έκφρασις του αντιαριστοτελισμού κατά τον 15^ο αι*. Αθήνα 1980.

ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΚΑΙ ΑΡΑΒΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Alessio Fr., *Ιστορία της μεσαιωνικής φιλοσοφίας* (μτφ. Αναστασία Μεσσάρη & Γ. Καρούζος). Αθήνα: Τραυλός, 2007.

Luscombe D., *Η μεσαιωνική σκέψη* (μτφ. Χ. Γεμελιάρης). Αθήνα: Πολύτροπον, 2007.

Μεσαιωνική φιλοσοφία [συλλογή μελετών]. Αθήνα: Παρουσία, 2000.

Ζιάκας Γ., *Τα ελληνικά γράμματα και ο Αριστοτέλης στην αραβική παράδοση*. Αθήνα: Άγρα, 2007.

Νεότερη φιλοσοφία

ΓΕΝΙΚΕΣ ΙΣΤΟΡΙΕΣ

Alessio Fr., *Ιστορία της νεότερης φιλοσοφίας* (μτφ. Θεοδώρα Θυμιοπούλου). Αθήνα: Τραυλός, 2012.

Besnier J.-M., *Ιστορία της νεωτερικής και σύγχρονης φιλοσοφίας : Φυσιογνωμίες και έργα* (μτφ. Κ. Παπαγιώργης). Αθήνα: Καστανιώτης, 2001.

ΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΣ – ΕΜΠΕΙΡΙΣΜΟΣ

Γιανναράς, Α.: *Ο αγγλικός Εμπειρισμός και ο γαλλικός Διαφωτισμός* (πανεπιστημιακές παραδόσεις). Αθήνα: Παπαζήσης 1976.

Cottingham J., *Φιλοσοφία της Επιστήμης: Οι Ορθολογιστές* (μτφ. Σοφία Τσούρτη). Αθήνα: Πολύτροπον, 2003.

- Πολιτικές του Ορθολογισμού: Δέκα μελέτες για τον Καρτέσιο*. Περιοδικό Αξιολογικά, ειδικό τεύχος 1. Αθήνα: Εξάντας, 1999.
- Βώκος Γ., *Η γραφομηχανή: Εισαγωγή στις Σκέψεις του Πασκάλ*. Αθήνα: Νήσος, 1997.
- Balibar E., *Ο Σπινόζα και η πολιτική* (μτφ. Ά. Στυλιανού). Αθήνα: Εστία, 1996.
- Deleuze G., *Σπινόζα. Πρακτική φιλοσοφία* (μτφ. Κική Καψαμπέλη). Αθήνα: Νήσος, 1993.
- Scruton R., *Σπινόζα* (μτφ. Λ. Θεοδωρίδου). Αθήνα: Ενάλιος 2002.
- Woolhouse R.S., *Φιλοσοφία της Επιστήμης: Οι εμπειριστές* (μτφ. Σοφία Τσούρτη). Αθήνα: Πολύτροπον, 2003.
- Πατέλλη Ιόλη, *Η φιλοσοφία του Hobbes. Λόγος και αιτιότητα στη νέα φυσική και πολιτική επιστήμη*. Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1995.
- Μορό Π.-Φ., *Χομπς: φιλοσοφία, επιστήμη, θρησκεία* (μτφ. Ν. Μουντζούρογλου). Αθήνα: Πατάκης, 2001.
- Τσακυράκης Σ., *Οι καταβολές του συνταγματικού φιλελευθερισμού στο έργο των Hobbes και Locke*. Αθήνα: Σάκκουλας, 1992.
- Ayers M., *Τζον Λοκ* (μτφ. Ε. Ραζή). Αθήνα: Ενάλιος, 2001.
- Ντεγκρεμόν Ρ., *Ο Μπέρκλεϋ και η ιδέα της φύσης* (μτφ. Κλαίρη Μιτσοτάκη). Αθήνα: Πατάκης, 2001.
- Quinton A., *Χιουμ* (μτφ. Ι. Σταροπούλου). Αθήνα: Ενάλιος, 2005.
- Deleuze G., *Εμπειρισμός και υποκειμενικότητα. Δοκίμιο για την ανθρώπινη φύση κατά τον Χιουμ* (μτφ. Π. Πούλος). Αθήνα: Ολκός, 1995.

ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ

- Cassirer E., *Η φιλοσοφία του Διαφωτισμού* (μτφ. Αννέτε Φωσβίνκελ). Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2013.
- Hampson N., *Ο Διαφωτισμός. Μια αποτίμηση για τις παραδοχές, τις θέσεις και τις αξίες του* (μτφ. Δ.Γ. Μπεχλικούδης). Αθήνα: Παπαζήσης, 1995.
- Κονδύλης Π., *Ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός (2 τόμοι)*. Αθήνα: Θεμέλιο, 1998.
- Σκουτερόπουλος Ν.Μ. (επιμ.), *Τι είναι διαφωτισμός*; Αθήνα: Κριτική, 1989.
- Berlin I., *Τρεις κριτικοί του Διαφωτισμού: Vico, Hamann, Herder* (μτφ. Γ. Μερτίκας). Αθήνα: Κριτική 2002.
- Starobinski J., *Ζαν-Ζακ Ρουσό: Η διαφάνεια και το εμπόδιο* (μτφ. Κ. Παπαγιώργης). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2005.

KANT ΚΑΙ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΣ ΙΔΕΑΛΙΣΜΟΣ

- Cassirer E., *Καντ: Η ζωή και το έργο του* (μτφ. Σ. Γερογιωργάκης). Αθήνα: Ίνδικτος, 2001.
- Guyer P., *Καντ* (μτφ. Γ. Μαραγκός). Αθήνα: Gutenberg, 2013.
- Walker R., *Καντ* (μτφ. Λ. Θεοδωρίδου). Αθήνα: Ενάλιος, 2002.
- Γιανναράς Α., *Κεφάλαια από τη θεωρητική φιλοσοφία του Καντ*. Αθήνα: Παπαζήσης, 1976.
- Καβουλάκος Κ. (επιμ.), *Ιμμάνουελ Καντ: Πρακτικός Λόγος και νεωτερικότητα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006.
- Κόντος Π., *Η καντιανή ηθική της υπόσχεσης*. Αθήνα: Εστία, 2005.
- Arendt Hannah, *Η πολιτική φιλοσοφία του Καντ* (μτφ. Β. Ρωμανός). Αθήνα: Νήσος, 2008.
- Ντελέζ Ζ., *Η κριτική φιλοσοφία του Καντ* (μτφ. Ε. Περδικούρη). Αθήνα: Εστία, 2000.
- Βινσεντί Λ., *Αγωγή και ελευθερία: Καντ και Φίχτε* (μτφ. Γ. Πρελορέντζος). Αθήνα: Πατάκης, 1997.
- Λέβιτ Κ., *Από τον Χέγκελ στον Νίτσε* (μτφ. Γ. Αποστολοπούλου, 2 τόμοι). Αθήνα: Γνώση 1987.
- Αποστολοπούλου, Γεωργία (επιμ.), *Ιστορία και υποκειμενικότητα στη φιλοσοφία του Χέγκελ*. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1995.
- Παπαϊωάννου Κ., *Χέγκελ* (μτφ. Γ. Φαράκλας). Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις, 1992.
- Φαράκλας Γ., *Γνωσιοθεωρία και μέθοδος στον Έγελο*. Αθήνα: Εστία, 2000.

Lefebvre J.-P. & Macherey P., *Ο Έγγελος και η κοινωνία* (μτφ. Γ. Φαράκλας). Αθήνα: Εστία, 1998.

Ritter J., *Ο Έγγελος και η γαλλική επανάσταση*. (μτφ. Γ. Φαράκλας). Αθήνα: Εστία, 1998.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ

Balibar E., *Η φιλοσοφία του Μαρξ* (μτφ. Ά. Στυλιανού). Αθήνα: Νήσος, 1999.

Berlin I., *Καρλ Μαρξ: Η ζωή και η εποχή του* (μτφ. Γ.Ν. Μερτίκας). Αθήνα: Scripta, 1998.

Eagleton T., *Μαρξ* (μτφ. Α. Κοσμά). Αθήνα: Ενάλιος, 2002.

Παπαϊωάννου Κ., *Κράτος και φιλοσοφία: Ο διάλογος Μαρξ-Χέγκελ*. Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 1990.

Τζαβάρας Γ., *Η καθολική διάδοση της απελπισίας (Σπουδή στον Kierkegaard)*. Αθήνα: Δωδώνη, 1997.

Gadamer H.-G. κ.ά., *Για τον Νίτσε* (μτφ. Λ. Αναγνώστου). Αθήνα: Ίνδικτος, 2003.

Gillespie M.A., *Ο Μηδενισμός πριν από τον Νίτσε* (μτφ. Γ. Μερτίκας). Αθήνα: Πατάκης, 2004.

Wolin R., *Η γοητεία του ανορθολογισμού. Το ειδύλλιο της διάνοησης με τον φασισμό. Από τον Νίτσε στο μεταμοντερνισμό* (μτφ. Μ. Φιλιππακοπούλου). Αθήνα: Πόλις, 2007.

Νεχαμάς Α., *Νίτσε: Η ζωή σαν λογοτεχνία* (μτφ. Α. Παπακωνσταντίνου & Α. Κόρκα). Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2002.

Deleuze G., *Ο Νίτσε και η φιλοσοφία* (μτφ. Γ. Σπανός). Αθήνα: Πλέθρον, 2002.

Σαρίκας Ζ., *Το όραμα του υπερανθρώπου: Μια ερμηνεία του έργου του Φρίντριχ Νίτσε «Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα»*. Σκόπελος: Νησίδες, 2003.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ 20^{ου} ΑΙΩΝΑ

Critchley S., *Ηπειρωτική φιλοσοφία* (μτφ. Γ. Κακολύρης). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006.

Derrida J., *Η φωνή και το φαινόμενο. Εισαγωγή στο πρόβλημα του σημείου όπως αυτό εμφανίζεται μέσα στη φαινομενολογία του Χούσερλ* (μτφ. Κ. Παπαγιώργης). Αθήνα: Ολκός, 1997.

Ξηροπαϊδης Γ., *Ο Heidegger και το πρόβλημα της Οντολογίας*. Αθήνα: Κριτική, 1995.

Πεντζοπούλου-Βαλαλά Τερέζα, *Heidegger, ο φιλόσοφος του λόγου και της σιωπής*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1991.

Biemel W., *Χάιντεγκερ* (μτφ. Θ. Λουπασάκης). Αθήνα: Πλέθρον, 1993.

Merleau-Ponty M., *Σημεία* (μτφ. Γ. Φαράκλας). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της 'Εστίας', 2005.

Χρόνης Ν., *Η Κριτική Θεωρία κατά τον Max Horkheimer*. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1997 (1993).

Καβουλάκος Κ., *Γιούργκεν Χάμπερμας*. Αθήνα: Πόλις, 1996.

Δημητρακόπουλος Μ., *Ερμηνευτική και Διαφωτισμός: Κριτικές παρατηρήσεις στην φιλοσοφική Ερμηνευτική του H.-G. Gadamer*. Αθήνα 1996.

Gadamer H.-G., *Το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης* (μτφ. Α. Ζέρβας). Αθήνα: Ίνδικτος, 1998.

Gadamer H.-G., *Ο λόγος στην εποχή της επιστήμης* (μτφ. Λ. Αναγνώστου). Αθήνα: Νήσος, 1997.

Ricoeur P., *Η ζωντανή μεταφορά* (μτφ. Κ. Παπαγιώργης). Αθήνα: Κριτική, 1998.

Ricoeur P., *Δοκίμια ερμηνευτικής* (μτφ. Αλεξάνδρα Μουρίκη). Αθήνα: Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, 1990.

Βέικος Θ., *Αναλυτική φιλοσοφία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2000.

Κιντή Βάσω, *Kuhn και Wittgenstein: Φιλοσοφική έρευνα της δομής των επιστημονικών επαναστάσεων*. Αθήνα: Σμίλη, 1995.

Κωβαίος Κ., *‘Όλα κυοφορούνται μες στη γλώσσα’: Δοκιμές στη φιλοσοφία του Wittgenstein*. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1996.

Τζαβάρας Γ. (επιμ.), *Πανεπιστήμιο Κρήτης / Τομέας Φιλοσοφίας: Συμπόσιο Wittgenstein*. Αθήνα: Δωδώνη, 1991.

Monk R., *Λούντβιχ Βιτγκενστάιν: Το χρέος της μεγαλοφυΐας* (μτφ. Γ.Ν. Κονδύλης). Αθήνα: Scripta, 1998.

Sellars W., *Ο εμπειρισμός και η φιλοσοφία του νου* (μτφ. Χ. Μαρσέλλος). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της 'Εστίας', 2005.

Strawson P., *Σκεπτικισμός και φυσιοκρατία: Ορισμένες ποικιλίες* (μτφ. Ευγενία Μυλωνάκη). Αθήνα: Εκκρεμές, 2003.

McDowell J., *Ο νους και ο κόσμος* (μτφ. Θ. Σαμαρτζής). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2013.

Διαδικτυακές πηγές

Σειρά «Μεγάλοι Έλληνες» (Σκάι, 2009)

Σωκράτης: <https://www.youtube.com/watch?v=a12ciX0PeHA>

Πλάτων: <https://www.youtube.com/watch?v=oTR8IUCUw5s>

Αριστοτέλης: <https://www.youtube.com/watch?v=Lou8eEwo4Lg>

Σειρά «Animated Φιλόσοφοι» (ΕΡΤ 3, 2013)

Πυθαγόρας, Ηράκλειτος, Παρμενίδης, Εμπεδοκλής, Δημόκριτος, Σωκράτης, Πλάτων, Αριστοτέλης, Επίκουρος, Πλωτίνος, Αυγουστίνος, Ακινάτης

https://www.youtube.com/watch?v=cNcTp_bVzw0&list=PL3ZnWld3eqiTyy6rDuHbed2isPxIJRo48